

II 4855

Georg Henrik von Wright

Explicație
și
înțelegere

176.458

HUMANITAS

ȘTIINȚĂ ȘI FILOZOFIE

Serie coordonată de
MIRCEA FLONTA și ILIE PÂRVU

Georg Henrik von WRIGHT este unul dintre reprezentanții proeminenți ai filozofiei contemporane de inspirație logică. S-a născut la 14 iunie 1916 în Helsingfors (Helsinki). A studiat la Universitatea din Helsinki unde a obținut titlurile de *master* și *doctor* în filozofie sub conducerea lui Eino Kaila, filozof finlandez de primă mărime care a „importat” în Finlanda logica modernă și filozofia Cercului de la Viena. În 1939, pentru pregătirea tezei de doctorat, studiază la Cambridge cu Ludwig Wittgenstein, de care îl va lega o trainică prietenie, devenind elevul său cel mai apropiat și succesor la catedra de filozofie după ce Ludwig Wittgenstein a demisionat. În 1941 a susținut teza de doctorat cu titlul *Problema logică a inducției* (*The Logical Problem of Induction*). A fost profesor de filozofie la universitățile din Helsinki (1946–1961) și din Cambridge (1948 – 1951). După 15 ani de profesorat s-a retras din învățământ, dedicându-se cercetării fundamentale ca profesor cercetător la Academia Finlandei unde, în 1986, i s-a decernat titlul de *Emeritus*. În anii 1960 și 1970 a fost *visiting professor* la mai multe universități din Statele Unite ale Americii, în special Cornell University. În perioada 1963–1965 a fost președintele secției de Logică, metodologie și filozofie a științei din cadrul Uniunii Internaționale de Istorie și Filozofie a Științei.

După moartea lui Ludwig Wittgenstein (1951) a fost abilitat, împreună cu doi colegi britanici, E. G. M. Anscombe și R. Rhees, moștenitor al manuscriselor nepublicate ale marelui dispărut. În peste 40 de ani de cercetări manuscrite profesorul G. H. von Wright a reușit „să facă textele să vorbească, să restabilească și să consemneze fapte despre o viață care figurează în atît de numeroase legende”.

Principalele opere publicate pînă în prezent sînt: *A Treatise on Induction and Probability* (1951); *An Essay in Modal Logic* (1951); *Norm and Action* (1963); *The Varieties of Goodness* (1963); *Explanation and Understanding* (1971); *Causality and Determinism* (1974); *Freedom and Determination* (1980); *Wittgenstein* (1982); *Philosophical Papers* în trei volume: I. *Practical Reason* (1983), II. *Philosophical Logic* (1984), III. *Proof, Knowledge and Modality* (1984); *The Tree of Knowledge* (1993).

GEORG HENRIK VON WRIGHT

EXPLICAȚIE ȘI ÎNȚELEGERE

Notă introductivă de
MIRCEA FLONTA

Traducere de
MIHAI D. VASILE

HUMANITAS

Notă introductivă

Din a doua jumătate a secolului trecut și pînă în zilele noastre s-a acumulat o imensă literatură care afirmă sau contestă existența unor particularități ireductibile ale metodei de cercetare în științele omului, numite în mod tradițional științe morale, și încearcă să determine în ce ar consta acestea. Filozofi de orientare empiristă și pozitivistă, de la Auguste Comte la John Stuart Mill pînă la influenți autori contemporani, susțin unitatea metodei științei și neagă existența unui specific metodologic principal al științelor omului. Dimpotrivă, exponenții hermeneuticii filozofice, de la Wilhelm Dilthey la Hans Georg Gadamer, afirmă specificitatea metodologică a științelor spiritului sau morale (*Geisteswissenschaften*). Cele două tradiții metodologice s-au constituit pornind de la premise filozofice ce se exprimă în anumite delimitări și corelații conceptuale. Acestea ar putea fi exprimate într-un mod schematic astfel:

Comportamentul și acțiunile conștiente ale oamenilor sînt evenimente în lume.

Există o determinare cauzală a comportamentului și acțiunii care se exprimă în relații legice uniforme între stimuli și reacții comportamentale, respectiv între motive (temeiuri) și acțiuni.

Este posibilă și necesară o explicație cauzală a reacțiilor comportamentale și a acțiunilor. Această explicație constă în derivarea lor din condiții suficiente sau necesare pentru producerea lor, cum sînt caracteristici de stare ale faptelor ce urmează să fie explicate și legi generale.

Acțiunile oamenilor sînt realități *sui generis*, ireductibile la evenimente în lume.

Acțiunile sînt determinate în mod intențional (prin intenții); ele reprezintă acte îndreptate spre realizarea unui anumit scop. (Este ceea ce Max Weber a numit *zweckrationales Handeln*.)

Este posibilă și necesară o explicație teleologică a acțiunilor îndreptate spre realizarea unui anumit scop. O asemenea explicație constă în derivarea lor din intenții (teluri) și cunoștințe ale agenților acțiunii.

Pornind de la aceste premise, opoziția dintre cele două tradiții metodologice în științele omului ar putea fi caracterizată în termenii următori:

Monismul metodologic: toate acțiunile oamenilor sînt evenimente în lume ce au o determinare causală strictă, ca și toate celelalte evenimente. Prin urmare, explicația acțiunilor va putea fi dată în cadrul modelului deductiv-nomologic prin derivarea lor din legi generale și caracteristici de stare particulare. Orice explicație causală, prin legi, este principal simetrică cu predicția. Reacțiile comportamentale și acțiunile, ca evenimente în lume, vor putea deveni obiect al predicției și al retrodicției de îndată ce vom căpăta o cunoaștere satisfăcătoare a legilor și a stărilor de fapt relevante. Validitatea explicației causale depinde întotdeauna de adevărul anumitor corelații legale.

Qualismul metodologic sau tradiția care afirmă existența unor particularități ireductibile ale metodei cercetării în științele omului: acțiunile oamenilor se deosebesc în mod principal de evenimentele ce au o determinare causală. Ele au o determinare intențională fiind îndreptate spre realizarea unui anumit țel. Stabilirea intenției, a țelului acțiunii ne oferă *înțelegerea* acțiunii. Prin corelarea lor cu entități cum sînt *motivele* și *intențiile*, acțiunile vor primi, spre deosebire de evenimentele din lume, o explicație teleologică. În opoziție cu explicația causală, explicația teleologică nu are nimic comun cu predicția sau cu retrodicția evenimentelor viitoare sau trecute. Validitatea explicației teleologice nu depinde în nici un fel de adevărul anumitor corelații legale.

Autorul lucrării de față apreciază că opoziția dintre cele două tradiții metodologice, tradiții pe care le schițează în primul capitol, este ireductibilă. Această opoziție rezultă din sistemul diferit de concepte în care sînt descrise comportamentul și acțiunea umană. Opoziția „este cuprinsă în alegerea conceptelor primitive, de bază pentru întreaga argumentare. S-ar putea spune că alegerea este una «existențială». Este alegerea unui punct de vedere ce nu poate fi mai departe întemeiat“. Celelalte trei capitole ale lucrării sînt construite pe baza acestei concluzii. Spre deosebire de mulți autori contemporani, de orientare empirist-

analitică sau hermeneutică, von Wright nu socoate că noi argumente, ce ținesc să susțină și să dezvolte punctul de vedere al unei tradiții, ar putea avea o acțiune demolatoare asupra celeilalte tradiții. El consideră, dimpotrivă, mai utilă o reexaminare aprofundată și critică a noțiunilor de bază și a delimitărilor conceptuale ce au susținut pînă astăzi controversa dintre reprezentanții celor două tradiții metodologice. În acest sens cartea lui Georg Henrik von Wright ar putea fi apreciată drept un moment de răscruce în istoria unei dispute filozofice venerabile.

Cu acea privire proaspătă, liberă de prejudecăți și neaservită multor intuiții ce au devenit deja obișnuințe ale gîndirii, sînt supuse unei examinări exemplare prin rigoarea ei analitică și luciditatea ei critică conceptele centrale ce intervin în formularea întrebărilor și în formularea punctelor de vedere cu cea mai mare autoritate: cauzare și cauzalitate, intenție și intenționalitate, comportament și acțiune, explicație și înțelegere, explicație cauzală și explicație teleologică. Autorul propune noi distincții și delimitări conceptuale ce ne distanțează deseori de cele deja familiare. Acest efort de analiză a conceptelor, ce poate apărea pedant și plictisitor cititorilor nefamiliarizați cu un anumit mod de a concepe și de a face filozofie, cel numit în mod obișnuit *analitic*, conduce la rezultate cu totul remarcabile. Moduri de a întreba socotite mult timp drept cardinale ne apar greșite sau lipsite de semnificația ce le-a fost acordată în mod tradițional, în măsura în care se dovedesc a fi nutrite de confuzii și de ignorarea unor distincții conceptuale cardinale. Consecința ultimă va fi dislocarea unor interogații din poziția centrală pe care au deținut-o pînă acum în disputa tradițională asupra metodei de cercetare în științele omului și o deplasare semnificativă a întrebărilor ce focalizează efortul de explicare a acțiunii umane. Cartea începe cu expunerea pozițiilor clasice și a continuărilor lor moderne pentru a se încheia cu observații și concluzii ce schimbă sensibil sensul și orientarea discuției asupra raportului dintre explicație și înțelegere.

Von Wright insistă asupra distincției dintre acte omenești lipsite de orice componentă intențională, numite comportamente, într-un sens special al termenului, și acțiunile iscate și conduse de motive și intenții. Primele, observă autorul, au numai un aspect exterior, în timp ce ultimele au atât un aspect exterior, cât și unul interior. Această distincție dintre acte inconștiente, reflexe și acțiuni în sensul deplin al cuvântului, adică acte conștiente, deliberate va fi dublată de alta. Este distincția dintre acțiunile raționale, acțiunile concepute și realizate ca mijloace pentru atingerea unui țel, pentru realizarea unui scop, și acțiuni arbitrare, în acest sens iraționale. Numai acțiunile de primul fel sînt susceptibile să primească o explicație teleologică. Relația ce distinge aceste acțiuni, și anume relația dintre acțiune ca mijloc și țelul urmărit prin acțiune nu este o relație de tip causal, în sensul filozofic al acestor cuvinte. (În limba de toate zilele vorbim și vom continua, desigur, să vorbim despre motive, intenții și țeluri drept *cauze* ale acțiunii.) În sens filozofic, de exemplu în sensul lui Hume, cauza și efectul trebuie să fie independente din punct de vedere logic. Altfel spus, relația dintre cauză și efect este din punct de vedere logic contingentă. Cauza precede și „cauzează” efectul, dar nu-l implică în nici un fel în sensul relației de consecință logică. Tocmai în acest sens admitem că putem descoperi relații cauzale noi, adesea nebănuite și neașteptate. Proprie și caracteristică acțiunii intenționale este relația dintre motiv sau intenție și actul intenționat sau efectiv. Această relație este o relație logică și nu cauzală, în sensul filozofic menționat mai sus al relației cauzale. Iar a spune că este o relație logică înseamnă a afirma că este o relație de la temeuri (premise) la consecințe logice. Natura logică a relației dintre intenție și acțiune este pusă în evidență, susține von Wright, de structura caracteristică pentru așa-numitele silogisme sau inferențe practice. Inferențele practice exprimă în forma canonică a silogismului relația dintre intenția de a atinge un anumit țel și acțiune ca mijloc pentru a atinge acest țel. În inferențele practice o anumită acțiune este derivată, așadar, drept concluzie din țelul

sau scopul pe care și-l propune agentul acțiunii și din opiniile acestuia privitoare la condițiile necesare pentru atingerea acestui țel. (Premisele inferenței practice pot fi formulate astfel: „De acum A intenționează să cauzeze p în momentul t ” și „De acum A consideră că dacă nu face a nu mai târziu de momentul t , atunci nu va putea să-l cauzeze pe p în momentul t ”, iar concluzia după cum urmează: „Prin urmare, nu mai târziu decît crede că a sosit momentul t , A se apucă să facă a dacă nu uită sau nu este împiedicat.”) În măsura în care socotim că toate inferențele practice formulate în mod adecvat sînt logic constrîngătoare, atît pentru subiectul acțiunii, cît și pentru cel ce consideră din afară o acțiune condusă de intenții, adoptăm o poziție intenționalistă în ceea ce privește explicarea acțiunii raționale, o poziție fundamental incompatibilă cu abordarea cauzală a explicării acțiunii. Și dacă structura logică a explicației cauzale a fost clarificată din punct de vedere logic prin modelul ipotetic-deductiv al derivării evenimentelor din caracteristici de stare, condiții inițiale și legi, structura logică a explicației teleologice este pusă în evidență de silogismul practic sau inferența practică. Premisa majoră a silogismului practic este indicarea țelului acțiunii, premisa minoră menționarea acțiunii ce servește drept mijloc pentru atingerea țelului, iar concluzia indicarea relației dintre mijloc și scop, „Vorbînd în general, ceea ce modelul subsumării la legi este pentru explicația cauzală, și explicația în știința naturii silogismul practic este pentru explicația teleologică și explicația în istorie și în științele sociale.” Asemenea considerații au fost apreciate mai târziu de von Wright drept o exagerare în măsura în care nu țin seama în măsură suficientă de anumite circumstanțe. În primul rînd, nu orice explicație în științele omului este o explicație a acțiunii, fie ea individuală sau colectivă. În al doilea rînd, nu orice explicație a acțiunii se conformează modelului inferenței practice. În plus, chiar dacă acțiunea este mai întîi acțiune intențională, nu toate formele acțiunii își au sursa în intențiile agenților acțiunii. Cu toate acestea, von Wright continuă să creadă că acea schemă, pe care a analizat-o sub de-

numirea de „inferență practică“, o schemă ce leagă intenții cu acțiuni, ocupă o poziție centrală în câmpul explicației acțiunii.¹

Interesul autorului lucrării de față pentru inferența practică este interesul pentru explicarea acțiunii. O logică a acțiunii condusă de intenții are consecințe însemnate pentru orientarea cercetărilor în domeniul istoriei și al științelor omului în genere. Este ceea ce autorul încearcă să arate în ultimul capitol al cărții sale.

Se poate observa, mai întâi, că orice explicație, fie în științele naturii, fie în științele omului, trebuie să pornească de la descrierea a ceea ce urmează să fie explicat. Iar orice descriere ne spune *ce este* un anumit lucru. Aceasta înseamnă o *înțelegere* a lucrului într-un sens larg al termenului. Dar înțelegerea ne poate spune fie cum *arată* un lucru, fie ce *înseamnă* sau *semnifică* el. În primul sens, înțelegerea este o premisă a explicației cauzale. În al doilea sens, ea precedă și face posibilă explicația teleologică. Dacă aplicăm termenul *înțelegere* în sensul lui larg, cuprinzător, atunci nu vom mai putea spune că antiteza explicației-înțelegere exprimă deosebirea metodologică dintre științele naturii și științele omului. Se poate însă spune și este important de subliniat că diferența dintre caracterul neintențional și intențional al obiectului explicației marchează granița dintre explicația cauzală și explicația teleologică sau intențională. În știința istoriei și în alte științe ale omului obiectul predilect al explicației sînt acțiuni conduse de intenții. Acestea sînt explicații intenționale, explicații în mod esențial diferite de cele cauzale. Distincția dintre explicația în științele naturii și explicația în științele omului poate fi cel mai bine exprimată, crede von Wright, în termenii distincției dintre *două tipuri de determinism* și ai poziției dominante pe care o ocupă ele în cele două mari domenii de cercetare. Primul tip de determinism este corelat cu *ideea predictibilității* în timp ce al doilea tip este corelat cu *ideea inteligibilității*. Acolo unde acționează primul tip de determinism

1 Vezi G.H. von Wright, *Practical Reason*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1983.

evenimentele sînt predeterminate și pot fi prezise. Dimpotrivă, în sfera de acțiune a celui de al doilea tip de determinism evenimentele și acțiunile sînt explicate după ce au avut loc. Sime- tria dintre explicație și predicție, caracteristică determinismului de primul tip, nu este o trăsătură universală nici în cîmpul științelor naturii, după cum o arată cu prisosință evoluții științifice mai recente. Ea poate fi totuși socotită drept tipică pentru explicația cauzală, singura explicație posibilă a evenimentelor pe care le cercetează aceste științe. Situația în științele omului este fundamental diferită. Inteligibilitatea caracteristică pentru aceste științe este, cum spune von Wright, cea a unui „determinism *ex post facto*“. Putem vorbi și în acest caz de determinism deoarece acțiunea explicată în mod teleologic este o acțiune determinată de anumite intenții și atitudini cognitive ale oamenilor.

Distincția dintre un determinism al predictibilității și un determinism al inteligibilității poate fi socotită axa centrală a abordării pe care o capătă în cartea lui von Wright problema filozofică tradițională a particularităților metodologice ale științelor omului. Într-un studiu ce reprezintă o continuare și dezvoltare a ideilor cărții, von Wright va contrasta cercetarea fenomenelor (evenimentelor) sub domnia legilor cu cercetarea fenomenelor sub domnia regulilor și instituțiilor sociale. El va argumenta în favoarea unui „paralelism metodologic“ între legi universale sau uniformități în fluxul fenomenelor pe de o parte, și reguli și instituții sociale, pe de altă parte. Determinismul în științele omului are o relație cu reguli sociale care este analoagă cu relația dintre determinism și legi în științele naturii. Explicației comportării oamenilor prin procese neurofiziologice, pe care o califică drept un transfer nelegitim al idealului explicativ al științelor naturii în științele omului, von Wright îi opune explicația acțiunilor conduse de intenții în contextul regulilor și instituțiilor unei anumite societăți.²

2 Vezi G. H. von Wright, *Determinism and the Study of Man*, în (eds.) J. Maninen, R. Tuomela, *Essays on Explanation and Understanding*, Reidel Publishing Company, Dordrecht, Boston, 1976, pp. 415-416.

Utilizarea unor cuvinte precum *cauză*, *efect*, *cauzalitate*, *cauzare* în explicația acțiunilor intenționale, caracteristică pentru determinismul de tipul inteligibilității, este pentru von Wright o chestiune terminologică neesențială. Important nu este dacă aplicăm sau nu cuvîntul *cauză* pentru a desemna evenimente care generează sau schimbă intenții ale oamenilor și prin aceasta determină sau modifică acțiunile lor, ci să nu pierdem din vedere că aici cuvîntul este utilizat într-un sens larg pentru un determinism de tipul inteligibilității. În sensul logic, care este cel al vorbirii curente, expresia *relații cauzale* desemnează relații de dependență în genere. Relațiile dintre evenimente care generează sau schimbă intenții sau dintre intenții și acțiuni sînt și ele relații de dependență. („A numi împușcăturile de la Sarajevo o cauză a războiului din 1914–1918 este o folosire cu totul legitimă a termenului «cauză» — doar că trebuie să ne reamintim că nu vorbim acum de cauză în sensul lui Hume și de conexiuni legice. Și a numi explicația «cauzală» este de asemenea cu totul în ordine atît timp cît nu o asimilăm cu explicații ce sînt în acord cu modelul subsumării la legi.”)

Distincția dintre determinismul de tipul predictibilității și determinismul de tipul inteligibilității și recunoașterea rolului proeminent al celui din urmă în explicarea acțiunilor oamenilor în istorie și în alte științe ale omului nu echivalează cîtuși de puțin cu alinierea lui von Wright la punctul de vedere tradițional al dualismului metodologic, așa cum l-am caracterizat mai sus. Situația este mult mai complexă decît apare ea în controversa tradițională dintre filozofi ce opun pur și simplu explicația înțelegerii sau explicația cauzală celei intenționale în științele omului. Rețeaua conceptuală pe care o țese și o desfășoară von Wright favorizează tocmai o salutară distanțare de rigiditatea doctrinară a pozițiilor și delimitărilor metodologice consacrate.

O explicație satisfăcătoare a evoluției istorice și a schimbărilor sociale pretinde cercetătorului considerarea acelei interacțiuni specifice dintre conexiuni legice și acțiuni intenționale pe care filozoful finlandez o desemnează prin termenul *cvasicauzalitate*. Fără îndoială că istoricul preocupat să ofere o cît mai bună

explicație a faptelor, evenimentelor și schimbărilor pe care le studiază nu va ignora existența și acțiunea legilor economice și sociale. Dar acțiunea aceluiași legi va avea efecte esențial diferite în societăți cu instituții și reguli de conduită fundamental deosebite. Aceasta în sensul că, o dată cu schimbarea cadrelor instituționale, și acțiunile oamenilor, în condițiile intervenției aceluiași legi, vor fi diferite. Nu este, așadar, cu puțință o explicație satisfăcătoare a comportării oamenilor și a faptelor istorice numai prin legi. Legile sociale sînt caracterizate de von Wright ca scheme utile pentru interpretarea unor situații istorice concrete. A recunoaște locul proeminent al determinismului de tipul inteligibilității în științele istorice și sociale nu înseamnă totuși a nega existența unor regularități în comportarea oamenilor și a contesta posibilitatea de a ne sprijini pe cunoașterea unor asemenea regularități în formularea unor predicții. Important este de a stabili rolul unor asemenea regularități sau corelații legice în explicația istorică. „Relația dintre o anumită inovație tehnică și acțiuni ulterioare a căror realizare o face posibilă această inovație este (implică) o relație de necesitate legică. Dar relația dintre persecutarea evreilor în Germania medievală și prosperitatea Poloniei sub Casimir cel Mare, cît de complexă ar putea fi, nu implică relații legice (cauzale). Acest lucru rămîne adevărat chiar dacă un istoric ar putea pretinde, pe drept cuvînt, că fără evenimentele din Germania, Polonia nu ar fi înflorit, așa cum s-a întîmplat. Primul eveniment este tot atît de puțin o condiție necesară în mod causal a celui de al doilea, după cum împușcăturile de la Sarajevo nu au fost, în împrejurările date, o condiție suficientă din punct de vedere causal a războiului din 1914-1918. În ambele cazuri legătura dintre evenimente este un mecanism motivațional, a cărui acțiune poate fi reconstituită ca o serie de inferențe practice. Evenimentele cărora li se atribuie un rol causal creează o nouă situație și ca urmare oferă o bază factuală pentru inferențe practice care nu ar fi putut fi făcute mai înainte.” Mecanismele cauzale — corelațiile legice — și mecanismele motivaționale — acțiunile ce nu pot fi explicate făcînd abstracție de motivele și intențiile oamenilor — se în-

trepătrund strîns în explicația istorică. Von Wright conchide că nici una din pozițiile metodologice tradiționale nu poate căpăta o îndreptățire deplină. O teorie a cunoașterii istorice va fi utilă pentru orientarea muncii cercetătorului numai în măsura în care îl va ajuta să recunoască că interacțiunea complexă a corelațiilor legice și intenționale este caracteristică cu deosebire pentru determinarea evenimentelor și schimbărilor istorice de mare anvergură.

În sfîrșit, este important de remarcat că nu poate fi justificată nici tendința noastră intuitivă spontană, care a fost mai degrabă consolidată de îndelungata controversă metodologică asupra metodei cercetării în științele omului, de a identifica legitatea cu predictibilitatea și intenționalitatea cu inteligibilitatea *ex post facto*. Într-adevăr predictibilitatea devine posibilă nu numai drept urmare a acțiunii unor legi universale. Nu arareori, motivele pot constitui și ele temeiuri pentru predicție. Oameni asemănători în aceleași condiții și situații vor fi motivați în același fel și vor reacționa prin acțiuni asemănătoare. Rata sinuciderii poate varia în mod uniform în funcție de gradul de integrare a individului în colectivitate, în funcție de rata șomajului sau a stressului în viața profesională. Indivizi foarte diferiți vor putea însă răspunde acelorași solicitări cu motivații și acțiuni diferite. Nici această împrejurare nu exclude însă posibilitatea de a prevedea o acțiune condusă de intenții. Predicțiile se vor sprijini în acest caz pe o cunoaștere cît mai bună a particularităților persoanei ce constituie agentul acțiunii. Gradul de încredere pe care îl putem acorda unor asemenea predicții poate să varieze de la o persoană la alta și chiar în cazul aceleiași persoane în cursul vieții ei. Cînd motivația este simplă iar stabilitatea psihică a persoanei în discuție este deosebit de mare predicțiile privitoare la acțiunile ei vor avea un grad de siguranță ridicat. Dimpotrivă, atunci cînd există multe rațiuni în favoarea și împotriva unei anumite acțiuni posibilitatea de a prezice ceea ce va face chiar un individ deosebit de rațional și de echilibrat va fi considerabil mai scăzută.

Textul cărții lui von Wright, mai precis ceea ce transpare prin și dincolo de litera textului, poate fi citit, mi se pare, ca un avertisment cel puțin în două privințe.

În primul rînd, analizele și distincțiile conceptuale pe care le conține cartea lui von Wright par să fie ruinătoare pentru orice proiect de a construi un sistem de filozofie a istoriei, de a răspunde la întrebări privitoare la sensul și scopul suprem al evoluției istorice și la factorii ultimi ce ar determina schimbările profunde pe care le constată cercetătorul faptelor în modul de viață și cultura comunităților omenești. Sînt genul de interogații pe care le acceptă ca neproblematică cei ce admiră și încearcă să păstreze vie și astăzi o tradiție de gîndire ce se întinde de la Giovanni Battista Vico și Johann Gottfried Herder la Georg Wilhelm Hegel și de la Karl Marx la Oswald Spengler. Pe fundalul analizelor lui von Wright supoziția de bază a oricărui sistem de filozofie a istoriei, anume că există un factor sau un grup de factori ce sînt determinanți în evoluția istorică în genere, în sensul că toate schimbările sociale pot fi derivate din schimbări ce au loc în sfera factorilor determinanți, apare cu totul neplauzibilă și greu de acceptat de către un spirit lucid. Dacă este adevărat, de exemplu, că schimbările în tehnologie deschid noi posibilități și creează noi motivații în acțiune, atunci este tot atît de adevărat că schimbările în tehnologie sînt ele însele rezultatul unor acțiuni a căror explicație va cere dezvăluirea altor intenții și motive. Relația dintre factorii materiali și ideali ai schimbărilor sociale este astfel una pe deplin circulară. Doar prejudecata, spiritul epocii sau înclinații subiective personale pot să dea socotală de tendința celor mai reprezentativi filozofi ai istoriei de a trece cu vederea această circularitate și de a proclama anumiți factori ai schimbării istorice ca fiind „în ultimă instanță determinanți“. Interesul și preocuparea pentru inovații tehnice, atît de caracteristice epocii moderne, nu pot fi despărțite de fundalul motivațional pe care îl reprezintă tema baconiană a dominării naturii de către om, o temă ce cîștigă în audiență o dată cu secularizarea tradiției religioase iudeo-creștine. Acest proces de secularizare nu poate fi însă la rîndul său despărțit de schimbări

în tehnologie care au avut loc în Evul Mediu târziu, în primul rînd de dezvoltarea comerțului, meseriilor și manufacturii. Aceste schimbări în caracterul activităților omenești nu pot fi explicate, la rîndul lor, decît prin schimbări de motivație ce își au originea în schimbări premergătoare în sfera ideală și a mentalităților ș. a. m. d. A crede, pe de altă parte, că istoria înaintează spre o țintă dinainte stabilită pare dificil o dată ce am realizat cît de variate și de schimbătoare în timp pot fi motivațiile acțiunilor oamenilor.

În al doilea rînd, o operă cum este cea pe care o întreprinde von Wright în această carte, îndeosebi în capitolele consacrate cauzalității și intenționalității — reexaminarea și revizuirea cadrului conceptual în care a fost descrisă în mod tradițional acțiunea umană — nu este de natură să încurajeze pretențiile exclusiviste ale unui mod alternativ de a concepe și de a realiza munca filozofului. Avem în vedere modelul propus de acei scriitori care au consacrat aforismul și eseul ca moduri exemplare de a filozofa, un model a cărui intenție dominantă stă în a conferi puterea de sugestie și rezonanță sufletească unei structuri de gîndire în cele din urmă familiare. Accentul cade în acest caz nu atît pe ceea ce se spune, cît pe modul în care se spune. A da relief unei intuiții altfel curente, a scoate o idee din regimul banalității prin explorarea unor resurse expresive nebănuite ale limbajului este în acest sens o prestație filozofică semnificativă. Discursul filozofului va antrena în aceeași măsură gîndirea și simțirea, înfăptuind acea osmoză a ideilor și năzuințelor noastre afective profunde și durabile care este numită, pe bună dreptate, *spiritualitate*. Nu vom contesta că năzuința de origine romantică de a apropia pînă la contopire rațiunea și inima, intelectul și sensibilitatea reprezintă chiar mai mult decît efortul de a raționaliza emoții și de a conferi vibrație emoțională ideilor. Nu trebuie să pierdem însă din vedere și reversul lucrurilor sau cealaltă față a medaliei. Un discurs filozofic cu o mare forță de antrenare a întregii noastre ființe, al cărui elogiu a fost făcut adeseori pe bună dreptate, nu poate suplini rigoarea rece a acelei analize în măsură să schimbe „ochelarii gîndirii“, chestionînd și

punînd la probă intuiții din cele mai familiare. Căci filozofia nu este doar cerul în care se oglindește pămîntul intuițiilor curente, ci, în ipostaze semnificative, ilustrate de la tradiția aristotelică sau kantiană pînă la tradiția analitică anglo-saxonă modernă și contemporană, mediul în care sînt experimentate moduri de gîndire alternative, în care se ȣes și se pun la probă noi rețele conceptuale în măsura să schimbe modul nostru de a considera situații din cele mai familiare. Opera lui Georg Henrik von Wright ne poate avertiza în această privință într-o ambianță culturală în care sîntem tentați să uităm asemenea lucruri. Ascuțișul rece al gîndirii analitice care dă noi contururi „castelului de ghceață al gîndirii“ nu va trebui pus în cumpănă cu binefăcătoreea putere învăluitoare a „gîndirii înțelegătoare“. Criteriile de excelență și judecățile de valoare în filozofie, ca și în artă, sînt la locul lor cînd sînt aplicate înăuntru genurilor și nu într-o încercare zadarnică de a ierarhiza genuri distincte, în esență incommensurabile, de a o practica. Despre aceste genuri s-ar putea spune mai bine că sînt *complementare* în sensul că se exclud reciproc și, totodată, se completează.

MIRCEA FLONTA

„...und tiefer als der Tag gedacht...“

NIETZSCHE, *Zarathustra*

Lui Norman Malcolm

Prefață

Această carte s-a dezvoltat din interesul meu pentru teoria acțiunii, care la rîndul său își are originea în interesul pentru norme și valori. La început, am fost atras de aspectele formal-logice ale conceptelor teoriei acțiunii. Acesta era un domeniu în care anterior se făcuse foarte puțin, dar a cărui clarificare părea necesară dacă este ca „logica deontică“ să fie așezată pe baze trainice. De la logica acțiunii interesul meu s-a deplasat spre explicarea acțiunii. Gîndirea mea a fost profund influențată de cartea lui Charles Taylor *Explanation of Behaviour*. Ea m-a făcut să-mi dau seama cît de adînc afectează problemele explicației corpul tradițional de probleme, nu numai al filozofiei științei, ci al filozofiei în general. Astfel, în cele din urmă, ceea ce trebuia să fie o cercetare a acțiunii a devenit o contribuție la vechea întrebare: cum sînt legate științele naturii de studiul omului.

Problemele discutate aici sînt controversate, mult dezbătute și de o mare complexitate. Niciodată ca acum nu am simțit atît de puternic primejdiile neînțelegerii lor chiar și la nivel terminologic. Natura opiniei unui autor este departe de a fi clară prin formularea puținelor teze pe care le avansează și le apără. Astfel, de exemplu, se poate spune că eu sînt preocupat să apăr punctul de vedere potrivit căruia acțiunile umane *nu pot* avea cauze. Însă mulți autori, atît în trecut cît și în timpurile prezente, susțin că acțiunile *pot* fi cauzate. Sînt eu oare în dezacord cu ei? Nu în mod necesar. Căci aceia care consideră că acțiunile au cauze, folosesc adesea termenul „cauză“ într-un sens mult mai larg decît o fac eu cînd neg aceasta. Sau ei pot înțelege cuvîntul „acțiune“ în mod diferit. Este cu totul posibil, prin urmare, ca „acțiunile“, în sensul meu, să aibă „cauze“, în sensul

lor. Nu voi afirma că utilizarea mea este fie mai bună, fie mai naturală atîta timp cît este vorba de limbajul comun.

În același timp, ar fi cu totul greșită sugestia că diferența dintre punctele de vedere schițate este pur terminologică, și că o clarificare completă a termenilor trebuie să conducă la un acord complet în ceea ce privește fondul. În clarificarea semnificației vor fi folosite concepte noi, nu mai puțin controversate decît cele de „cauză” și „acțiune”. Acela care afirmă și acela care contestă că acțiunile pot avea cauze, probabil că asimilează, că leagă cele două idei în mod diferit cu alte concepte. Unul va accentua distincțiile pe care celălalt va tinde să le estompeze sau să le treacă cu vederea. „Cauzalistul” va lega probabil intențiile, motivele și rațiunile de cauze, iar acțiunile de evenimente. „Acționalistul” va grupa conceptele în mod diferit: motivele și rațiunile cu acțiunile, iar evenimentele alături de cauze — și între cele două grupe el va vedea o graniță netă. Cel dintîi nu va dori să acorde experimentării un rol crucial în formarea *conceptului* de cauză. Or, cel puțin, nu va admite, dat fiind că experimentarea este un mod de acțiune, că acțiunea este fundamentală din punct de vedere conceptual în raport cu cauzarea. Cu alte cuvinte, „cauzalistul” și „acționalistul” împletesc în mod diferit țesătura conceptuală prin care ei văd lumea — și, prin urmare, ei văd lumea în mod diferit. Dacă sînt ordonate în perspectivă istorică, imaginile lor despre lume se leagă de cele două tradiții de gîndire pe care voi încerca să le descriu și să le disting în capitolul I.

Primele trei capitole ale acestei cărți au fost la origine articole independente. Se mai poate spune și acum că ele sînt independente unul în raport cu altul. Al patrulea, pe de altă parte, este în mare parte o schiță care arată modul în care pot fi folosite modelele de explicație discutate în mod abstract în capitolele II și III, pentru sarcini explicative în istoriografie și în științele sociale.

Versiunile preliminare ale capitolelor II și III au fost prezentate unei audiențe academice variate, începînd din 1965.

Sînt recunoscător auditoriului pentru reacțiile critice care au provocat și stimulat dezvoltarea ulterioară a ideilor mele. Prima prezentare sinoptică a materialului conținut în această carte a fost constituită din conferințele ținute la Cambridge în toamna anului 1969. Doresc să mulțumesc Consiliului de la Trinity College, Cambridge, pentru a mă fi invitat să țin aceste conferințe. Fără acest impuls extern, rezultatele cercetării mele în domeniu nu s-ar fi maturizat în forma unei cărți. Extrase dintr-o versiune mai finisată a manuscrisului au fost prezentate în conferințe publice la Universitatea Cornell în primăvara anului 1970. Sînt profund îndatorat președintelui Programului Profesorilor, Andrew D. White, și editorului general al seriei Filozofie Contemporană, profesorul Max Black, pentru că mi-au oferit acele ocazii care au fost esențiale pentru terminarea și publicarea lucrării.

GEORG HENRIK von WRIGHT

Două tradiții

1. Se poate spune că cercetarea științifică, văzută dintr-o foarte largă perspectivă, prezintă două aspecte principale. Unul este stabilirea și descoperirea faptelor, iar celălalt construirea de ipoteze și teorii. Aceste două aspecte ale activității științifice sînt uneori calificate ca știință *descriptivă* și știință *teoretică*.

Despre construcția teoretică se poate spune că servește două scopuri principale. Unul este *predicția* apariției evenimentelor sau a rezultatelor experimentelor, și astfel anticiparea unor fapte noi. Celălalt obiectiv este să *explice* sau să facă inteligibile faptele care au fost deja înregistrate.

Aceste clasificări sînt folositoare pentru țelurile unei prime aproximații, dar ele nu trebuie să fie luate prea rigid. Descoperirea și descrierea faptelor nu pot fi totdeauna separate conceptual de o teorie despre ele, ci constituie adesea numai un pas important spre înțelegerea naturii lor.¹ Predicția și explicația la rîndul lor sînt uneori considerate procese fundamental identice ale gîndirii științifice — deosebindu-se numai din perspectiva temporală, ca să spunem așa.² Predicția privește înainte, de la ceea ce este spre ce va fi, pe cînd explicația privește de obicei înapoi, de la ceea ce este spre ceea ce a fost mai înainte. Se argumentează însă că termenii relației predictive și termenii relației explicative sînt similari și că tot astfel este și relația care îi leagă. Primul termen este constituit din anumite fapte iar ultimul este o lege. Acest punct de vedere, despre predicție și explicație, poate fi totuși contestat.³ Pentru a-l contesta este necesară cercetarea rolului legilor generale în explicația științifică și formularea problemei dacă, în mod intrinsec, construcția teore-

tică este de același tip în științele naturii și în disciplinele umane și sociale.

Unele dintre problemele care privesc interrelația diferitelor concepte deja menționate — descriere, explicație, predicție și teorie — pot fi examinate cu folos în lumina istoriei intelectuale.

Două tradiții principale pot fi distinse în istoria ideilor, deosebindu-se în ceea ce privește condițiile pe care trebuie să le satisfacă o explicație pentru a fi considerată respectabilă din punct de vedere științific. O tradiție este numită uneori *aristotelică*, iar cealaltă *galileană*.⁴ Numele sugerează că prima are rădăcini foarte vechi în istoria intelectuală a omului, în timp ce a doua ar fi de origine relativ recentă. Există oarecare adevăr în această opinie, care trebuie considerată cu precauție. Ceea ce cu numesc aici tradiție galileană are o obârșie care merge înapoi dincolo de Aristotel, pînă la Platon.⁵ Trebuie, de asemenea, să ne ferim să credem că tradiția aristotelică reprezintă azi pur și simplu supraviețuirea în stare ofilită a elementelor desuete de care știința s-a „eliberat” în mod treptat.

În ceea ce privește punctele de vedere asupra explicației științifice, contrastul dintre cele două tradiții este de obicei caracterizat ca explicație cauzală *versus* explicație teleologică.⁶ Primul tip de explicație mai este numit și mecanicist⁷, iar al doilea — finalist. Tradiția galileană în știință merge paralel cu progresul punctului de vedere cauzal-mecanicist, în eforturile omului de a explica și prevedea fenomenele, iar tradiția aristotelică se îmbină cu eforturile lui de a înțelege faptele în mod teleologic sau finalist.

Nu voi încerca să examinez dezvoltarea celor două tradiții de la începuturile lor. Nici nu mă voi strădui să stabilesc importanța lor relativă pentru progresul științei. Îmi voi limita *l'apercu* în timp la perioada cuprinsă aproximativ între jumătatea secolului al nouăsprezecelea și pînă în prezent, cu accent pe dezvoltările recente. Voi restringe în plus sfera lui la metodologie, prin care înțeleg filozofia metodei științifice.

2. Marea deșteptare sau revoluție în științele naturii din timpul Renașterii tirzii și al Barocului a avut pînă la un anume

punct un corespondent în secolul al nouăsprezecelea, în studiul sistematic al omului, al istoriei lui, al limbilor, al moravurilor* și al instituțiilor sociale. Operele lui Ranke și Mommsen în istoriografie, ale lui Wilhelm von Humboldt, Rasmus Rask, Jacob Grimm în lingvistică și filologie, ale lui Tylor în antropologia socială sînt comparabile cu realizările lui Copernic și Kepler în astronomie, ale lui Galilei și Newton în fizică, ale lui Vesalius și Harvey în anatomie și fiziologie, datate cu două sau trei secole înainte.

De vreme ce știința naturii era deja consacrată pe scena intelectuală, iar studiile umaniste cu pretenție științifică erau noi veniți, a fost în firea lucrurilor ca una dintre principalele controverse din metodologia și din filozofia științei secolului al nouăsprezecelea să se refere la relația dintre aceste două ramuri principale ale cercetării empirice. Principalele poziții în această controversă pot fi legate de cele două tradiții fundamentale pe care le-am distins în gîndirea metodologică.

O poziție este filozofia științei, cel mai tipic reprezentată de către Auguste Comte și John Stuart Mill. Ea este numită de obicei *pozitivism*. Termenul a fost inventat de Comte, dar, folosit cu prudența cuvenită, el este de asemenea potrivit pentru poziția lui Mill⁸ și pentru o întreagă tradiție intelectuală ce se întinde de la Comte și Mill nu numai pînă în zilele noastre, ci și înapoi pe firul timpului pînă la Hume și la filozofia Luminilor.

Una dintre tezele pozitivismului⁹ este *monismul metodologic*, sau ideea unității metodei în diversitatea obiectelor investigației științifice.¹⁰ A doua teză este punctul de vedere potrivit căruia științele naturii, în particular fizica matematică, propun un ideal sau standard metodologic care măsoară gradul de dezvoltare și perfecțiune al tuturor celorlalte științe, inclusiv al științelor omului.¹¹ În sfîrșit, a treia teză este un punct de vedere caracteristic asupra explicației științifice.¹² O asemenea explicație este, într-un sens larg, „cauzală”.¹³ Ea constă, în particular, din subordonarea cazurilor individuale la legi generale ale naturii¹⁴ asumate ca ipoteze, inclusiv pentru „natura umană”¹⁵.

* În text în limba latină, *mores*.(N.t.)

Atitudinea față de explicațiile finaliste, altfel spus, față de încercările de a da socoteală de fapte în termenii intențiilor, telurilor, scopurilor, este fie de a le respinge ca neștiințifice, fie de a încerca să se arate că ele pot fi transformate în explicații cauzale¹⁶, atunci când sînt purificate cum se cuvine de resturile „animiste“ sau „vitaliste“.

Prin accentul său pe unitatea metodei, pe tipul ideal de știință matematică și pe importanța legilor generale pentru explicație, pozitivismul este legat de acea tradiție mai îndelungată și mai ramificată din istoria ideilor pe care am numit-o aici galileană.¹⁷

3. O altă poziție în problema relației dintre științele naturii și ale omului a fost reacția împotriva pozitivismului. Filozofia antipozitivistă a științei, care a devenit proeminentă spre sfîrșitul secolului al nouăsprezecelea, este o orientare mult mai diversificată și eterogenă decît pozitivismul. Numele de „idealism“, care este uneori folosit pentru a o caracteriza, este potrivit numai pentru anumite fațete ale acestei orientări. Un nume mai bun pentru ea mi se pare a fi *hermeneutică* (vezi mai jos §10 și urm.). Printre figurile reprezentative pentru acest tip de gîndire sînt cîțiva eminenți filozofi germani, istorici și cercetători sociali. Cei mai cunoscuți poate dintre ei sînt Droysen, Dilthey, Simmel și Max Weber. Windelband și Rickert din Școala neokantiană de la Baden sînt înrudiți cu el. Se poate spune că italianul Croce și eminentul filozof englez al istoriei și artei, Collingwood, aparțin aripilor idealiste a acestei orientări antipozitivistice în metodologie.

Toți acești gînditori resping monismul metodologic al pozitivismului și refuză să ia în considerație modelul stabilit de către științele exacte ale naturii drept singurul și supremul ideal pentru o înțelegere rațională a realității. Mulți dintre ei subliniază contrastul dintre acele științe care, asemenea fizicii, chimiei sau fiziologiei, tind spre generalizări despre fenomene ce pot fi reproduse și prevăzute și acelea care, asemenea istoriei, urmăresc să sesizeze trăsăturile individuale și unice ale obiectelor lor. Windelband a inventat eticheta „nomotetic“ pentru științele care

caută legi, și „ideografic“ pentru studiul descriptiv al individualității.¹⁸

Antipozitivisții au atacat, de asemenea, punctul de vedere pozitivist cu privire la explicație. Istoricul și filozoful german Droysen pare să fi fost primul care a introdus o dihotomie metodologică ce va avea o mare influență. El a inventat pentru ea termenii de *explicație* și *înțelegere*, în germană *Erklären* și *Verstehen*.¹⁹ Țelul științelor naturale, spune el, este de a explica; țelul istoriei este de a înțelege fenomenele care cad în domeniul ei. Aceste idei metodologice au fost apoi dezvoltate în mod sistematic de către Wilhelm Dilthey.²⁰ Pentru întregul domeniu al metodei înțelegerii el a utilizat termenul de *Geisteswissenschaften*. Nu există nici un echivalent acceptabil pentru el în engleză, dar trebuie menționat că, la origine, cuvântul a fost inventat pentru a traduce în germană termenul englez „știință morală”.²¹

În utilizarea obișnuită nu se face o distincție tranșantă între cuvintele „a explica” și „a înțelege”. În mod practic, despre orice explicație, fie ea cauzală, teleologică sau de oricare alt tip, se poate spune că favorizează înțelegerea lucrurilor. Dar „înțelegerea” are, de asemenea, o rezonanță psihologică pe care „explicația” nu o are. Această trăsătură psihologică a fost evidențiată de numeroși metodologi antipozitiviști din secolul al nouăsprezecelea, și poate cu cea mai mare forță de către Simmel, care gândea că înțelegerea ca metodă caracteristică a disciplinelor umaniste este o formă de *empatie* (în germană *Einfühlung*) sau re-creație în mintea cercetătorului a atmosferei mentale, a gândurilor, sentimentelor și motivațiilor obiectului său de studiu.²²

Totuși, nu numai prin această caracteristică psihologică înțelegerea poate fi deosebită de explicație. Înțelegerea este, de asemenea, legată de *intenționalitate* într-un mod în care explicația nu este. Cineva înțelege țelurile și intențiile unui agent, sensul unui semn sau simbol și semnificația unei instituții sociale sau a unui rit religios. Această dimensiune intențională, sau, cum ar mai putea fi numită, dimensiunea semantică a înțelegerii, tinde să joace un rol proeminent în discuțiile metodologice mai recente. (Cf., în continuare, §10.)²³

Dacă se acceptă o separație metodologică fundamentală între științele naturii și *Geisteswissenschaften* istorice, problema care se ridică imediat este aceea a locului științelor sociale și comportamentale. Aceste științe s-au născut, în mare măsură, sub influența presiunii convergente a tendințelor pozitivistice și anti-positivistice din ultimul secol. Nu este deci surprinzător că ele au devenit cimpul de luptă pentru cele două orientări opuse în filozofia metodei științifice. Aplicarea metodelor matematice la economia politică și la alte forme de studii sociale a fost o moștenire a secolului al optsprezecelea al Luminilor care s-a bucurat de favoarea pozitiviștilor secolului al nouăsprezecelea. Comte însuși a inventat numele de „sociologie” pentru studiul științific al societății omenești.²⁴ Dintre cei doi mari sociologi de la cumpăna următoarelor două secole, Emile Durkheim a fost în mod esențial un pozitivist în ceea ce privește metodologia²⁵, în timp ce la Max Weber coloratura pozitivistă este combinată cu accentul pe teleologie („*zweckrationales Handeln*”) și pe înțelegerea empatică („*verstehende Soziologie*”).²⁶

4. Hegel și Marx sînt doi mari filozofi din secolul trecut care au avut o influență profundă și durabilă, și nu în măsura cea mai mică, asupra modurilor de a gândi metoda cercetării, dar pe care este dificil să îi plasăm fie în relație cu pozitivismul secolului al nouăsprezecelea, fie cu reacțiile împotriva pozitivismului.²⁷ Gîndirea hegeliană și gîndirea marxistă despre metodă pun un puternic accent pe legi, validitate universală și necesitate.²⁸ Prin aceasta ele seamănă, cel puțin superficial, cu orientarea pozitivistă în știință (a naturii). Dar ideea de lege care figurează în scrierile lui Hegel și Marx cînd ei discută, de exemplu, procesul istoric, este foarte diferită de ideea de lege care stă la baza explicațiilor cauzale („galileene”). În mod similar, schema dialectică a dezvoltării prin teză, antiteză și sinteză, nu este un model *causal*(ist) de gîndire.²⁹ Ideile hegeliene și marxiste despre lege și dezvoltare sînt mai strîns legate de ceea ce vom numi modele conceptuale sau logice de conexiuni.³⁰ În această privință, ele seamănă cu ideile metodologice ale modelului in-

tenționalist și teleologic, expuse de filozofi antipozitiviști cum au fost Croce și Collingwood, care au fost influențați în mod evident de hegelianism.

Hegel se vedea pe el însuși drept un urmaș al lui Aristotel.³¹ Spre deosebire de maestrul filozof, Hegel înțelegea însă puțin din științele naturii. Prin aceasta, spiritul gândirii sale este străin pozitivismului și are strinse afinități cu acela al filozofilor care reflectează asupra *Geisteswissenschaften*. Dar, în ciuda accentului său „umanist“ opus celui „naturalist“, mi se pare adevărat să se spună că Hegel este marele restaurator — după Evul Mediu și deci, în mod necesar, în opoziție cu spiritul platonizant al Renașterii și al științei baroce — al tradiției aristotelice în filozofia metodei. Pentru Hegel, ca și pentru Aristotel, ideea de lege este, în primul rînd, ideea de conexiune internă ce trebuie sesizată prin înțelegere reflexivă și nicidecum prin generalizarea inductivă stabilită prin observație și experiment. Pentru ambii filozofi, explicația constă în a face fenomenele teleologic inteligibile mai degrabă decît predictibile prin cunoașterea cauzelor lor eficiente.³² Cînd este privită în afinitatea ei și în relație cu Hegel, metodologia antipozitivistă a secolului al nouăsprezecelea, ca întreg, poate fi legată cu o tradiție aristotelică mai veche, depășită cu trei secole în urmă de un nou spirit în filozofia științei, care l-a avut drept cel mai impresionant apărător pe Galilei.³³

5. Înflorirea pozitivismului la mijlocul secolului al nouăsprezecelea a fost urmată de o reacție antipozitivistă spre sfîrșitul lui și la cumpăna dintre cele două secole. Dar în deceniile dintre cele două războaie mondiale pozitivismul a revenit, mai viguros ca niciodată. Noul curent a fost numit neo-pozitivism sau pozitivismul logic, iar mai tîrziu și empirism logic. Atributul „logic“ a fost adăugat pentru a indica suportul pe care pozitivismul reînviat l-a extras din noile dezvoltări ale logicii formale.

Reînvierea logicii după o jumătate de mileniu de stagnare și declin — aproximativ între 1350 și 1850, fără a pune la socoteală contribuțiile strălucitoare dar izolate ale lui Leibniz în secolul al optsprezecelea — a avut în sine o importanță majoră

pentru metodologia și filozofia științei. Dar logica formală poate fi cu greu legată în mod intrinsec cu pozitivismul sau cu filozofia pozitivistă a științei. Alianța dintre logică și pozitivism în acest secol este deci un accident istoric, mai degrabă decît o necesitate filozofică.

Pozitivismul logic al anilor 1920 și 1930 a fost un afluent principal, deși în nici un caz singurul, din care a crescut curentul mai larg de gîndire filozofică, cunoscut în mod obișnuit în ziua de azi ca filozofie analitică. Ar fi cu totul greșită însă etichetarea filozofiei analitice, ca întreg, cu stigmatul pozitivismului. Dar este adevărat că aporturile filozofiei analitice la metodologia și filozofia științei au fost în mod predominant, pînă de curînd, în spiritul pozitivismului, dacă prin „pozitivism“ se înțelege o filozofie care susține monismul metodologic, idealurile matematice de perfecțiune și o viziune asupra explicației științifice ca subsumare la legi. Există numeroase motive pentru aceasta. Unul este legat de diviziunea filozofiei analitice în două subcurente principale.

Unul este orientarea numită filozofie lingvistică sau filozofia limbajului comun. Principala sa sursă de inspirație a fost filozofia mai tîrzie a lui Wittgenstein și centrul ei de înflorire la Oxford în anii 1950. S-ar putea spune despre acest subcurent că el este orientat în mod intrinsec împotriva pozitivismului, deși, pînă recent, această tendință a rămas mai degrabă latentă decît manifestă. Din motive lesne de înțeles, filozofia limbajului comun a manifestat un interes relativ redus pentru filozofia științei.

Celălalt subcurent este un caz complet diferit. El este moștenitorul atomismului logic al lui Russell, al tînărului Wittgenstein și al neopozitivismului Cercului de la Viena. Se poate spune pe drept cuvînt că interesul său predominant a fost filozofia științei. Dar, datorită chiar originii sale, tendința sa intrinsecă a fost pozitivistă. El împărtășește, în mare măsură, cu pozitivismul secolului al nouăsprezecelea, o încredere implicită în progres prin dezvoltarea științei și cultivarea unei atitudini raționaliste de „inginerie socială“ în ceea ce privește problemele omenești.³⁴

Filozofii științei de orientare analitică au fost multă vreme interesați aproape în mod exclusiv de problemele fundamentelor matematicii și ale metodologiei științelor exacte ale naturii. Acest interes trebuie înțeles într-o anumită măsură prin raportare la influența logicii matematice asupra acestui tip de filozofie. Treptat însă, metodologia științelor sociale și comportamentale și a istoriei a început să intereseze pe filozofii de orientare analitică, fără îndoială, în parte, ca o consecință a invadării acestor științe de către metodele exacte. Cu această deplasare în câmpul de interes, filozofia analitică a științei a intrat în aria de confruntare tradițională dintre metodologia pozitivistă și cea anti-pozitivistă, iar vechile controverse au izbucnit din nou la jumătatea secolului. Sursa imediată pentru reînvierea dezbaterii a fost o versiune modernă a vechii teorii pozitivistice cu privire la explicația științifică.

6. Discuția problemelor explicației în tradiția filozofiei analitice a primit un impuls decisiv prin articolul clasic al lui Carl Gustav Hempel „Funcția legilor generale în Istorie”, publicat în *Journal of Philosophy* în 1942. Pozitiviștii logicieni și alți filozofi de orientare analitică elaboraseră deja puncte de vedere asupra explicației, asemănătoare celor ale lui Hempel.³⁵ În esență, toate aceste puncte de vedere sînt variante ale teoriei explicației expuse de clasicii pozitivismului, în particular de către Mill.

Retrospectiv privind, pare aproape o ironie a destinului ca cea mai completă și mai lucidă formulare a teoriei pozitvistice a explicației să fi fost enunțată în legătură cu conținutul subiectului pentru care, în mod evident, teoria este cel mai puțin potrivită, adică istoria. Dar este probabil că tocmai din acest motiv lucrarea lui Hempel a provocat o asemenea cantitate uriașă de discuții și de controverse.

Teoria hempeliană a explicației a devenit cunoscută sub numele de „Modelul (sau teoria) explicației prin legi de acoperire”. Numele a fost inventat de către unul din criticii teoriei, William Dray.³⁶ O denumire alternativă și poate mai bună ar putea fi teoria explicației prin subsumare la legi.

Într-un număr de publicații ulterioare, Hempel a dezvoltat, a clarificat și a modificat în unele detalii opiniile sale originale.³⁷ El a distins, de asemenea, două submodele ale modelului general al explicației prin legi de acoperire. Le vom numi aici modelul nomologic-deductiv și modelul inductiv-probabilistic.³⁸ Primul poate fi descris schematic după cum urmează:

Fie E un eveniment despre care se știe că a avut loc într-o anumită împrejurare și care are nevoie de o explicație. De ce s-a întâmplat E ? Pentru a răspunde la întrebare, vom indica anumite alte evenimente sau stări de lucruri, E_1, \dots, E_m și una sau mai multe propoziții generale sau legi, L_1, \dots, L_n , astfel încât apariția lui E (în situația în discuție) rezultă în mod logic din acele legi, și din faptul că acele alte evenimente (stări) s-au produs.

E , în descrierea schematică de mai sus a modelului nomologic-deductiv al lui Hempel, este numit *explanandum* sau *explicandum*. Îl voi numi, de asemenea, *obiect* al explicației. E_1, \dots, E_m va fi numit *explanans* sau *explicatum*. Acestea pot fi, de asemenea, numite și *bazele* explicației. L_1, \dots, L_n sînt „legi de acoperire” prin care explicația subsumează *explanans*-ul și *explanandum*-ul.³⁹

S-ar putea pune întrebarea dacă modelul lui Hempel se aplică numai la obiecte ale explicației care sînt evenimente. Adesea sîntem preocupați să știm nu de ce are loc un eveniment, ci de ce se realizează sau nu se realizează o anumită stare de lucruri. Și acest caz poate fi în mod evident integrat în modelul lui Hempel. El poate fi considerat chiar drept cazul fundamental, prin aceea că noțiunea de eveniment poate fi analizată (definită) cu ajutorul noțiunii de stare de lucruri. S-ar putea spune că un eveniment este o pereche de stări succesive.⁴⁰

O altă problemă pe care o ridică descrierea modelului este dacă evenimentele sau stările E_1, \dots, E_m , care constituie baza explicației, trebuie să se producă sau să ia ființă mai devreme decît E . Aceasta este o problemă importantă și vom discuta mai târziu unele aspecte ale ei. Cînd evenimentele E_i sînt anterioare lui E , care este obiectul explicației, atunci ne vom referi la E_i ca *antecedenti* ai lui E .

Propriul exemplu, de acum faimos, al lui Hempel pentru explicația nomologic-deductivă este în mod tipic unul în care *explanandum*-ul este un eveniment, iar *explanans*-ul constă din evenimente și stări antecedente.⁴¹ De ce a crăpat radiatorul mașinii mele în timpul nopții? Rezervorul era umplut pînă la refuz cu apă; capacul era puternic strîns; nu a fost adăugat nici un pic de lichid antigel; mașina a fost parcată în curte; temperatura în timpul nopții a scăzut în mod neașteptat mult sub zero. Acestea au fost antecedentele. În combinație cu legile fizicii — în particular cu legea potrivit căreia volumul apei crește prin înghețare — ele explică spargerea radiatorului. Din cunoașterea antecedentelor și a legilor, noi am fi putut *prezice* evenimentul cu certitudine. Acesta este, într-adevăr, un exemplu bun de explicație, dar *nu* pentru tipurile de explicație pe care le caută istoricii.

Discuția noastră despre teoria explicației prin subsumare va fi limitată aproape în mod exclusiv la modelul nomologic-deductiv. Totuși, aici va fi dată și o scurtă prezentare a modelului inductiv-probabilistic, asupra căruia vom face și un comentariu critic.⁴²

Obiectul unei explicații inductiv-probabilistice este, de asemenea, un eveniment individual *E*. Baza este o mulțime de alte evenimente sau stări E_1, \dots, E_m . Legea de acoperire, „puntea”, sau „legătura” care unește baza cu obiectul explicației este o ipoteză probabilistică avînd drept urmare că, într-o împrejurare cînd E_1, \dots, E_m se produc este *foarte probabil* că *E* va avea loc.

Aici este pertinent să întrebăm în ce sens, dacă există vreunul, se poate spune că acest tip de bază și de lege de acoperire *explică* apariția efectivă a unui eveniment?⁴³

S-ar putea spune că ceea ce face ca o explicație nomologic-deductivă „să explice” este faptul că ea ne spune de ce *E* a *trebuit* să se producă (apară), de ce *E* a fost *necesar* o dată ce baza există și legile sînt acceptate. Dar ea face parte integrantă dintr-o explicație inductiv-probabilistică de îndată ce se admite posibilitatea că *E* ar fi putut să *nu* se producă. Ea face deci loc unei cerințe suplimentare de explicație: de ce *E* a apărut efectiv în acea împrejurare, și de ce nu a eșuat să apară? Ar fi sarcina

explicației nomologic-deductive să răspundă la *această* întrebare. Uneori putem răspunde la ea. Aceasta se întâmplă când sistem în stare să adăugăm la baza explicației un alt eveniment sau o stare E_{m+1} astfel că, în acord cu legile acceptate, un eveniment de tipul E va apărea în toate ocaziile când evenimente de tipul E_1, \dots, E_{m+1} se materializează împreună.⁴⁴ Acum s-ar putea face o distincție și s-ar putea spune că, lipsind astfel de informații adiționale care să ne dea o explicație nomologic-deductivă despre E , noi nu am explicat de ce E a *apărut*, ci numai de ce *era de așteptat* E .

Fie o lege (ipoteză) probabilistică pentru efectul că, atunci când E_1, \dots, E_m se produc, este probabil pînă la gradul p ca E să apară, unde p este o probabilitate medie sau mică. Atunci nu s-ar putea spune că legea probabilistică explică apariția efectivă a lui E . Dar am putea fi în măsură să folosim informația conținută în lege pentru a deriva o altă lege probabilistică și care să spună că este *foarte probabil* că *frecvența relativă* cu care E va apărea în toate ocaziile când E_1, \dots, E_m se produc, este aproape de valoarea p . Apariția lui E cu această frecvență relativă este un alt eveniment individual. Acest eveniment este aici de așteptat.

Există o utilizare caracteristică a legilor probabilistice pentru a prevedea cu o mare probabilitate frecvențe relative ale aparițiilor evenimentelor, ale căror probabilități pot lua orice valoare — mare, mică sau medie. Cazul cînd frecvența evenimentului este apariția lui E însuși, adică apariția lui E cu o frecvență relativă egală cu 1 într-o împrejurare dată, este un caz-limită al unui model mai general ce utilizează probabilitățile atunci cînd face predicții. S-ar putea spune deci că modelul hempelian inductiv-probabilistic este un caz special al unei utilizări caracteristice a calculului probabilităților în scopuri predictive.

Cele două modele sînt mult mai diferite decît se crede în mod obișnuit. Este o funcție primară a modelului nomologic-deductiv să explice de ce s-au întîmplat anumite lucruri. Abia în al doilea rînd el ne spune și de ce era de așteptat ca aceste

lucruri să se întâmple. Ele ar fi putut fi așteptate, *de vreme ce* s-au produs. Cu modelul inductiv-probabilistic rolurile sînt inversate. El explică mai întîi de ce lucrurile care se întîmplă erau de așteptat (sau nu). Și numai într-un sens secundar el explică de ce lucrurile s-au întîmplat, și anume „fiindcă” ele erau foarte probabile. Pare preferabil, totuși, să nu spunem că modelul inductiv-probabilistic explică ce se întîmplă, ci să spunem numai că el justifică anumite așteptări și predicții.

Aceasta nu înseamnă a nega existența unor modele explicative (autentice) în care probabilitatea joacă un rol caracteristic. Un astfel de model este următorul:

Fie o ipoteză a unui efect, astfel că probabilitatea unui eveniment E în cazul producerii întîmplătoare a datelor E_1, \dots, E_m este, să zicem, p . Evenimentul se produce cu o frecvență relativă sensibil diferită de p într-un set (larg) de produceri ale datelor. De ce această diferență? Există două căi principale de a da socoteală pentru ea. Prima este de a o atribui „întîmplării”. Această cale ne este totdeauna deschisă, dar, în ansamblu, este numai ultima alternativă. Cealaltă cale este de a căuta și descoperi un alt datum E_{m+1} , care să apară și el o dată cu mulțimea de produceri ale evenimentelor E_1, \dots, E_m . O probabilitate p' , diferită de p , este asociată cu apariția lui E o dată cu producerea evenimentelor E_1, \dots, E_m, E_{m+1} . Să presupunem că această probabilitate este astfel incit frecvența relativă cu care s-a produs efectiv E , în mulțimea evenimentelor produse, era de așteptat (în sensul explicat mai înainte). Este ca și cum am găsi o *cauză* (E_{m+1}) a discrepanței observate între frecvență și probabilitate (p). Procedura de testare a corectitudinii explicației schițate este asemănătoare cu procedura pe care o vom descrie ulterior sub numele de *analiză cauzală*. Ar putea fi numită și *analiză cauzal-probabilistică*. Ea ocupă un loc important în metodologia explicației, dar nu va fi discutată în detaliu în această carte.⁴⁵

7. Modelul (nomologic-deductiv) al explicației construit de Hempel nu menționează noțiunile de cauză și efect. El acoperă o clasă mai largă. În raport cu această clasă, explicațiile cauzale

formează o subclasă.⁴⁶ Este de discutat dacă toate explicațiile cauzale se conformează în mod real schemei lui Hempel. Ne putem, de asemenea, întreba dacă schema are într-adevăr greutatea unei explicații, în afara cazului în care legile de acoperire sînt cauzale

Răspunsul la ambele întrebări depinde de punctul de vedere ales cu privire la natura cauzării. Voi încerca să arăt că există utilizări importante ale „cauzei” în conexiune cu explicația care nu satisfac modelul legii de acoperire. Dar există și alte utilizări tot atît de importante care îl satisfac. În plus, mi se pare clarificator să rezervăm termenul de „explicație cauzală” pentru astfel de utilizări. Este atunci indiscutabil adevărat că explicația cauzală se conformează modelului legii de acoperire, deși nu în mod necesar acelei versiuni simplificate a modelului pe care am prezentat-o în paragraful precedent.

Primul test al pretenției de validitate universală pentru teoria explicației prin subsumare la legi este dacă modelul legii de acoperire cuprinde și explicațiile teleologice.

S-ar putea diviza domeniul tradițional pretins pentru teleologie în două subdomenii. Unul este domeniul noțiunilor de *funcție*, *scop* (finalitate) și *totalități organice* („sisteme”). Celălalt este acela al *orientării spre țintă* și al *intenționalității*.⁴⁷ Funcția și scopul figurează în mod proeminent în științele biologice, iar intenționalitatea în științele comportamentului, în cercetarea socială și în istoriografie. Dar domeniile biologiei și ale științei comportamentului se suprapun în mare măsură și peste domeniile funcției, scopului și totalităților pe de o parte, iar pe de alta, peste acelea ale orientării spre scop și ale intenționalității. Cu toate acestea poate fi folositor să le distingem.

În 1943, la un an după publicarea lucrării lui Hempel, a apărut un articol important al lui Rosenblueth, Wiener și Bigelow, intitulat „Comportament, scop și teleologie”.⁴⁸ Acesta este o piatră de hotar în istoria modernă a teoriei explicației. Autorii au scris independent de Hempel. Dar contribuția lor văzută din perspectivă istorică ar trebui privită ca un efort de a extinde viziunea „cauzalistă”⁴⁹ și, o dată cu ea, și punctul de vedere al

teoriei explicației prin subsumare la legi, la biologie și la știința comportamentului.

Noțiunea-cheie, în justificarea „cauzalistă” a finalității, propusă de către cei trei autori ai articolului⁵⁰ este *feedback*-ul *negativ*. Când un sistem în care un factor-cauză, să zicem un radiator, produce un efect, să zicem ridicarea temperaturii unei camere, care poate fi asociat cu un alt sistem astfel că un „eșec” în funcționarea primului sistem, să zicem o scădere de temperatură sub un anumit punct, produce o „corecție”, să zicem creșterea activității de încălzire în acțiunea factorului-cauză, atunci factorul-efect din cel de-al doilea sistem dă o „aparență de teleologie” acțiunii factorului-cauză din primul sistem. Totuși, ambele sisteme acționează în concordanță cu legi cauzale. În ambele cazuri efectele sînt explicate pe baza „condițiilor inițiale” constituite de către factorii-cauză cu ajutorul legilor de acoperire, care leagă cauzele cu efectele lor.

Autorii articolului au avansat teza că finalitatea poate fi explicată în general cu ajutorul unei asemenea înlănțuiri a sistemelor cauzale.⁵¹ Sistemul, cu mecanism de *feedback* corespunzător, este numit homeostatic sau auto-reglator. Astfel de mecanisme sînt foarte caracteristice pentru organismele vii. De exemplu, controlul temperaturii la vertebrate este un caz de „radiator” cu „termostat”.

Analiza teleologiei propusă de Rosenblueth, Wiener și Bigelow pare de acord cu punctul de vedere al subsumării la legi în explicația științifică. Nu este clar, totuși, dacă modelul explicației din această analiză este exact acela al schemei nomologic-deductive hempeliene, așa cum a fost ea anterior expusă. Pentru a vedea dacă este așa, analiza trebuie dusă mai departe. Contribuții importante la analiza logică a proceselor cu auto-reglare și a altor procese teleologice au fost ulterior aduse de mai mulți autori. Printre ei, se disting Braithwaite și Nagel.⁵²

Studiul general al mecanismelor cu sistem de control și de conducere, printre care homeostazia este numai un exemplu, este cunoscut drept *cibernetică*. Ea a avut o influență mare, pentru a nu spune revoluționară, asupra științei moderne, în parti-

cular asupra biologiei și a ingineriei. Unii cred că ea constituie o contribuție științifică a mijlocului de secol, comparabilă prin impact cu revoluția în fizică produsă de teoriile relativității și cuantică în primele decenii ale secolului.⁵³ După cum cred, semnificația acestei contribuții la metodologie a însemnat un mare progres, în spiritul tradiției galileene, pentru punctul de vedere „cauzalist” și „mecanicist”. În același timp, ea a reîntărit unele dintre principalele dogme ale filozofiei pozitivistice a științei, în particular viziunea unitară despre metoda și teoria explicației prin subsumare la legi. În tabere ostile pozitivismului, acest fapt este alteori negat prin evidențierea marilor deosebiri dintre sistemele cibernetice și sistemele mecaniciste de un tip mai tradițional și mai simplu. Astfel de diferențe există, fără nici o îndoială.⁵⁴ Ele sînt reflectate în diferența dintre schema care explică funcționarea mecanismelor cibernetice de conducere și control și schematismul mai „naiv” al modelului hempelian al legii de acoperire. Dar diferențele, aș putea spune, rezidă în mod esențial aici în gradul de complexitate și logica sofisticată a modelelor, nu în principiile de bază ale explicației sau în punctul de vedere asupra naturii legilor științifice.

8. Noțiunea de lege a naturii și, în general, a uniformităților legice ocupă un loc proeminent în filozofia pozitivistă a științei.⁵⁵ Modelele explicative ale lui Hempel sînt, din acest punct de vedere, tipic „pozitivistice”.

Un punct de vedere mai mult sau mai puțin articulat despre *natura* legilor naturii și a altor legi științifice a fost, de asemenea, caracteristic pozitivismului. Potrivit acestui punct de vedere, schematic vorbind, legile enunță concomitența (corelația) uniformă sau regulată a fenomenelor, adică trăsături care apar în obiecte, în stările care există sau în evenimentele care se întîmplă. Prototipul exemplar al legii este fie o implicație universală („toți A sînt B”), fie o corelație probabilistică. În mod ideal, fenomenele conectate prin lege ar trebui să fie logic independente. Această cerință este aproximativ echivalentă cu ideea că valoarea de adevăr a legilor nu este o problemă de necesitate

logică, ci de contingență bazată pe mărturia experienței.⁵⁶ Și de vreme ce pretenția de adevăr a oricărei legi transcende totdeauna experiența care a fost înregistrată în mod real, legile, în principiu, nu sînt niciodată complet verificabile.

Să considerăm următoarea căutare a unei explicații: de ce este această pasăre neagră? Răspuns: ea este un corb și toți corbii sînt negri. Răspunsul este în acord cu schema nomologic-deductivă a lui Hempel. Dar explică ea, de fapt, de ce pasărea este neagră?⁵⁷ Dacă nu sîntem legați, ca filozofi, de punctul de vedere că orice subordonare a unui caz individual la o propoziție generală este o explicație, eu cred că în mod instinctiv ne indoim că răspunsul ar putea fi pozitiv. Ne-ar plăcea să știm de ce corbii sînt negri, cărui fapt cu privire la ei „se datorește” culoarea care, așa cum ni s-a spus, le este caracteristică tuturor. Ceea ce se cere, dacă investigația noastră cu privire la explicație urmează să fie satisfăcută, este ca baza explicației să fie cuniva mai puternic legată de obiectul explicației decît pur și simplu prin legea care enunță concomitența universală a celor două caracteristici, anume calitatea de a fi corb și calitatea de a fi negru.

Există două căi, se pare, prin care această cerință ar putea fi satisfăcută. Una este aceea de a căuta o „cauză” a calității corbilor de a fi negri, adică o altă caracteristică a păsărilor din această specie care să dea socoteală pentru culoarea lor. Cealaltă cale este de a da răspunsului sugerat forță explicativă proclamînd că însușirea de a fi negru este, în fapt, o caracteristică definitorie a speciei de corb. A accepta oricare din răspunsuri înseamnă a privi concomitența celor două trăsături nu doar drept *universală*, ci și, într-un anume fel, *necesară*.

A doua abordare ne confruntă cu un punct de vedere despre legile naturii care poate fi considerat ca o alternativă la punctul de vedere pozitivist clasic. Potrivit acestei concepții alternative, o lege științifică poate fi imună la respingerea prin experiență de vreme ce adevărul ei este analitic, logic. Acordul cu legea este atunci un standard prin care cazurile individuale sînt clasificate drept intrînd sau nu în cadrul mai larg al fenomenelor generice, corectate de lege. Toți A sînt B astfel încît dacă se

găsește că un lucru presupus a fi A nu este B, atunci acel lucru nu este cu adevărat un A, la urma urmei. Astfel, standardele după care se judecă lucrurile sînt convenții fabricate de oameni, adoptate în procesul formării conceptului. Acest punct de vedere este numit, așadar, *convenționalism*.⁵⁸

Atunci cînd sînt duse la extrem, pozitivismul și convenționalismul sînt concepții opuse, aproximativ în același sens în care empirismul extrem și raționalismul extrem sînt opuse. Dar este relativ ușor a găsi un compromis între extreme. Un pozitivist inteligent va fi de acord că unele principii științifice au caracter de adevăruri analitice în timp ce altele sînt în mod clar generalizări empirice. El va observa, totuși, că granița dintre cele două categorii este adesea fluctuantă în cursul dezvoltării istorice a unei științe.⁵⁹

Concepția convenționalistă despre legile științifice, s-ar putea spune, nu conține nici un element conceptual care să fie străin filozofiei pozitivistă a științei. Deși convenționalismul a atacat adesea pozitivismul, și vice-versa, s-a sesizat că cele două poziții au multe în comun.⁶⁰ O teză comună a celor două concepții despre legile științifice este aceea că ambele neagă existența unui termen „mediu“, numit uneori *necesitate naturală*, distinct de generalitatea empirică pe de o parte, și de necesitatea logică pe de altă parte.

Pentru același motiv, atît pozitivismul cît și convenționalismul vor nega că legile cauzale își trag „forța explicativă“ din pretinsul fapt că ele enunță conexiuni necesare între evenimentele din natură. A pune la îndoială ideea că adevărul universal trebuie să fie sau accidental (contingent, empiric) sau în mod logic necesar este o provocare mult mai serioasă pentru pozitivism decît aceea reprezentată de către convenționalism.

Această provocare este, totuși, tradițională și este asociată cu opoziția dintre orientările „aristotelică“ și „galileană“ în filozofia științei. Este de un interes particular să observăm aici că provocarea se conturează, dobîndind un nou imbold, în filozofia analitică însăși, unde ea izvorăște din două surse.

Una este renașterea, la mijlocul secolului trecut, a interesului pentru *logica modală* și pentru filosofia conceptelor modale. Logicienii filozofi s-au familiarizat cu concepția că ceea ce este necesar și posibil *din punct de vedere logic* este doar o *specie* a unui *gen* mai cuprinzător în care poate fi distinsă o varietate de forme de necesitate și posibilitate. Renașterea logicii modale în sine nu a reabilitat noțiunea de necesitate naturală, ca distinctă de necesitatea logică și de generalitatea „pur” accidentală. Ideea rămîne controversată și este privită de numeroși filozofi analiști ca suspectă sau în mod definitiv nejustificată. Dar logica modală a netezit drumul pentru o schimbare în concepția pozitivistă despre legile naturii care a fost mult timp acceptată de filozofii de orientare analitică.⁶¹

O provocare mai directă la adresa punctului de vedere acceptat în tradiția pozitivistă despre legile naturii a apărut prin problema *condiționalilor contrafactuali*. Această problemă a fost pusă în lucrările clasice ale lui Chisholm (1946) și Goodman (1947). De atunci, ea a fost discutată în nenumărate articole și cărți. Oarecum simplificată, relevanța ei pentru problema naturii legilor este următoarea:

Uneori convingerea noastră, atunci cînd o avem, că dacă nu a avut loc cazul *p*, atunci ar trebui să aibă loc cazul *q* este fundată pe credința într-o conexiune nomică⁶² sau echivalentă între propozițiile (generice) *p* și *q*. Însă nu orice implicație universal validă care leagă cele două propoziții este suficientă ca fundament. Se ridică atunci problema cum se poate caracteriza legitatea sau cum se poate distinge conexiunea nomică (non-logică) de concomitența „accidentală” universală.⁶³ Într-un articol, acum aproape cincisprezece ani, am argumentat că noțiunea de condiție contrafactuală este ea însăși inclusă în această distincție — și de aceea nu poate fi elucidată cu ajutorul ei.⁶⁴ „Morală” ce rezultă din discuția problemei condiționalilor contrafactuali este că pecetea conexiunii nomice, a legității, este *necesitatea și nu universalitatea*.⁶⁵ Dacă această concluzie este corectă, atunci ea zdruncină concepția pozitivistă despre lege, deși nu în mod necesar și validitatea teoriei explicației prin subsumare la legi. Nu

voi discuta aici condiționalii contrafactuali dar sper să fiu în stare să arunc mai multă lumină asupra naturii „necesității” care face nomice unele regularități universale

9. Cît de adînc pătrund explicațiile cibernetice în domeniul teleologiei? Se extind ele dincolo de frontierele biologiei spre științele omului? La această ultimă întrebare s-ar putea răspunde prin evidențierea marelui impact al ciberneticii asupra economiei, psihologiei sociale, și chiar asupra teoriei juridice.⁶⁶ Dar acest răspuns nu este prea edificator. El nu ne spune dacă utilizarea, în aceste domenii, a ideilor împrumutate din cibernetică ne dă explicații de tipul subsumării la legi. Presupunerea mea este că, în ansamblu, ele nu o dau. Dacă am dreptate în acest punct și, de asemenea, în presupunerea că explicațiile cibernetice ale sistemelor homeostatice în biologie se conformează modelelor subsumării la legi, atunci „cibernetica” științelor sociale diferă mult mai mult de aceea a biologiei decît ar putea sugera asimilarea diferitelor activități de cercetare sub acest numitor comun.

Aspectele de teleologie recuperate de explicațiile cibernetice în acord cu un model al legii de acoperire sint, cred eu, în primul rînd aspectele lipsite de intenționalitate. Printre lucrurile cărora le este atribuită intenționalitatea, *acțiunile* ocupă un loc proeminent. Testul final al validității universale a teoriei explicației prin subsumare la legi este dacă ea poate da socoteală cu succes de explicația acțiunilor.

Mulți filozofi de orientare analitică, poate chiar majoritatea lor, cred că teoria trece testul. Acțiunile sînt stimulate de motive; forța motivelor rezidă în faptul că agenții sînt dispuși să urmeze modele caracteristice de comportament; astfel de modele (dispoziții) oferă „legile” care leagă motivele de acțiune, în cazul individual. Aceasta este o explicație, în mod conștient suprasimplificată, a unei idei care continuă să exercite, în varietăți mai mult sau mai puțin simplificate, o puternică fascinație asupra imaginației filozofice.⁶⁷ Ea este corelată cu ideea că acțiunile au cauze și se corelează astfel cu o poziție deterministă în vechea problemă a „libertății de voință”.

Există, totuși, și o opoziție în rîndul filozofilor de orientare analitică la această idee a validității modelului explicației acțiunii prin subsumare la legi.

O linie de opoziție vine din partea filozofilor (de orientare analitică) angajați în metodologia istoriei. Aici, critica s-a concentrat asupra rolului legilor generale în istorie — tema care a produs însuși titlul lucrării lui Hempel, în care modelul legii de acoperire a fost pentru prima dată articulat cu claritate.

De ce oare explicațiile pe care istoricii le dau în mod efectiv, dacă le dau, nu fac referință la legi generale? Susținătorii teoriei explicației istorice prin subsumare la legi sînt, cu siguranță, perfect conștienți de aceasta. Reacțiile lor la această obiecție se desosebesc, totuși, într-o mare măsură.

În concepția lui Hempel, motivul pentru care formularea deplină a legilor generale lipsește din explicațiile istorice este în primul rînd acela că legile sînt prea complexe, iar cunoștințele noastre despre ele nu sînt suficient de precise. Explicațiile date de către istorici sînt, într-un sens caracteristic, eliptice sau incomplete. Ele sînt, strict vorbind, numai *schițe de explicație*. „O explicație — spune Hempel — poate sugera uneori, cu deosebită pregnanță și convingere, schema generală care, se speră, poate fi eventual dezvoltată astfel încît să producă o argumentare mult mai strîns motivată, bazată pe ipoteze explicative care să fie mai deplin indicate.”⁶⁸

După Popper, alt reprezentant proeminent al teoriei explicației prin subsumare la legi, motivul pentru care legile generale nu sînt formulate în explicațiile istorice este acela că legile sînt prea banale pentru a merita să fie menționate în mod explicit. Noi le cunoaștem și le luăm drept garantate în mod implicit.⁶⁹

Un punct de vedere radical diferit despre rolul legilor în explicațiile istorice este expus de către William Dray în importanta sa carte *Laws and Explanation in History* publicată în 1957. Motivul pentru care explicațiile istorice nu fac în mod normal referință la legi nu este acela că legile sînt atît de complexe și de obscure încît trebuie să ne mulțumim doar cu o schiță, și nici că ele sînt atît de banale încît nu merită să fie menționate. Mo-

tivul, după Dray, este că pur și simplu explicațiile istorice nu se bazează deloc pe legi generale.

Să considerăm, de exemplu, enunțul că Ludovic al XIV-lea a murit lipsit de popularitate fiindcă a dus o politică în detrimentul intereselor naționale ale Franței.⁷⁰ Cum ar putea un susținător al modelului legii de acoperire să-și apere supoziția că există o lege implicită în această explicație? O lege generală, care ne spune că *toți* conducătorii care... devin impopulari, ar produce modelul legii de acoperire în cazul în discuție numai dacă ei i-ar fi adăugate atâtea condiții limitative și calificative încât, în cele din urmă, ea ar fi echivalentă cu a spune că *toți* conducătorii care urmează o politică cu totul asemănătoare cu cea a lui Ludovic al XIV-lea, în condiții cu totul asemănătoare cu acelea care au existat în Franța și în celelalte țări afectate de politica lui Ludovic, devin impopulari. Dacă asemănarea deplină a politicii și a condițiilor existente nu este specificată în termeni generici, atunci acest enunț nu este deloc „lege”, de vreme ce din necesitate se manifestă într-un singur caz, și anume acela al lui Ludovic al XIV-lea. Dacă însă condițiile de asemănare sînt specificate — ceea ce ar fi foarte greu de realizat în practică — am avea o lege autentică, dar singurul caz de aplicare al acestei legi ar fi acela pe care se presupune că îl „explică”. În consecință, a menține legea va însemna, în fiecare caz, numai o reafirmare a ceea ce a fost deja enunțat, și anume că motivul creșterii impopularității lui Ludovic a fost nefericita sa politică externă.

Critica lui Dray a rolului legilor generale în explicațiile istorice conduce astfel la o respingere completă a modelului legii de acoperire. Este edificatoare comparația lucrării lui Dray, *Laws and Explanation in History*, cu lucrarea lui Gardiner, *The Nature of Historical Explanation*, care a fost publicată cu cinci ani mai devreme (1952). După cîte înțeleg eu, „intențiile metodologice” ale celor doi autori sînt în mare măsură asemănătoare. Dar, în vreme ce intențiile lui Gardiner sînt grav afectate de influența dominantă, deși poate implicită, a filozofiei pozitivistice a științei, Dray reușește în mod admirabil să rupă cătușele pozitivismului

în filozofia „analitică“ contemporană a istoriei. El realizează acest lucru „în mod negativ“ prin critica modelului legii de acoperire ca instrument pentru explicația istorică, și „în mod pozitiv“ prin insistența asupra caracterului *sui generis* al modelelor explicative pentru acțiunea umană. Critica este de departe cel mai puternic aspect al operei lui Dray. Contribuțiile pozitive reflectă caracterul șovăielnic al filozofiei „analitice“ a acțiunii, aflată atunci încă la primele sale începuturi.

A explica o acțiune înseamnă, din punctul de vedere al lui Dray, a arăta că acțiunea a fost lucrul adecvat sau rațional de făcut în împrejurarea luată în considerație.⁷¹ Dray o numește *explicație rațională*, însă nu reușește să-i facă foarte clară natura. El crede, ceea ce mi se pare foarte corect, că acest tip de explicație are propriile lui particularități logice. Dar își întuneacă propriul punct de vedere, fără a fi necesar, încercînd să găsească aceste particularități într-un element de valorizare mai degrabă decît într-un tip de teleologie.⁷²

Modelul explicativ al lui Dray se aseamănă cu ideile tradiționale despre rolul metodologic al empatiei și înțelegerii. Cartea sa nu stabilește relația cu filozofia continentală mai recentă a *Geisteswissenschaften*. În schimb, există o interesantă legătură cu orientarea hegeliană din Collingwood (și Oakeshott).⁷³

Intention, cartea Elisabetei Anscombe, a apărut în același an cu cartea lui Dray. Ea a făcut din intenționalitate noțiunea centrală a discuției ce a urmat asupra filozofiei acțiunii în rîndul filozofilor de orientare analitică.⁷⁴

Deși nu se referă în mod direct la teoria explicației, cartea lui Anscombe aduce două importante contribuții în acest domeniu. Prima este observația ei că un comportament, care este intențional într-o descriere a sa, nu trebuie să fie tot intențional într-o alta. Explicația unui element al comportamentului depinde de modul cum este descris, adică înțeles ca fiind o acțiune. Acesta este un caz în care distincția dintre explicație și înțelegere devine conceptual semnificativă. (Cf. mai departe, cap. III, §2, și cap. IV, §1.)

Anscombe a atras, de asemenea, atenția asupra caracterului logic particular al raționamentului numit în terminologia tradi-

țională *silogism practic*. Ideea își are originea la Aristotel și a fost, spune Anscombe, una dintre cele mai bune descoperiri ale lui, deși una pe care filozofia de mai târziu a pierdut-o printr-o interpretare greșită.⁷⁵ Cheia unei interpretări corecte nu este, totuși, ușor de găsit. Tratarea pe care a dat-o Aristotel temei este foarte nesistematică și exemplele sale sînt adesea confuze. Un mod de a reconstitui ideea principală este, aici, următorul: punctul de plecare, sau premisa majoră a silogismului, menționează un lucru dorit sau scop al acțiunii; premisa minoră leagă o anumită acțiune de acest lucru, *în mod aproximativ* ca mijloc în vederea scopului; concluzia, în cele din urmă, constă în utilizarea acestui mijloc pentru a asigura acel scop. Astfel, după cum într-o inferență teoretică afirmarea premiselor conduce cu necesitate la afirmarea concluziei, într-o inferență practică acordul cu premisele implică acțiunea în acord cu ele.⁷⁶

Eu cred că Anscombe are dreptate spunînd că silogismul practic nu este o formă de demonstrație și că este un raționament diferit prin *natura* sa față de silogismul probator.⁷⁷ Dar particularitățile lui și relația cu raționamentul teoretic sînt complexe și rămîn obscure.

Raționamentul practic este de o mare importanță pentru explicarea și înțelegerea acțiunii. Este o teză a acestei lucrări că silogismul practic oferă științelor omului ceva ce a lipsit mult timp din metodologia lor: un model explicativ propriu care este o alternativă definită la modelul teoretic al explicației prin legi de acoperire.⁷⁸ În linii mari vorbind, ceea ce este modelul explicației prin subsumare la legi pentru explicația cauzală și pentru explicația în științele naturii este silogismul practic pentru explicația teleologică și pentru explicația în istorie și în științele sociale.

Lucrările lui Anscombe și Dray reflectă interesul crescut înăuntrul filozofiei analitice pentru conceptul de acțiune și pentru formele discursului practic. Aceste lucrări de pionierat au fost urmate de un număr de alte contribuții.⁷⁹ Dar abia prin apariția în 1964 a importantei cărți a lui Charles Taylor, *The Explanation of Behaviour*, această nouă linie în filozofia analitică

a fost corelată cu teoria explicației din psihologie și din celelalte științe comportamentale. Ca și contribuțiile ciberneticii, dar într-un spirit cu totul diferit, lucrarea lui Taylor a reînviat dezbaterile cu privire la teleologie în filozofia științei. S-ar putea caracteriza diferența dintre spiritul lor ca o diferență între o viziune galileeană și una aristotelică asupra comportamentului orientat spre scop.

Eforturile și ideile filozofilor acțiunii de orientare analitică n-au întârziat să provoace reacția din partea filozofilor cu o structură de gândire mai pozitivistă. Aplicabilitatea categoriilor cauzale la explicația acțiunii și a comportamentului în general a fost apărută cu putere de către un număr de autori recenți.⁸⁰

O poziție oarecum similară cu cea a lui Dray, în filozofia „analitică” a istoriei, este susținută de către Peter Winch în filozofia „analitică” a științelor sociale. Lucrarea sa, *The Idea of a Social Science*, publicată în 1958, este, ca și cartea lui Dray, un atac îndreptat împotriva pozitivismului și o apărare a unei înțelegeri a fenomenelor sociale prin metode diferite în principiu de acelea ale științelor naturii. Fundalul tradiției în care se integrează lucrarea lui Winch este în parte metodologia „înțelegerii” a lui Max Weber, și în parte orientarea hegeliană reprezentată în Anglia de către Collingwood și Oakshott. Influența majoră vine, totuși, de la operele târzii ale lui Wittgenstein.

Cartea lui Winch se concentrează, se poate spune, pe problema criteriilor comportamentului social (al acțiunii). Cercetătorul socialului trebuie să înțeleagă „semnificația” datelor comportamentale pe care le înregistrează în scopul de a le transforma în fapte sociale. El dobândește această înțelegere prin descrierea (interpretarea) datelor în termenii conceptelor și regulilor care determină „realitatea socială” a agenților pe care îi studiază. Descrierea, ca și explicația comportamentului social trebuie să folosească aceeași schemă conceptuală ca și agenții sociali înșiși. Pentru acest motiv, cercetătorul socialului nu poate să rămână exterior obiectului său de studiu, în același sens în care un cercetător din științele naturii poate. S-ar putea spune că *acesta* este simbul adevărului conceptual cuprins în doctrina psihologică a „empatiei”. Înțelegerea empatică nu este un „simțămînt”; ea este o capacitate de a participa la o „formă de viață”.⁸¹

Se poate spune că Winch investighează aceea componentă *a priori* a metodelor științei sociale. În acest sens, cartea sa este o contribuție la metodologie.⁸² Unii dintre criticii lui Winch par să creadă că el consideră sociologia ca o știință *a priori*, adică un studiu care explică și înțelege fenomenele sociale prin metode *a priori*. Aceasta este o neînțelegere grosolană.⁸³

Cartea lui Winch este dificilă și obscură. Și mi se pare că ea este unilaterală prin aceea că accentuează prea mult asupra importanței regulilor pentru înțelegerea comportamentului social. Ceea ce lipsește din ea este aspectul intenționalității și al teologiei.⁸⁴

10. A luat naștere astfel în curentul principal al filozofiei analitice o provocare la adresa metodologiei și filozofiei pozitiviste a științei, îndeosebi după apariția celor trei lucrări ale lui Ascombe, Dray și Winch. Se poate considera că anii publicării lor, 1957-1958, marchează o cotitură. Criticii pozitivismului printre filozofii de orientare analitică au fost, de obicei, autori a căror gândire a fost inspirată de filozofia târzie a lui Wittgenstein. La unii dintre ei⁸⁵ poate fi identificată o orientare spre fenomenologie și spre alte varietăți ale filozofiei nonanalitice de pe continentul european.

Această reorientare este într-o anumită măsură paralelă în filozofia continentală cu dezvoltări ce prezintă afinități cu filozofia analitică. Mă gândesc în principal la apariția, în anii 1960, a curentului care se autointitulează hermeneutică sau filozofie dialectic-hermeneutică.⁸⁶

Există două trăsături ale hermeneuticii, demne în mod special de atenție în ceea ce privește afinitățile cu filozofia analitică. Prima este locul central ocupat în ea de ideea *limbajului* și de noțiuni orientate spre limbaj, ca de exemplu semnificație, intenționalitate, interpretare și înțelegere.⁸⁷ Aceasta se reflectă în chiar numele de „hermeneutică“, nume care înseamnă arta interpretării.⁸⁸ Problemele care îi preocupă pe filozofii de orientare hermeneutică sînt în mare măsură problemele care străbat și filozofia lui Wittgenstein, îndeosebi în fazele ei mai târzii.⁸⁹

Nu ar fi deloc surprinzător dacă această afinitate, o dată ce devine clar recunoscută, ar conduce la un impact al lui Wittgestein asupra filozofiei pe continentul european, comparabil în ceea ce privește gradul, dacă nu și natura, cu influența lui asupra Cercului de la Viena al pozitivismului logic în anii 1930 și asupra Școlii de la Oxford a analizei lingvistice, în anii 1950.

A doua trăsătură a filozofiei hermeneutice, care o face înrudită cu filozofia tradiției analitice într-o măsură mai mare decât alte ramuri ale trunchiului fenomenologic, este legătura ei cu metodologia și filozofia științei.⁹⁰ În opoziție explicită cu ideea pozitivistă a unității științei, filozofia hermeneutică apără caracterul *sui generis* al metodelor interpretative și comprehensive din *Geisteswissenschaften*. Prin aceasta, ea reînvie și continuă moștenirea intelectuală a antipozitivismului neokantian și neohegelian din deceniile de la cumpăna secolului.

„Înțelegerea“, în sensul filozofiei hermeneutice, trebuie distinsă de empatie sau *Einfühlung*. Ea este o categorie mai degrabă semantică decât psihologică (cf. mai sus, p. 29). Acuzația atît de adesea formulată de către filozofii pozitiviști, că înțelegerea este numai un procedeu euristic, care poate fi folositor pentru găsirea unei explicații, dar care nu este constitutiv naturii conceptuale a modelului explicativ însuși, poate fi validată împotriva unor versiuni mai timpurii și depășite ale metodologiei empatiei.⁹¹ Dar ea nu este o obiecție loială împotriva metodologiei înțelegerii.

După cum am observat mai sus (§4) este dificil de determinat poziția lui Hegel și Marx în raport cu filozofia pozitivistă și antipozitivistă a științei din secolul al nouăsprezecelea. Ceva asemănător este valabil și pentru marxism ca un curent principal al gândirii moderne. După Revoluția rusă filozofia marxistă a fost în mare măsură absorbită în lupte interne pentru ortodoxie și a dobîndit treptat o aparență monolitică și rigidă. Dar în mod evident, ea se ridică din nou la proeminență intelectuală. Se pare totuși că pot fi distinse două curente principale în această direcție.⁹²

Unul este în cea mai mare măsură o filozofie a științei nutrită de spiritul materialismului dialectic. El a primit recent un

impuls proaspăt din partea ciberneticii și a teoriei sistemelor și, în general, prin aplicațiile instrumentelor matematice la științele comportamentului și ale vieții.⁹³ Nu este surprinzător deci că „o cauzalizare a teleologiei” trebuie să aibă un puternic răsunet în rîndul materialiştilor marxişti.⁹⁴ În ciuda diferenței de tradiție, această orientare în marxism are afinități cu ramura filozofiei științei din Vest, care este moștenitoarea spirituală a pozitivismului logic și a mișcării pentru unitatea științei.⁹⁵ Ea este uneori numită marxism „pozitivist”, dar cel mai adesea, marxism „științific”.⁹⁶

Al doilea curent în marxismul contemporan este antropologia filozofică ce se autointitulează umanism socialist.⁹⁷ Sursele lui de inspirație sînt parțial în operele tînărului Marx, dar probabil mai mult în filozofia lui Hegel.⁹⁸ Dialectica sa pare mai apropiată de aceea a filozofiei hermeneutice decît de cea a „materialismului” marxismului ortodox.⁹⁹ Antropologia lui, ca și filozofia sa politică și socială umanistă, are afinități cu existențialismul, în particular cu ultima filozofie a lui Sartre, care la rîndul său este orientat spre Marx și Hegel.¹⁰⁰ Conținutul său de filozofie a științei este uneori o apărare a științelor omului împotriva pretențiilor moniste ale unei gîndiri modelate sub impactul progresului științelor naturii și al tehnologiei.

Am încercat să stabilesc unele evoluții în filozofia metodei științifice pentru două mari tradiții în istoria ideilor. Am văzut cum, în ultima sută de ani, filozofia științei a aderat succesiv la una sau alta din cele două poziții fundamentale opuse. După Hegel a venit pozitivismul; după reacția antipozitivistă și parțial neohegeliană, la cumpăna secolului, a venit neopozitivismul; acum, pendulul se mișcă din nou spre tematica aristotelică pe care a reînviat-o Hegel.

Ar fi desigur o iluzie să credem că adevărul stă fără echivoc într-una sau alta din cele două poziții opuse. Cînd spun aceasta eu nu mă gîndesc la banalitatea că ambele poziții conțin ceva adevăr și că se poate realiza un compromis asupra unor probleme. Se poate să fie așa. Dar există o poziție fundamentală, stră-

ină de posibilitatea atât a împăcării cât și a respingerii — și chiar, într-un anume sens, îndepărtată de adevăr. Ea rezidă în alegerea conceptelor primitive fundamentale pentru întreaga argumentație. Alegerea, s-ar putea spune, este „existențială“. Este o alegere a unui punct de vedere care nu poate fi mai departe justificat.

Există totuși un dialog între poziții și un fel de progres. Dominația temporară a uneia din cele două orientări este, de obicei, rezultatul unei schimbări ce însoțește o perioadă de critică la adresa celeilalte orientări. Ceea ce apare după schimbare nu este niciodată o restaurație pură a ceva existent înainte, ci poartă pecetea ideilor criticii prin care a apărut. Procesul ilustrează ceea ce Hegel a descris prin cuvintele *aufgehoben* și *aufbewahrt*, redacte în engleză poate cel mai bine prin *superseded* și *retained* *. Poziția care se găsește în procesul depășirii își risipește în mod obișnuit energiile polemice luptând cu caracteristici deja demodate ale viziunii opuse, și tinde să vadă ceea ce este reținut în poziția ce emerge numai ca o umbră deformată a propriei identități. Aceasta se întâmplă, de exemplu, când filozofii pozitiviști ai științei din zilele noastre obiectează împotriva înțelegerii (*Verstehen*) cu argumente valide, poate, împotriva lui Dilthey sau Collingwood, sau când consideră în mod greșit filozofia psihologiei lui Wittgenstein ca o simplă formă a behaviorismului.

* *superseded* = depășit; *retained* = păstrat (N.t)

II

Cauzalitate și explicație cauzală

1. Filozofii au fost mult timp obișnuiți să opereze o distincție între relația de cauză și efect, pe de o parte, și relația temeiului și a consecinței, pe de alta. Prima este factuală și empirică, a doua, conceptuală și logică. Înainte ca distincția să devină curentă, ea a fost adesea ignorată sau estompată — în mod deosebit de către gânditorii raționaliști din secolul al șaptesprezecelea. Când ea a devenit mai clar articulată, datorită nu în cele din urmă lui Hume¹, au apărut noi probleme. Poate că toate relațiile cauzale sînt factuale. Dar, cu siguranță, nu toate relațiile factuale sînt cauzale. Care sînt atunci celelalte trăsături distinctive ale relațiilor cauzale — în afară de aceea de a fi empirice? După Hume, relația dintre cauză și efect este o secvență, regulată în timp, de fenomene (instanțieri) generice. Că regularitatea va continua și în viitor, este o generalizare inductivă, bazată pe experiența trecută.²

De la Hume, cauzarea a devenit într-un fel copilul-problemă al epistemologiei și al filozofiei științei. S-au făcut multe eforturi pentru a arăta fie că punctul de vedere al lui Hume asupra cauzării a fost greșit, fie că, dacă se acceptă concepția lui, problema inducției pe care el o lasă deschisă — numită adesea și „problema lui Hume“ — poate fi soluționată în mod satisfăcător.³ Aceste eforturi au fost, în ansamblul lor, fără succes, iar starea nesatisfăcătoare a problemei inducției a fost numită „scandalul filozofiei“.⁴

Aceste necazuri constituie probabil *unul* din motivele pentru care unii filozofi au insistat că ideea cauzării joacă doar un rol insignifiant în știință și poate fi, eventual, alungată cu totul din

gîndirea științifică.⁵ Dificultățile filozofice ale cauzării nu trebuie să fie în acest caz o povară pentru filozofia științei. Această opinie a fost exprimată cu putere de către Bertrand Russell în faimosul său articol *On the Notion of Cause*. Cu umorul său caracteristic, Russell scrie: „Toți filozofii, din orice școală, își imaginează cauzarea ca una din axiomele sau postulatele fundamentale ale științei, în timp ce, în chip destul de straniu, în științele avansate, cum ar fi astronomia gravitațională, cuvîntul „cauză“ nu apare niciodată... Legea cauzalității, cred eu, ca de altfel multe din temele importante care circulă printre filozofi, este o relicvă a unei epoci trecute, care supraviețuiește, ca și monarhia, numai fiindcă eronat se presupune că nu face rău.”⁶ Și el continuă: „Nu există nici o îndoială că motivul pentru care bătrîna «lege a cauzalității» a continuat atît de mult timp să umple cărțile filozofilor este pur și simplu că ideea de funcție este nefamiliară pentru majoritatea lor, și, în consecință, ei caută un enunț excesiv de simplificat.”⁷

Putem cădea de acord cu Russell că „legea cauzalității”, oricît ar însemna ea, nu are loc în știința propriu-zisă, ci este o construcție tipică a filozofilor. Denunțarea de către Russell a înșăși noțiunii de cauză este mai controversată. Cuvintele lui par să sugereze că această noțiune este un strămoș preștiințific al conceptului științific de funcție.

S-a argumentat împotriva lui Russell că, deși chiar cuvintele „cauză” și „efect” ca și alte elemente ale *terminologiei* cauzale ocupă un loc proeminent în științele teoretice avansate, ideile cauzale și gîndirea cauzală nu sînt atît de demodate pe cît sugerează transferul de terminologie, de exemplu de la discuția despre relație „cauzală”, la discuția despre relație „funcțională”. După cum observă Ernst Nagel, noțiunea de cauză „nu numai că apare în vorbirea de zi cu zi și în cercetările problemelor umane de către economiști, psihologi sociali, istorici, ci a pătruns și în relatările pe care le dau cercetătorii naturii cu privire la procedurile lor de laborator, ca și în interpretările oferite de către numeroși teoreticieni fizicieni pentru formalismele lor matematice”⁸. Un alt proeminent filozof contemporan al științei, Patrick Suppes, merge încă și mai departe și spune: „Spre deo-

sebite de zilele când Russell a scris acest articol, cuvintele «cauzalitate» și «cauză» sînt în mod obișnuit și pe larg utilizate de către fizicieni în cercetările lor cele mai avansate.⁹

Această ultimă opinie poate fi totuși o exagerare. Încercînd să stabilim importanța cauzării pentru știință, este înțelept să ne reamintim că termenul „cauză” și în general termenii cauzali sînt folosiți cu o multitudine de semnificații. Nu numai că în problemele omenești „cauzele” sînt foarte diferite de „cauzele” evenimentelor naturale, ci chiar în științele naturii categoria de cauzalitate nu este o categorie omogenă. Noțiunea de cauză pe care o voi lua în discuție în acest capitol este în mod esențial legată de ideea de acțiune și deci, ca noțiune științifică, de ideea de experiment. Ea ocupă un loc important, cred, „în relațiile pe care le dau cercetătorii naturii procedurilor lor de laborator”. Sînt însă mai puțin sigur că aceasta este ceea ce se înțelege prin „interpretările oferite de numeroși teoreticieni fizicieni pentru formalismele lor matematice”.

Motivul pentru care doresc totuși să dau o prioritate fundamentală acestei noțiuni „acționiste” sau „experimentaliste” de cauză este că, pe lângă locul important ocupat în științele experimentale ale naturii, ea pare să figureze în mare măsură ca prototip pentru ideea de cauză în discuțiile filozofilor despre cauzarea universală, despre determinism *versus* libertate, despre interacțiunea corp-minte etc. Simpatizez totuși cu aceia care, ca Russell sau Norman Campbell¹⁰, au simțit că această noțiune de cauză nu este atît de importantă în științele teoretice avansate „cum ar fi astronomia gravitațională”, și care cred că în ele vorbirea cauzală poate fi în mod profitabil înlocuită prin vorbirea despre diferite relații funcționale. Dar fie că această atitudine este justificată sau nu, rămîne faptul că gîndirea cauzală ca atare nu a fost alungată din știință — și că, prin urmare, problemele filozofice cu privire la cauzare continuă să ocupe un loc central în filozofia științei. Seriozitatea lor este resimțită cu acuitate în special în teoria explicației științifice.

Modelul legii de acoperire a fost la origine gîndit ca o generalizare a ideilor asociate cu explicația cauzală.¹¹ Problemele

specifice cu privire la cauzare au părut multora să-și fi pierdut urgența datorită acestei lărgiri a orizontului conceptual — așa cum Russell a gândit că noțiunea de cauzare a devenit neinteresantă din punct de vedere filozofic fiindcă ar putea fi subsumată categoriei mai largi de relație funcțională. Dar aceasta este o greșeală.

După cum am văzut deja (cap. I, § 8), noțiunea de lege, care este implicată în modelul explicației prin subsumare la legi, este ea însăși problematică. Discuția recentă a acestor probleme a adus în față ideile modale ale necesității naturale și ale conexiunii nomice. Aceste idei, la rîndul lor, sînt strîns asociate cu ideile de cauză și efect, atît de mult încît toate ar putea fi în mod convenabil grupate sub titlul generic de cauzare. Dacă se insistă că modelul legii de acoperire are forță explicativă numai cînd legile incluse în el exprimă conexiuni nomice (nonlogice), aceasta ar fi echivalent cu a spune că explicația în acord cu modelul legii de acoperire și explicația cauzală sînt, în esență, același lucru. Și aceasta ar transforma, dintr-o dată, problematica asociată cu modelul hempelian al explicației într-o formă modernă a problemei cauzării.¹²

2. Russell a sugerat ca locul noțiunii de cauză în filozofia științei să fie luat de noțiunea de funcție. Există însă o altă noțiune, pe lângă aceea de funcție, pentru care s-ar putea formula o pretenție similară. Aceasta este conceptul de *condiție*. Discuția despre cauză și efect pe care o voi defășura aici va fi în termenii relației de condiționare, și *nu* ai relației funcționale. Se obișnuiește să se distingă între condițiile necesare și suficiente. Alte concepte condiționale mai pot fi definite și prin: condiții ce contribuie, cerințe ce pot fi înlocuite etc. Pentru obiectivele prezentei lucrări, aceste concepte „minore“ ale condiției nu vor fi necesare.¹³

Enunțul că fenomenul generic¹⁴ (stare, eveniment) p este o condiție suficientă pentru q poate, pentru scopurile unei prime aproximații, să fie explicat după cum urmează: ori de cîte ori este p , q va fi de asemenea prezent; prezența (aparitia) lui p este

suficientă pentru a asigura prezența (apariția) lui q . Că p este o condiție necesară pentru q , înseamnă că ori de câte ori q este, p trebuie să fie de asemenea prezent, adică prezența (apariția) lui q impune sau presupune prezența (apariția) lui p .

Dacă p poate fi „manipulat“, adică produs sau evitat „după voință“ („în mod experimental“), atunci, prin producerea lui p , noi putem de asemenea să producem ceva pentru care p este o condiție suficientă, iar prin suprimarea sau preîntîmpinarea lui p , noi putem face ca oricare din cele pentru care p este o condiție necesară să *nu* apară.

Un fenomen poate fi o condiție necesară și suficientă a unui alt fenomen. Un fenomen poate avea mai multe condiții suficiente sau mai multe condiții necesare. O condiție poate fi, de asemenea, complexă, adică un complex funcțional al adevărului compus din unele fenomene generice. În funcție de complexitatea și pluralitatea condițiilor trebuie reținute următoarele asimetricii dintre diferite genuri de condiție.

O condiție complexă și suficientă este o *conjuncție* de fenomene. Poate că p prin sine însuși nu este suficient să garanteze că r va fi, și nici q prin sine însuși nu este suficient pentru aceasta. Dar dacă p și q apar împreună, este sigur că r va fi și el acolo. O condiție complexă și necesară este însă o *disjuncție*. Poate că p nu impune prezența lui q (în mod necondiționat), și nici prezența lui r (în mod necondiționat); dar p poate totuși să ceară ca unul din cei doi cel puțin, q sau r , să fie prezent.

Condițiile suficiente disjunctive pot fi „descompuse“ într-o pluralitate de condiții suficiente. Dacă p sau q este suficient pentru r , atunci p prin sine însuși este suficient și la fel este și q prin sine însuși. Condițiile necesare conjunctive pot fi „descompuse“ în mod similar. Dacă p și q este necesar pentru r , atunci p singur este necesar, și, de asemenea, q singur.

Aceste „asimetricii“ ale conceptelor condiției pot fi exploatate în mod interesant în logica inductivă.¹⁵

În termeni de condiții se poate distinge o varietate de factori cauzali, care sînt greu sau chiar imposibil de separat¹⁶, ori de câte ori se discută vag despre „cauză“ și „efect“. Conceptele con-

diției sînt folositoare și pentru a clarifica ideile filozofilor despre determinism (universal) și despre legea (universală) a cauzării. Găsesc, de aceea, surprinzător că teoria conceptelor condiției și aplicațiile sale au rămas relativ puțin dezvoltate și studiate. În cărțile de logică ele sînt rareori menționate. Ele mi se par totuși în mod deosebit potrivite pentru a fi studiate ca o propedeutică a logicii și metodologiei științei.

Utilitatea conceptelor condiției nu vine în conflict cu faptul că ele generează, de asemenea, probleme. Se poate spune că problemele privesc „locul” conceptelor condiției în logică. Aici se confruntă, unul cu altul, două puncte de vedere principale. Unul plasează conceptele condiției în teoria cuantificării. Într-un limbaj logic care folosește nume de individuali și predicate, implicația universală $(x)(Px \rightarrow Qx)$ ar lua atunci „forma fundamentală” a relațiilor de condiționare. Într-un limbaj mai sărac, care folosește numai variabilele propoziționale, relațiile de condiționare ar putea fi formulate, de exemplu, ca enunțuri logic-temporale, „forma lor fundamentală” fiind acum „ori de cîte ori p atunci q ”, sau în simboluri: $\Lambda(p \rightarrow q)$.

Punctul de vedere potrivit căruia conceptele condiției sînt idei *cuantificaționale* ar putea fi numit și viziune *extensionalistă* asupra lor. Punctul de vedere alternativ îl voi numi *intensionalist*. În acord cu acest punct de vedere, conceptele condiției sînt în mod esențial idei *modale*, iar „forma fundamentală” a unei relații de condiționare este aceea a implicației stricte, anume: $N(p \rightarrow q)$.¹⁷

S-ar putea considera, desigur, conceptele cuantificaționale ca relativ neproblematic „din punct de vedere filozofic”. O viziune extensionalistă asupra relațiilor de condiționare nu ar fi legată, așadar, de complicații filozofice lăuntrice. Insuficiențele acestei viziuni, după cum le văd eu, sînt „externe”. Ele constau în faptul că este discutabil că această concepție ar putea da seamă în *mod adecvat* de relația de condiționare. S-ar putea crede că o explicație adecvată poate fi dată numai în termeni modali. Dar conceptele modale sînt în mod notoriu impovărate de dificultăți de natură „filozofică”. Așadar, o viziune intensionalistă

asupra relațiilor de condiționare va avea de plătit cu complicații filozofice interne pentru adecvarea sa externă. Aceste complicații sînt în mare măsură identice cu acelea care împresoară ideea de conexiune *nomică*, sau „legică“, complicații care au fost introduse în filozofia analitică prin problema condiționalilor contrafactuali (v. cap. I, § 8).

Analiza ideilor cauzale cu ajutorul conceptelor condiției nici nu evită, nici nu soluționează problemele filozofice legate de cauzare sau de ideea de lege naturală. Dar este o cale utilă pentru a prezenta aceste probleme mai clar.

3. Dacă se consideră fie o concepție extensionalistă, fie una intensionalistă despre relațiile de condiționalitate, orice încercare de a analiza cauzalitatea în termeni de condiții va trebui să facă față următoarei probleme:

Din explicațiile preliminare pe care le-am dat noțiunilor de condiție necesară și suficientă, urmează că p este o condiție suficientă a lui q dacă și numai dacă q este o condiție necesară a lui p . Astfel, dacă ploaia este o condiție suficientă pentru ca solul să devină umed, atunci faptul că solul devine umed este o condiție necesară a ploii. În mod asemănător, dacă prezența oxigenului în ambianță este o condiție necesară pentru existența formelor mai înalte de viață organică, atunci existența vieții este o condiție suficientă pentru oxigen. Atît timp cît sînt considerate doar relații de condiționare, aș putea spune că aceste simetrii sînt cu totul corecte. Dar, în măsura în care este considerată cauzalitatea, ele ne izbesc prin absurditatea lor. După cum arată al doilea exemplu, ciudățenia nu este că noi atribuim un rol cauzal unui factor care este „numai“ necesar dar nu și suficient pentru ceva. Ciudățenia izvorăște din faptul că explicațiile noastre din cele două tipuri de condiție ascund o *asimetrie* implicit cunoscută, între factori ce condiționează sau factori-cauză pe de o parte, și factori condiționați sau factori-efect, pe de altă parte. Dacă p este un factor-cauză în relație cu q , iar q , în consecință, un factor-efect în relație cu p , noi nu îl gîndim, sau cel puțin în mod normal nu-l gîndim pe q ca un factor-cauză relativ la p sau

pe p ca un factor-efect relativ la q . (Spun „factori- cauză” și nu „cauze” pentru a evita o identificare implicită aici a „cauzei” cu „condiția suficientă”).

Mă voi referi la această problemă ca problemă a asimetriei cauzei și efectului.

S-ar putea încerca soluționarea problemei sugerind că asimetria în discuție reflectă pur și simplu asimetria relațiilor temporale. S-ar putea argumenta că apariția unui factor-cauză trebuie să preceadă în timp apariția unui factor-efect corelat. Relația de precedență temporală este asimetrică. Dacă o apariție a lui p precedă o apariție a lui q în timp, atunci *această* apariție a lui q nu precedă *acea* apariție a lui p . Dar, desigur, se poate întâmpla ca o altă apariție a lui q să preceadă (aceea sau) altă apariție a lui p în timp. De vreme ce p și q sînt fenomene generice, asimetria lor temporală, atunci cînd ele sînt corelate drept cauză și efect, trebuie să fie o asimetrie a aparițiilor individuale ale factorilor (vezi mai jos, § 10).

Problema relației temporale dintre cauză și efect dă naștere unui număr de probleme. Dacă o cauză și efectul său sînt fenomene care durează o perioadă de timp, atunci trebuie să admitem posibilitatea ca o cauză să dureze mai mult decît efectul ei. Precedența temporală a cauzei ar consta atunci în faptul că *acea* cauză există înaintea efectului ei. O întrebare mai problematică este dacă ar putea exista un *interval de timp între* dispariția cauzei și apariția efectului, sau dacă nu cumva cauza și efectul trebuie să fie oarecum temporal contigue.

O alternativă la punctul de vedere după care cauza trebuie să preceadă efectul ar fi punctul de vedere că efectul nu poate să preceadă cauza. Aceasta ar lăsa posibilitatea ca o cauză să poată să înceapă să apară simultan cu efectul ei. Relația de simultaneitate este, totuși, simetrică. Dacă deci cauza și efectul *pot fi* simultane, noi trebuie fie să abandonăm punctul de vedere că relația cauzală este *totdeauna* asimetrică, fie să căutăm temeiul asimetriei în altceva decît în timp.

Poate fi chiar surprinzător că efectul nu poate să apară uneori, sau să înceapă să apară, înaintea cauzei. Posibilitatea „cau-

zării retroactive“ trebuie să fie luată în serios, după cum sper să fiu în stare să arăt mai departe.

Nu voi analiza problemele timpului și cauzării în detaliu aici.¹⁸ Motivul principal este că, după opinia mea, asimetria relației cauzale, separarea factorilor-cauză de factorii-efect, nu poate fi explicată în termenii relațiilor temporale. Rădăcina asimetriei stă altundeva.

A spune aceasta, totuși, nu înseamnă a nega că timpul este un ingredient esențial în analiza logică a cauzării.

4. Voi prezenta în cele ce urmează aparatul logic-formal care este presupus în prezenta investigație. El este extrem de simplu.

Să considerăm o mulțime de stări de lucruri generice logic independente p_1, p_2, \dots . Exemple de astfel de stări de lucruri ar putea fi că soarele strălucește sau că o anumită ușa este deschisă. Nu voi clarifica mai departe noțiunea de stare de lucruri. Nu este necesar, pentru scopurile noastre, să gândim stările ca pe ceva „static“; procesele, ca de exemplu ploaia, pot fi de asemenea considerate aici ca „stări de lucruri“.

Că stările sînt generice va însemna că ele pot fi realizate sau nu în ocazii date — și astfel se realizează, sau nu se realizează, în mod repetat. Voi considera acest lucru drept esențial pentru toate stările care pot intra în conexiuni cauzale sau în alte conexiuni nomice unele cu altele, care sînt în acest sens generice. O ocazie poate fi numită o localizare în spațiu și/sau timp. Aici vom acorda atenție numai dimensiunii temporale a ocaziilor.¹⁹

Că stările sînt logic independente va însemna în cele din urmă că este logic posibil pentru ele ca, în orice ocazie dată, să se realizeze sau să nu se realizeze în orice combinație. Dacă numărul stărilor în cadrul mulțimii este finit și egal cu n , numărul unor astfel de combinații posibile este 2^n . Despre oricare din aceste combinații se va spune că ea constituie o *stare totală* sau o *lume posibilă*. Termenul *descriere-de-stare* a devenit curent pentru conjuncția propozițiilor (ordinea conjunctelor fiind irelevantă) și/sau a negațiilor lor, care descriu stări ce sînt „atomii“ sau „elementele“ unei astfel de lumi posibile.

Mulțimea de stări pe care o luăm în considerație o voi numi un *spațiu-de-stare*. În considerațiile formale pe care le introducem aici, se va presupune tot timpul că spațiile-de-stare sînt finite.

Să presupunem că starea totală a lumii, într-o ocazie dată, poate fi complet descrisă prin enunțarea, pentru orice membru dat, a unui anumit spațiu-de-stare, fie că acest membru se realizează sau nu în acea ocazie. O lume care satisface această condiție ar putea fi numită o lume-*Tractatus*. Ea este tipul de lume pe care Wittgenstein a avut-o în vedere în al său *Tractatus*. Ea este o specie a unei concepții mai generale asupra modului cum este constituită lumea. Noi putem numi această concepție generală *atomism logic*.

Este „lumea“, adică lumea în care sîntem în mod real situați, o lume-*Tractatus* sau o lume a structurilor logico-atomiste? Aceasta este o întrebare metafizică, profundă și dificilă, și eu nu știu cum să răspund la ea. (Faptul că o lume-*Tractatus* este „limitată“, altfel spus că un mare număr de lucruri familiare și importante rămîn în afara granițelor sale, nu este o obiecție decisivă împotriva acestui punct de vedere cu privire la ceea ce este *lumea*). Dar, în mod independent de felul cum putem răspunde la întrebarea metafizică, rămîne faptul incontestabil că, în calitate de *model* simplificat al unei lumi, concepția lui Wittgenstein din *Tractatus* este în același timp interesantă în sine însăși și folositoare ca instrument pentru un mare număr de scopuri în filozofia logicii și a științei. Aici, eu voi folosi acest model în toate cazurile. Aceasta înseamnă, în particular, că stările de lucruri sînt singurele „cărămizi de construcție ontologică“ ale lumilor pe care le studiem. Nu vom investiga structura internă a acestor cărămizi. Lucrurile, proprietățile și relațiile sînt entitățile ontologice care cad în afara cadrului logic-formal al cercetărilor noastre.

Baza formalismului nostru logic va fi „clasica“ logică a propozițiilor cu două valori (*PL*). Voi considera că acest fragment al logicii este familiar cititorului; o prezentare a lui poate fi găsită în orice manual de logică elementară.

Pe această bază vom construi o logică temporală (rudimentară)²⁰ după cum urmează:

La vocabularul *PL* vom adăuga un nou simbol *T*. El este un conector binar. Expresia „*pTq*” poate fi citită: „(acum) starea *p* se realizează, și succesiv, adică în următorul moment, se realizează starea *q*”. Simbolurile din stînga și din dreapta lui *T* pot fi componentele unor variabile și conectori de adevăr. De un interes deosebit este cazul cînd ele sînt descrieri-de-stare. Atunci, întreaga expresie spune că lumea este acum într-o stare totală anume, iar în momentul următor într-o anumită altă stare totală, aceeași sau diferită, după cum este cazul.

Expresiile din stînga și din dreapta lui *T* pot conține și ele simbolul *T*. În acest fel putem construi lanțuri de forma $-T(-T(-T\dots))\dots$ care descriu stări care se realizează în mod succesiv, adică în diferite ocazii într-o perioadă finită de timp. Cazul în care expresiile ce ocupă locurile marcate prin „-” sînt descrieri-de-stare, este de un interes special. Un lanț de acest tip va fi numit (fragment de) *istorie* a lumii. Cuvîntul „istorie” are o ambiguitate folositoare; el poate însemna atît succesiunea stărilor totale ale lumii, cît și descrierea acestei succesiuni (expresiile care descriu).

Vom obține o „logică” a acestui conector *T*, dacă la axiomele lui *PL* vom adăuga următoarele patru axiome:

$$T_1 \cdot (p \vee qTr \vee s) \leftrightarrow (pTr) \vee (qTr) \vee (qTs)$$

$$T_2 \cdot (pTq) \ \& \ (pTr) \rightarrow (pTq \ \& \ r)$$

$$T_3 \cdot p \leftrightarrow (pTq \vee \sim q)$$

$$T_4 \cdot \sim (pTq \ \& \ \sim q)$$

iar la regulile de inferență ale lui *PL* vom adăuga o regulă în sensul că expresiile demonstrate drept echivalente sînt intersubstituibile (regula extensionalității).

Dacă numărul stărilor totale posibile ale lumii (într-o ocazie dată) este 2^n , numărul istoriilor posibile ale lumii în m ocazii succesive este 2^{mn} . Este convenabil să spunem că n măsoară „lățimea” lumii și că m măsoară lungimea istoriei ei. Disjuncția

a 2^{mn} diferite istorii posibile (ale lumii) o vom numi o *T-tautologie* sau „istorie tautologică”. Ea ne arată toate modurile posibile în care lumea se poate schimba sau rămîne neschimbată în trăsăturile sale singulare, cînd „timpul trece” de la o primă ocazie la a m -a ocazie, fără să restrîngă cursul actual al evenimentelor în vreun fel oarecare. Astfel, ea nu ne spune *absolut nimic* despre această istorie.

Noțiunea de *T-tautologie* ne dă un criteriu al *adevărului logic* pentru calculul conectorului *T*. Se poate arăta că acele și numai acele formule sînt demonstrabile în calcul, care sînt (demonstrate drept echivalente cu) *T-tautologii*. Aceasta înseamnă că logica lui *T* este din punct de vedere *semantic completă*. Ea este și decidabilă; pentru orice formulă dată, noi putem spune dacă ea este sau nu este (demonstrată drept echivalentă cu) o *T-tautologie*.

După cum rezultă în mod evident din explicațiile de mai sus și din structura formalismului (în mod deosebit din axioma T_2), logica noastră temporală tratează timpul ca un mediu discret, o curgere liniară de ocazii succesive, numărabile (momente, puncte în timp). Din nou, ca și în cazul presupunerii pe care am numit-o atomism logic, se poate întreba dacă timpul are „de fapt” o *structură discretă*. Nu trebuie oare să gîndim timpul ca fiind cel puțin „dens”, adică astfel încît între oricare două momente în timp să existe totdeauna un al treilea moment? Sau ar trebui să-l gîndim ca fiind continuu? Nu este nevoie să ne oprim aici pentru a discuta aceste probleme. Ca *model* simplificat al succesiunii temporale de stări ale lumii, logica conectorului *T* este suficientă pentru scopurile prezente.

Să notăm în treacăt că prin „simplitate” modelului eu înțeleg primitivitatea logică a structurii sale conceptuale. Cînd, în știință, relațiile cauzale sînt formulate ca dependențe funcționale între variabile și cînd funcțiile sînt utilizate în calcule matematice, poate fi mult mai simplu să tratăm timpul ca fiind continuu decît să-l privim ca progresie în pași discreți. Considerarea legilor naturii ca fiind în mod ideal un sistem de ecuații diferențiale este legată de ideea continuității timpului și spațiului. Din

punct de vedere logic însă, aceasta este totuși o concepție de un înalt grad de sofisticare și relația sa cu „realitatea“ nu este ușor de determinat. Ideea continuității poate fi numită o „idealizare“ care nivelează suprafața neregulată a realității.

Se poate înfrumuseța calculul conectorului T printr-un cuantificator temporal, de exemplu conceptul „totdeauna“ („ori de câte ori“). Dacă vom simboliza „totdeauna“ prin Λ , vom putea defini „niciodată“ prin simbolul complex Λ , și „uneori“ prin $\sim\Lambda\sim$. Dacă adăugăm Λ la vocabularul calculului T , vom putea exprima în limbajul nostru logic astfel de enunțuri ca: „Ori de câte ori se produce p , se va produce și q în momentul următor.“ Expresia simbolică pentru aceasta este: $\Lambda\sim(p \rightarrow (pTq))$. Axiomatica și metalogica (probleme de completitudine, decidabilitate etc.) ale acestei logici cuantificate pentru timpul discret nu trebuie discutate aici.²¹

Următorul și ultimul ingredient conceptual pe care îl adăugăm formalismului nostru este un operator M . Acesta semnifică noțiunea de posibilitate. Vom putea defini în acest caz imposibilitatea prin $\sim M$, iar necesitatea prin $\sim M\sim$. Axiomatica logicii modale cerute ar trebui să fie *cel puțin* tot atât de puternică în fapt ca și sistemul constituit din PL , din regula extensionalității și din următoarele axiome:

$$M_1 . M(p \vee q) \rightarrow Mp \vee Mq$$

$$M_2 . p \rightarrow Mp$$

$$M_3 . \sim M(p \ \& \ \sim p)$$

Nu vom demonstra aici teoreme pe o bază axiomatică, și nici nu vom încerca să exprimăm rezultatele argumentelor noastre într-un limbaj simbolic al calculului $PL + T + \Lambda + M$. Formalizarea adecvată a logicii condițiilor și a ceea ce eu propun să numim analiză cauzală, este încă în mare măsură o problemă deschisă pe care sper că o voi aborda și soluționa la timpul cuvenit. Aici oferim cel mult ingredientii pentru o soluție.

În locul dezvoltărilor formale în cadrul calculului, eu voi folosi o metodă cvasi-formală de expunere și ilustrare cu mijloa-

cele figurilor topologice simple (arbori). Să presupunem că cercurile reprezintă *stările totale* ale lumii „compuse” din cîteva n stări „elementare”. Progresiile din stînga spre dreapta cercurilor conectate prin linii vor reprezenta *istorii*. Dacă un cerc este conectat cu mai mult decît un cerc imediat în dreapta lui, aceste ultime cercuri reprezintă stările alternative total *posibile* ale lumii ce urmează stării reprezentate prin primul cerc. Figura nu ne arată nimic cu privire la „structura internă” a stărilor totale (lumi posibile) în termenii elementelor n . Ea nu ne arată nici măcar dacă două cercuri reprezintă stări identice sau total diferite. Vom adopta convenția că posibilitățile alternative ce survin imediat după orice stare dată trebuie să fie toate diferite. (Altfel ar trebui să avem uneori o multiplicare cu totul fără sens a cercurilor în figură.) Vom adopta, de asemenea, și convenția că linia orizontală a cercurilor spre vîrf (vezi de exemplu ilustrația de la p. 69) reprezintă cursul *real* al istoriei lumii de-a lungul unei anumite zone a ocaziilor. Sub această „suprafață de realitate” sînt „adîncimile posibilităților alternative”.

Această imagine ne permite să studiem „libertatea de mișcare” pe care o are lumea, sau ar trebui să o aibă, în fiecare stadiu al istoriei sale. Această libertate poate fi mai mare sau mai mică în diferitele stadii. Ea poate lipsi complet, caz în care o progresie dată de la un cerc la altul imediat în dreapta sa nu are nici o alternativă. Sau libertatea lumii poate fi fără limite. Atunci, lumea se poate schimba, într-un singur pas, de la ceea ce se întîmplă să fie la oricare alta din cele 2^n lumi ce pot fi compuse din aceleași elemente. Dacă m semnifică numărul dezvoltărilor alternative într-un stadiu dat al istoriei lumii, noi putem utiliza fracția: $\frac{m-1}{2^n-1}$ ca măsură a gradului de libertate a lumii de a se

dezvolta în acest stadiu. Cînd m are valoarea minimă 1, acest grad este 0. Dezvoltarea lumii din acest stadiu la cel următor, cursul istoriei în acest punct, este *determinat* complet. Cînd m are valoarea maximă 2^n , gradul de libertate este 1. Cursul istoriei lumii este acum complet *indeterminat*.

Voi numi un fragment din istoria lumii, așa cum tocmai am descris-o, un *sistem*. Un sistem, în acest sens, este definit printr-un

spațiu-de-stare, o stare inițială, un număr de stadii de dezvoltare și o mulțime de mișcări alternative pentru fiecare stadiu.

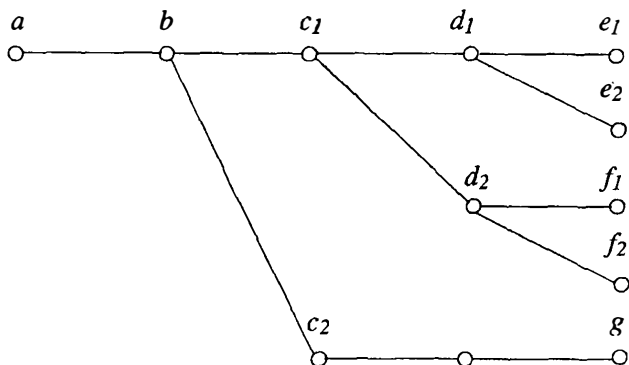
Un sistem dat poate fi lărgit. Aceasta se poate întâmpla în două feluri. Poate fi extins numărul stadiilor sale de dezvoltare, înapoi în timp, dincolo de starea inițială originară, sau înainte în timp, dincolo de stadiul terminus originar. O altă extindere este realizată prin includerea de noi elemente în spațiul-de-stare originar. O extensie de primul tip este reflectată în arborele topologic, într-o prelungire și poate într-o multiplicare a ramurilor sale. Al doilea tip de extindere afectează forma arborelui printr-o posibilă „divizare” a nodurilor sale (și, în consecință, printr-o multiplicare a ramurilor sale). De exemplu: dacă p nu a fost în spațiul-de-stare originar al figurii de la $p. 69$, ci a fost inclus ulterior, starea totală b poate fi „divizată” în două, și anume $b \& p$ și $b \& \sim p$. Dar dacă ea se va divide efectiv astfel, depinde de posibilitățile de dezvoltare ale sistemului. Poate că numai $b \& p$ și nu și $b \& \sim p$ este posibil după a . Caz în care nu va fi nici o divizare în b . Argumente asemănătoare se aplică tuturor celorlalte cercuri din figură.

Această utilizare a termenului „sistem” nu este ușor identificabilă cu vreo utilizare comună sau curentă a termenului.²² Dar este cu siguranță legată cu câteva din utilizările sale familiare.

Un exemplu de sistem, în sensul nostru, ar fi aplicarea unei decizii și calcularea dezvoltărilor ulterioare posibile dincolo de o perioadă limitată de timp. Alternativele ar reflecta, poate, reacțiile alternative ale agenților afectați față de consecințele deciziei.²³ Activitatea numită *planificare* este ceva care, în mod normal, aproximează asemenea considerații despre „sisteme” în sensul nostru. Un alt exemplu ar fi observarea, într-o regiune separată în mod fizic în spațiu, a unei secvențe de schimbări, să zicem în stările de temperatură, umiditate, presiune atmosferică, mișcări sau compoziție chimică a părților sale etc. *Experimentarea* științifică se realizează adesea cu, sau în interiorul sistemelor de acest tip; vom încerca să descriem mai târziu în ce constă componenta activă a „realizării de experimente”.

5. Prezentarea sistemelor în forma arborilor topologici, care sînt fragmente ale unei istorii (posibile) a lumii, oferă un bun punct de plecare pentru o descriere a activității pe care propun să o numim *analiză cauzală*.

Să considerăm următoarea imagine a unui sistem:

Acest sistem a trecut de fapt prin cinci stadii, de la a la e_1 . Să considerăm starea sa finală e_1 . Dorim să investigăm „cauzele” originii și compunerii acestei stări finale speciale. Întrebăm, de exemplu, dacă trecerea sistemului prin d_1 , la al patrulea stadiu, a fost o condiție suficientă pentru a ajunge în starea finală e_1 . Răspunsul este în mod direct negativ. Pentru că, după d_1 , starea finală ar fi putut să fie și e_2 . (Din convențiile noastre de prezentare decurge că e_1 și e_2 sînt stări total diferite ale sistemului. Vezi mai sus, p. 67).

În continuare, vom întreba dacă trecerea sistemului prin d_1 , la al patrulea său stadiu de dezvoltare, a fost o condiție pentru a ajunge în starea finală e_1 . Pentru a răspunde la această întrebare va trebui să luăm în considerație compoziția tuturor celorlalte stări penultime ale sistemului, ca și compoziția stărilor finale posibile de după ele. Dacă o stare finală identică cu e_1 se realizează numai după stările identice cu d_1 , atunci răspunsul la întrebare este afirmativ; în oricare alt caz, este negativ.

Trebuie reținut că întreaga semnificație a problemei dacă d_1 este un anumit fel de condiție pentru starea finală e_1 a sistemului

este următoarea: dacă sistemul la cel de-al patrulea său stadiu este într-o stare *în mod generic identică cu d_1* , adică dacă o condiție de felul celei a unei stări finale în mod generic identică cu e_1 are aceeași compoziție ca și d_1 în termenii elementelor spațiului-de-stare luat în considerare.

Întrebările la care răspunde analiza cauzală pot fi schimbate în numeroase feluri. Nu voi încerca să tratez aici subiectul în mod exhaustiv sau sistematic, ci numai să examinez câteva cazuri mai speciale. În loc de a investiga antecedentele cauzale ale stării finale *ca un întreg*, ne-am putea interesa de câteva din trăsăturile lui speciale, adică de stările „elementare” cum sînt p și q . Să presupunem că p este un element în e_1 . Este d_1 , în cel de-al patrulea stadiu, o condiție suficientă pentru apariția lui p în starea finală? Dacă p apare în fiecare stare finală posibilă a sistemului care își are originea în (d_1 , sau în) o penultimă stare identică cu d_1 , răspunsul este afirmativ; în oricare alt caz, el este negativ.

Să presupunem că următoarea problemă este dacă d_1 este o condiție necesară pentru apariția lui p în starea finală. Dacă p apare numai în acele stări finale posibile ale sistemului care își au originea într-o penultimă stare identică cu d_1 , adică dacă p lipsește din oricare stare finală de după o penultimă stare care este diferită în compoziție de d_1 , atunci răspunsul este afirmativ; în oricare alt caz, el este negativ.

Vom extinde această căutare a „cauzelor” unei stări date sau a caracteristicii unei stări înapoi în timp. Vom nota atunci ceva care se dovedește a fi de o fundamentală importanță pentru orice metafizică a cauzării:

Faptul că o anumită stare, într-un anumit stadiu în istoria unui sistem, *nu* este o condiție *necesară* pentru starea finală a sistemului (sau pentru o anumită caracteristică a stării finale) este compatibil cu posibilitatea că o anumită stare, dintr-un stadiu anterior, *este* o astfel de condiție. De exemplu: să presupunem că d_1 , în al patrulea stadiu, *nu* este o condiție necesară pentru apariția lui p în e_1 , să zicem fiindcă p apare și în f_1 . Cu toate

acestea, c_1 , în al treilea stadiu, poate fi necesar pentru apariția lui p în e_1 . Acesta ar putea fi de fapt cazul dacă p nu apare în g .

Pe de altă parte, faptul că o anumită stare într-un anumit stadiu nu este o condiție *suficientă* pentru starea finală a sistemului (sau pentru o anume caracteristică a ei) implică faptul că nici o stare, într-un stadiu anterior, nu este o astfel de condiție. De exemplu: dacă d_1 nu este o condiție suficientă pentru p în e_1 — să zicem fiindcă p nu apare în e_2 — atunci cu atât mai mult aceasta nu poate fi c_1 .

Nu este nevoie ca analiza cauzală să meargă de la o stare dată a sistemului numai spre trecut. Ea poate înainta și spre viitor. Presupunând paralelismul între ireversibilitatea timpului, pe de o parte, și asimetria relației cauzale, pe de altă parte, analiza cauzală de primul tip este în mod esențial o urmărire a cauzelor unor efecte date, în timp ce analiza de al doilea tip urmărește efectele unor cauze date. Stările posterioare care sînt legate cauzal de o stare dată sînt adesea numite și „consecințele” acesteia (cf. cap. III, § 2).

Analiza cauzală care înaintează în direcția viitorului nu va fi tratată aici în mod separat.

În continuare, să luăm în considerare numai un fragment din sistemul descris la p. 69, să zicem, fragmentul care începe cu starea c_1 . Să presupunem că starea p apare în e_1 , dar nu în f_1 sau f_2 . (Dacă ea apare sau nu în e_2 este fără importanță.) În sistemul mai mic luat acum în considerație, o condiție necesară pentru apariția lui p în starea finală este, deci, ca penultima stare să fie identică cu d_1 . Dar de aici nu urmează că același lucru este adevărat pentru sistemul mai mare. Dacă p este o caracteristică a stării finale posibile g și dacă starea care o precede nemijlocit este diferită de d_1 (pe care sîntem liberi să ni-l închipuim), atunci condiția de mai sus nu este valabilă pentru sistemul mai mare.

În mod similar pentru relațiile de condiționare suficientă. Dacă p apare în e_1 și e_2 , atunci, în fragmentul de sistem, penultima stare d_1 este o condiție suficientă pentru apariția lui p în

starea finală. Dar dacă p nu este o caracteristică a lui g , iar starea imediat precedentă lui g este identică cu d_1 , atunci această relație de condiționare nu este validă într-un sistem mai mare.

Este ușor de văzut că, dacă o relație de condiționare este valabilă într-un sistem mai mare, atunci cu necesitate ea este valabilă și într-un sistem mai mic, care este un fragment al lui, dar nu și invers.²⁴

Să presupunem, ca și mai înainte, că într-un sistem care începe cu c_1 , o stare penultimă identică cu d_1 este o condiție necesară pentru o stare finală care îl conține pe p , dar aceasta nu este valabilă pentru sistemul care începe cu a . De vreme ce sistemul care începe cu c_1 este un fragment al sistemului care începe cu a , relația de condiționare în discuție se poate spune că este valabilă în următorul sens *relativ*²⁵ și în sistemul mai mare: *dacă* sistemul mai mare evoluează din starea sa inițială a , prin b spre c_1 , *atunci* este necesar ca el să treacă prin d_1 , dacă el are sfârșitul într-o stare care îl conține pe p . Aici antecedentul introduce o condiție suficientă pentru (a obține) relația de condiție necesară exprimată în consecvent.²⁶

Dacă relația de condiționare este adevărată pentru un sistem ca întreg, și nu numai pentru un anumit fragment al lui, atunci această condiționare nu este la rîndul ei condiționată de nici un fel de dezvoltări în interiorul sistemului. Indiferent ce alternativă „alege” sistemul în cursul dezvoltării lui, apariția să zicem a lui F , la al m -lea stadiu este legată într-un mod specific de apariția să zicem a lui G , la al n -lea stadiu. Dar condiționarea în discuție este încă *relativă la sistem*.²⁷

Există mai multe sensuri în care un sistem, cînd este realizat, se poate spune că este *închis* la influențele cauzale din afara sistemului.²⁸ Un sens este că nici o stare (sau caracteristică a unei stări) în orice stadiu al sistemului nu are o *condiție suficientă antecedentă* care apare în afara sistemului. De vreme ce cuvîntul „cauză” este destul de obișnuit utilizat pentru a face referire la ceva care este o condiție suficientă pentru altceva, eu cred că acest sens de închidere la influențele cauzele este ceea ce avem foarte adesea în vedere cînd vorbim de un anumit lanț

de stări succesive ca formînd un „sistem închis“. De aici înainte voi utiliza termenul de *'sistem închis* în acest sens peste tot.

Această noțiune de sistem închis poate fi *relativizată* într-o varietate de moduri. O relativizare a ei se obține cînd sistemul este închis în raport cu *unele*, deși nu în mod necesar în raport cu *toate* stările sale, altfel spus cînd unele din stările sale nu au în afară condiții antecedente suficiente, deși alte cîteva din stările sale pot avea astfel de condiții.

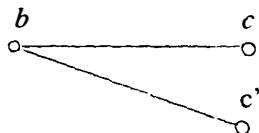
6. *Analiza* cauzală trebuie să fie distinsă de *explicația* cauzală. În prima avem de-a face cu un sistem dat și încercăm să descoperim relațiile de condiționare din el. În cea de-a doua, avem de-a face cu o apariție individuală dată a unui fenomen generic (eveniment, proces, stare) și căutăm un sistem în care acest fenomen (generic), *explanandum*, să poată deveni corelat cu celălalt printr-o anumită relație de condiționare.

Se pot distinge în continuare feluri sau tipuri de explicație cauzală depinzînd de natura relației de condiționare implicată, și/sau de locul relației de condiționare în sistem luat ca întreg. Eu voi analiza aici numai cîteva cazuri-prototip.

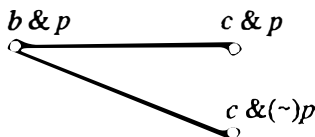
I. Fiind dată o stare totală c , compusă din cîteva stări elementare $p_1 \dots p_n$, se pune întrebarea de ce (a survenit) a avut loc c ? Explicația ar putea fi că c a apărut după o altă stare totală b compusă din aceleași stări elementare, și că apariția lui b este o condiție suficientă pentru apariția lui c . Dacă aceasta este o explicație validă, ne aflăm în posesia unui sistem cu o structură extrem de simplă: o stare inițială b , urmată, fără alternative, de o stare finală c .

II. Este dată o stare totală c . De ce se realizează *această* stare și nu, de exemplu o altă stare c' pe care o considerăm, de asemenea, posibilă? Că noi considerăm c' o alternativă posibilă la c trebuie să fie înțeles în raport cu poziția stărilor într-o istorie. Înseamnă, strict vorbind, că după o stare totală b , cunoscută a fi precedat starea c , starea c' ar fi fost de asemenea posibilă.

Schița topologică a sistemului este:

Pentru a răspunde la întrebarea de ce a apărut c , trebuie să extindem acest sistem în raport fie cu dimensiunea sa temporală, fie cu spațiul-său-de-stare. Vom lua în considerație, în primul rînd, a doua posibilitate. Vom descoperi, de exemplu, că într-o împrejurare cînd b s-a realizat, s-a obținut atunci și o stare p care nu este un element al spațiului-de-stare original. Cînd p este inclus în spațiul-de-stare și stările sînt redescrise, vom obține, să zicem, această schiță a unui (fragment de) sistem:

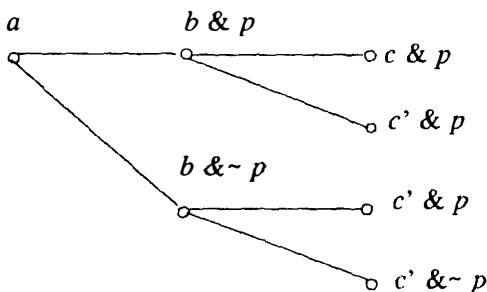

Ca răspuns la întrebarea noastră originală, vom putea spune acum că s-a materializat c și nu c' , fiindcă apariția lui p în împrejurările b este o condiție suficientă pentru apariția stării finale c (fie că p rămîne sau nu rămîne în lume).

Cînd o explicație este de acest tip, noi spunem foarte adesea că p este „cauza“ lui c . S-ar putea totuși observa că aici „cauza“ nu trebuie să fie nici o condiție suficientă și nici o condiție necesară pentru efect. „Cauza“ este un factor care, atunci cînd este „adăugat“ la o constelație dată de împrejurări, starea totală b transformă această constelație într-o condiție suficientă pentru altceva. Poate că am putea, adoptînd un termen sugerat de Ernst Nagel, să numim pe p o „condiție contingentă suficientă“. Sau am putea, de asemenea, să o numim o condiție „relativă“. ²⁹

III. Descompunerea stării b ca în cazul pe care tocmai l-am descris a condus la descoperirea unei condiții (relativ) suficiente a stării finale. Ea ar fi putut, de asemenea, să conducă la des-

coperirea unei condiții (relativ) necesare. Găsim, de exemplu, că numai cînd starea b se realizează împreună cu caracteristica adițională p , ea este urmată de starea finală c . Dacă n-ar fi fost o condiție pentru apariția lui p în b , atunci c nu s-ar fi produs. Aceasta nu înseamnă a spune că c se va produce ori de cîte ori p este adăugat lui b . Reprezentarea topologică corespunzătoare acestui tip de explicație cauzală ar putea arăta astfel:

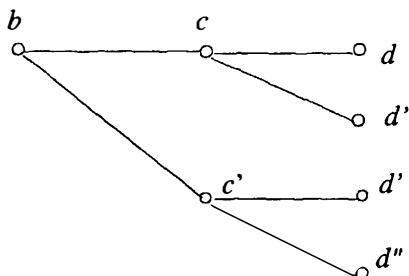
Dacă schimbăm ușor această ultimă schiță, astfel încît cel de-al doilea cerc din vîrful coloanei din extrema dreaptă să fie făcut să reprezinte starea $c \& \sim p$, atunci apariția lui p în b este, într-un sens relativ, atît necesară cît și suficientă pentru c . Am reușit astfel să detectăm, în starea care precede *explanandum*-ul, o caracteristică a cărei absență din această stare (orice altceva în ea rămînînd neschimbat) ar preveni realizarea *explanandum*-ului, și a cărei prezență în această stare (cu ce a mai rămas din ea) garantează realizarea *explanandum*-ului.

IV. Ne întoarcem la întrebarea ridicată în II. Am spus că un mod de a răspunde întrebării este printr-o extensie în timp a fragmentului:

Aceasta se întîmplă după cum urmează: observăm că starea imediat următoare *după* *explanandum*-ul c este starea d ; considerăm că c este o condiție *necesară* pentru această stare. Și starea

d s-a realizat — dar dacă nu ar fi fost înainte c , d nu s-ar fi produs; s-ar putea spune că a fost nevoie de c pentru a-l face posibil pe d . Nu ne interesează însă aici explicarea lui d . Vom lua apariția lui ca garantată. În lumina acestui fapt, „scopul“ lui c a fost, ca să spunem așa, să-l facă posibil pe d ; ca și cum c ar exista „de dragul lui“ d . Reprezentarea corespunzătoare acestei explicații ar putea fi, de exemplu:

Aceasta comportă o anumită asemănare cu schița din III. O diferență importantă este că *explanandum*-ul este într-o poziție relativă diferită în cele două scheme.

O explicație de tipul IV va fi numită *cvasi-teleologică*.

Explicațiile de tipul I și II răspund la întrebări ca *de ce* a fost ceva sau a devenit *necesar*; explicațiile de tipul III și IV arată la rîndul lor *cum* ceva a fost sau a devenit *posibil*. În explicațiile de tipul *de ce este necesar?* condițiile suficiente sînt cruciale; în explicațiile de tipul *cum este posibil?* sînt cruciale condițiile necesare.³⁰

Explicațiile din primele două tipuri pot fi utilizate pentru predicții. Cînd condiția suficientă este prezentă, sau cînd condiția relativ suficientă este integrată în cadrul ei propriu, putem prezice efectul, adică repetarea *explanandum*-ului explicației noastre.

Explicațiile din ultimele două tipuri *nu pot* fi utilizate pentru a prezice noi apariții *ale explanandum*-ului. (Chiar și numai din acest motiv este o greșeală să credem că o explicație cauzală, sau o explicație științifică în general, este în mod necesar echivalentă cu un mecanism de predicție a fenomenelor explicate; această greșeală însă este nu rareori făcută.)³¹ Dar ele pot fi uti-

lizate pentru a face ceea ce am putea numi în mod adecvat *retrodicții*. Din faptul că se cunoaște producerea unui fenomen, putem infera înapoi în timp că antecedentii săi sau ceea ce am numit condițiile sale necesare au precedat sau trebuie să se fi produs în trecut. Și „privind în trecut“ putem găsi urme ale lor (în prezent). Acest mecanism de testare sau verificare nu va fi cercetat mai departe aici. Predicția și retrodicția sînt de fapt mult mai diferite una de alta decît se crede de obicei.

Într-o manieră „indirectă“ și explicațiile de tipul *Cum este posibil?* pot fi folosite, totuși, pentru predicții. Dacă cunoaștem condițiile necesare pentru un fenomen, putem, prin suprimarea lor sau prin simpla observare că ele sînt absente, să facem predicția că fenomenul în discuție *nu* va apărea.

Explicațiile cu putere predictivă sînt de o importanță capitală în științele experimentale. Explicațiile retrodictive ocupă, la rîndul lor, un loc proeminent în științele care, ca și cosmologia, geologia și teoria evoluției, cercetează istoria (dezvoltarea) evenimentelor și proceselor naturale.

Explicațiile de tipul pe care l-am numit *cvasi-teleologic* s-au bucurat de o atenție redusă din partea metodologilor și filozofilor științei.³² Ele nu au fost distinse de explicațiile teleologice propriu-zise, și astfel, caracterul lor distinctiv *cauzal*, adică dependența lor de conexiunile nomice dintre fenomene, a rămas în mare parte nerecunoscut. Eu cred că explicațiile *cvasi-teleologice*, în termenii consecințelor fenomenului de explicat, joacă un mare rol în științele biologice.³³ Ele pot fi privite drept caracteristice pentru aceste științe într-un mod aproape identic cu felul în care explicațiile cauzale, în termeni de antecedent, sînt caracteristice pentru științele naturii anorganice. Explicațiile funcționale în biologie par de obicei să fie de tipul numit aici *cvasi-teleologic*. Comportamentul unui corp viu sau al unei mașini, care este explicat *cvasi-teleologic*, poate fi de asemenea numit *îndreptat spre scop* (*purposeful*). El este îndreptat spre scop în sensul de a fi necesar pentru exercitarea funcțiilor caracteristice ale anumitor sisteme. Comportamentul, ca și alte procese care sînt în acest sens îndreptate spre scop, trebuie să fie distins de

comportamentul care este *premeditat* (*purposive*), în sensul urmării intenționate a scopurilor. Diferitele opinii „vitaliste” în filozofia biologiei sînt adesea vinovate de confuzia dintre comportamentul îndreptat spre scop și cel premeditat.

7. Cum învățăm să „izolăm” sistemele închise de ambianța lor de împrejurări externe, și cum ajungem să cunoaștem posibilitățile de dezvoltare inerente unui sistem?

Într-o succesiune de momente am înregistrat în mod repetat apariția unei anumite stări *a*. Ea a fost totdeauna urmată, în experiența noastră, de o stare *b*, și aceasta, la rîndul său, uneori de către *c*₁ și uneori de *c*₂, iar *c*₁ uneori sau totdeauna de către —, iar *c*₂ uneori sau totdeauna de către —, și așa mai departe într-un număr, să zicem, de *n* stadii. În aceste succesiuni de evenimente, am fost în stare să discernem cu ajutorul analizei cauzale anumite relații de condiționare. Dar cum vom ști că posibilitățile alternative de dezvoltare, ce ne sînt familiare din observații, reprezintă într-adevăr toate posibilitățile? Ne poate da *observația* continuă a succesiunilor siguranța cerută aici?

Să considerăm un număr de apariții repetate ale stării inițiale *a*. Starea *a* își are originea totdeauna într-o anumită stare care o precede în mod imediat. Să presupunem acum că există o stare α astfel încît sîntem convinși, pe baza experienței trecute, că α *nu se va schimba* în starea *a*, dacă *nu o schimbăm noi* în *a*. Și să presupunem că acest lucru este ceva pe care (știm că) îl *putem face*. Aceste presupuneri pot părea extrem de problematice. Cum putem fi siguri că α nu se va schimba în *a* „de la sine”, adică independent de acțiunea noastră? Și cum știm că *noi* putem să-l schimbăm? Nu putem nega că aici sînt probleme grave pentru un filozof. Dar trebuie, de asemenea, să admitem faptul empiric că situațiile de felul celor tocmai descrise ne sînt familiare. Eu știu (sînt sigur) că fereastra din fața mea nu se va deschide „de la sine”, ci că eu pot să o deschid. *Pot*, desigur, să greșesc. În natură se petrec lucruri surprinzătoare și incapacități neașteptate îl pot afecta uneori pe un om. Dar în întregul ei, o astfel de cunoaștere este demnă de crezare. Dacă ea nu ar fi așa,

acțiunea nu ar fi (în mod obișnuit) posibilă — și, *a fortiori*, nici activitatea pe care o numim experiment științific. Pentru că este o caracteristică esențială a acțiunii că pot surveni schimbări care nu ar fi survenit fără intervenția noastră, și, prin urmare, că nu au loc schimbări despre care să putem spune cu încredere că ele ar fi avut loc dacă nu le-am fi prevenit.³⁴

Să observăm că presupunerea pe care o facem nu este o presupunere despre o relație de condiționare cauzală. Nu s-a presupus că starea α este o condiție suficientă a lui *non-a*. Și nici nu presupunem că schimbarea lui α în *a* cere cunoașterea condițiilor suficiente pentru *a*. Uneori cunoașterea unor astfel de condiții joacă un rol important în schimbarea de către noi a situației. Dar nu acesta este totdeauna cazul.

Să presupunem acum că schimbăm pe α în *a* și sîntem atenți la ce se întîmplă. Să presupunem că vom constata că sistemul trece printr-una din mișcările sale ipotetic admise, de la starea inițială spre starea finală.

Manipularea descrisă face posibilă o foarte puternică concluzie logică. Ea este că nici α și nici o altă stare care a apărut *anterior* lui α nu poate fi o condiție *suficientă* a stării inițiale a sistemului, așa cum s-a produs. O condiție suficientă din trecut poate lucra numai printr-un șir neîntrerupt de condiții suficiente succesive în cadrul sistemului a cărui stare inițială este acea condiție care apare în trecut. Dar orice astfel de șir, dacă există vreunul, este întrerupt la α . Deoarece α , am presupus, nu se va schimba în *a* dacă nu îl schimbăm *noi*.

Actul intervenției pe care noi l-am luat în considerație nu garantează încă închiderea pentru „interiorul” sistemului. Poate avea loc o anume stare (sau caracteristică a unei stări) în el pentru care α , sau o anume stare anterioară lui α , este o condiție suficientă. Cum poate fi exclusă această posibilitate?

Mai întîi ar trebui notat că, dacă există o astfel de (caracteristică de) stare în sistem, atunci trebuie să existe un șir neîntrerupt de condiții suficiente care îl leagă de condiția sa suficientă „exterioară”, în sistemul mai mare inițiat prin apariția acelei stări exterioare (vezi mai sus p. 78 – 79). Astfel, noi trebuie de

fapt să luăm în considerație numai astfel de stări (caracteristici ale stărilor) în sistem pentru care starea inițială a sistemului este o condiție suficientă. Să presupunem că există o astfel de stare. De exemplu, să presupunem că p apare în toate stările finale posibile ale sistemului descris la p. 69. Atunci, starea inițială a a sistemului este o condiție suficientă pentru el. În scopul de a elimina posibilitatea ca o anumită stare anterioară a lui a să fie o condiție suficientă pentru apariția lui p în fiecare stare finală a sistemului, este destul să arătăm că α nu este o astfel de condiție suficientă. Cum se face aceasta?

O vom face prin *abținerea* de la acțiunea de a schimba α în a și prin observarea a ceea ce se întâmplă atunci. *Vom lăsa lumea să se schimbe* independent de intervenția noastră — ceea ce poate desigur să însemne ca ea să nu se schimbe deloc, ci să rămână într-o stare identică cu α . Dacă această lume „neatinsă” trecând prin cele cinci stadii care corespund (în timp) stadiilor de la a la starea finală a sistemului nostru, *nu* prezintă caracteristica p , atunci putem fi siguri că α nu este o condiție suficientă pentru apariția lui p în starea finală a sistemului nostru. Dacă, dimpotrivă, ea prezintă această caracteristică, atunci noi trebuie să avem în vedere posibilitatea că α este în mod real o astfel de condiție și că, prin urmare, sistemul nu este închis. Nici o încercare de a „înlătura” pe p din starea finală nu ne-ar putea da asigurarea de închidere. Aici depindem de „grația naturii”.

Faptul că sistemul poate fi pus în mișcare prin schimbarea lui α în a , nu exclude, desigur, posibilitatea ca a să aibă una sau mai multe condiții suficiente care sînt alternativele în raport cu α . Fie α' o astfel de condiție. Sistemul care începe cu a se poate repeta astfel, ca un fragment al unui sistem mai mare care începe cu α' . Întrebarea care se poate pune este dacă sistemul mai mare poate să fie închis sau nu. Pentru a găsi un răspuns, vom căuta posibilitatea de a manipula acest sistem mai mare, producînd starea *lui* inițială α' dintr-o anumită stare antecedentă.

O altă posibilitate care *nu* este exclusă de actul de a-l schimba pe α în a , este că α , el însuși, sau o anumită stare sau stări anterioare lui α , să fie condiții necesare pentru a sau pentru une-

le din stările în sistemul de după *a*. Despre astfel de stări anterioare am putea spune că trebuie ca ele să *facă posibilă* îndeplinirea acțiunii de a produce *a* (din α) sau de a cauza ceva prin producerea lui *a*. Aceste stări pot, dar nu trebuie, să fie stări pe care noi să le putem produce, dacă ele nu există (asupra distincției dintre a face și a cauza, vezi § 8).

Pare să fie adevărat, în mod general, că necesarele condiții „exterioare” ale stărilor dintr-un sistem ce poate fi reprodus experimental sînt gîndite drept condiții ale *producerii experimentului*, mai degrabă decît drept condiții ale *rezultatelor* lui.

Dacă am fi fost constrînși la observația „pasivă” a simplei succesiuni a evenimentelor, nu am fi fost în stare să afirmăm cu certitudine că, într-o împrejurare cînd starea inițială a unui sistem se realizează, nu există o anumită condiție suficientă în trecutul său, care să fie „responsabilă” de apariția sa. Numai operația caracteristică de intervenție „activă” în schimbarea unei stări în starea inițială a unui sistem, care altfel *nu* s-ar schimba așa, este cea care ne poate da această siguranță.³⁵

Răspunsul nostru la întrebarea cum învățăm să izolăm un fragment din istoria unei lumi într-un sistem închis și ajungem să cunoaștem posibilitățile (și necesitățile) care guvernează dezvoltările în interiorul sistemului este următorul: învățăm aceasta în parte prin punerea repetată în mișcare a sistemului prin acte care produc starea sa inițială și apoi urmărind („pasiv”) stadiile succesive ale dezvoltării sale și, în parte, prin compararea acestor stadii succesive cu dezvoltările în sisteme care își au originea în stări inițiale diferite.

Ceea ce învățăm din actul intervenției experimentale și din observația ce urmează nu echivalează cu verificarea definitivă nici a caracterului închis al sistemului, nici a posibilităților sale de dezvoltare. Există mai multe motive pentru aceasta. Dacă sistemul prezintă dezvoltări alternative, acestea vor trebui să fie învățate prin experimente repetate, cu diferențierea rezultatelor observației. Dacă există o foarte mare varietate în rezultate, și prin urmare o foarte mică posibilitate de predicție a cursului real al evenimentelor într-o realizare individuală a sistemului, interesul

nostru în studierea lui încetează curînd, și nu vom avea nici o încredere în afirmația că noi cunoaștem (toate) posibilitățile sale de dezvoltare. Chiar și în cazul cînd nici o alternativă la o regularitate observată nu va fi fost constatată încă, noi nu vom putea fi niciodată complet siguri că într-o bună zi nu va fi găsită vreuna.

8. Noțiunile de acțiune și de cauzare se întîlnesc în ideea de a pune sistemele în mișcare. Această punere față în față are rădăcini adînci în istorie, după cum atestă însuși limbajul.

Este natural să se vorbească despre cauzele fenomenelor ca despre factori care „produc” sau „cauzează” propriile lor efecte. Modul în care operează o cauză este adesea comparat cu operația unui agent, care este făcut responsabil pentru ceea ce face. Unii istorici ai ideilor (Jaeger, Kelsen) susțin că vechii greci și-au modelat ideea despre cauzalitate în natură prin analogie cu ideile din domeniul legislației penale și al justiției distributive.³⁶ Cauza produce o perturbare a stării de echilibru și este astfel responsabilă pentru orice rău sau greșeală în natură. Acest rău este apoi corectat în mod compensator în acord cu legea naturii. Cuvîntul grec pentru cauză, *aitia*, înseamnă și vină. Latinescul *causa* era, la origine, un termen juridic.³⁷ Ar putea fi menționat aici că în finlandeză cuvîntul pentru cauză, *syy*, are exact același dublu înțeles ca și *aitia*. „Etiologie” este utilizat încă în medicină ca nume pentru știința cauzelor bolilor, adică a perturbațiilor neplăcute ale stării naturale a corpului. Dar el ar putea fi și un alt nume pentru teoria și practica cercetărilor cauzelor, în mod general.

Aceste observații asupra limbajului nu stabilesc prin ele însele că există o conexiune conceptuală între noțiunile de cauză și de acțiune. Vorbirea despre cauze ca agenți operatori, responsabili de efectele lor, este în primul rînd o vorbire analogică sau chiar metaforică. Dacă este luată în sens literal, ea încurajează cu ușurință credințele superstițioase în „puteri” invizibile, dincolo de cursul observabil al naturii, și în scopurile obscure ale acestor „puteri”. Pe măsură ce înțelegerea de către om a con-

xiunilor cauzale și a mecanismelor naturii s-a dezvoltat și a devenit mai „științifică“, ne-am eliberat treptat de aceste superstiții. Poate că avem ultima lor mărturie în ideile „vitaliste“, care încă mai bîntuie filozofia biologiei (sau cel puțin pe unii filozofi ai biologiei). Există puține îndoieli că ele vor dispărea o dată cu progresul științei. Sub acest aspect, cibernetica a însemnat un mare pas înainte spre o purificare științifică a concepțiilor noastre despre procesele vieții.

Dar observațiile despre purificarea concepțiilor cauzale în știință de urmele de animism și magie sînt tot așa de puțin capabile să demonstreze că acțiunea și cauza pot deveni conceptual separate, pe cît pot observațiile etimologice proba că conceptele noastre de cauză și acțiune sînt legate. Aș susține chiar că noi nu putem înțelege cauzarea, și nici distincția dintre conexiuni nomice și uniformitățile accidentale ale naturii, fără să recurgem la ideile de producere a lucrurilor și de intervenție intențională în cursul naturii.

Pentru a face punctul meu de vedere mai clar, trebuie spus ceva mai mult aici și ulterior pentru a elucida conceptul de acțiune umană.

Este convenabil să distingem între *a face* lucruri și *a cauza* lucruri, și deci și între abilitatea de a face și abilitatea de a cauza. *Făcînd* anumite lucruri noi cauzăm alte lucruri. De exemplu, prin deschiderea unei ferestre, noi lăsăm aerul proaspăt să pătrundă în cameră (cauzăm ventilația), sau scădem temperatura, sau determinăm ca o persoană din cameră să se simtă rău, să înceapă să strănută și eventual să răcească. Ceea ce cauzăm (determinăm) astfel sînt efectele acțiunii noastre. Ceea ce facem este cauza acestor efecte. Voi numi cauza *rezultatul*, iar efectele *consecințele* acțiunii noastre. Între cauză și efecte există o relație de condiționare de un anumit tip. Deschiderea ferestrei poate, de exemplu, să fie o condiție suficientă pentru scăderea temperaturii, dat fiind cadrul actual al circumstanțelor dominante. Una dintre aceste circumstanțe este că temperatura în cameră este mai ridicată decît temperatura din afara ei.³⁸

Să presupunem că am produs ventilația camerei prin deschiderea ferestrei, adică făcînd ceva. Nu am determinat, oare, și deschiderea ferestrei? Dacă spunem că am determinat deschiderea ferestrei, aceasta ar indica în mod normal că am realizat acest lucru făcînd altceva, cum ar fi apăsarea unui buton, și astfel declanșînd un resort. Dar dacă ar trebui să explicăm altcuiva *cum* am deschis fereastra, și să spunem că am făcut aceasta apucînd mai întîi mînerul, răsucindu-l apoi în sensul acelor ceasornicului, și în final împingînd-o, atunci ar fi, de asemenea, corect să spunem că am produs deschiderea ferestrei făcînd în mod succesiv aceste lucruri. Împingerea a fost, în împrejurările date, o condiție suficientă a deschiderii ferestrei, dar răsucirea mînerului a fost o condiție necesară pentru a crea circumstanțele care au făcut împingerea suficientă pentru a dobîndi deschiderea.

Să presupunem că cineva m-a întrebat cum am răsucit mineul, iar eu răspund că l-am apucat cu mîna dreaptă și am răsucit mîna în sensul acelor ceasornicului. Aici din nou ar fi corect să spun că am produs răsucirea mînerului prin executarea acelor acțiuni. Dar dacă cineva ar fi întrebat cum mi-am răsucit mîna, *nu* ar mai fi fost corect să spun că am determinat aceasta prin contractarea și relaxarea unui grup particular de mușchi. Pentru că, în afara cazului că aș avea cunoștințe speciale de anatomie, eu nu pot ști care sînt acești mușchi și cum să-i contract — în afară de răsucirea mîinii.

Lucrul făcut este rezultatul unei acțiuni; lucrul cauzat este consecința unei acțiuni. În primul rînd, lucrurile făcute și cauzate sînt schimbări (evenimente). Schimbările sînt tranziții de la o stare de lucruri la alta. Rezultatul (și, prin urmare, consecințele) poate fi identificat cu schimbarea *sau* cu starea ei finală. Pentru scopurile prezente, este lipsit de însemnătate care alternativă o alegem. Pentru rațiuni de simplitate, o voi alege pe cea din urmă. Trebuie observat că, atunci cînd rezultatul este producerea unei stări, el nu răspunde doar executării unui act. De exemplu: rezultatul actului de a deschide fereastra este că o anumită fereastră este deschisă. Dar aceeași stare, și anume că o fereastră este deschisă, poate fi și un rezultat al acțiunii de a împiedica închiderea ferestrei. (Și starea poate fi rezultatul ori-

căruia din cele două acte „negative“ diferite de a ne abține să facem lucruri: fie de a lăsa fereastra deschisă, fie de a-i schimba poziția din închisă în deschisă.)

Conexiunea dintre o acțiune și rezultatul ei este una intrinsecă, logică și nu una cauzală (extrinsecă). Dacă rezultatul nu se materializează, acțiunea nu a fost pur și simplu executată. Rezultatul este o „parte“ esențială a acțiunii. Este o eroare *gravă* să considerăm actul (acțiunea) însăși ca o cauză a rezultatului ei.

Distincția dintre rezultat și consecințe este, într-un sens important, *relativă*. Când spun că ventilez camera prin deschiderea ferestrei, rezultatul acțiunii este aici că fereastra se deschide (este deschisă). Când spun că deschid fereastra prin răsucirea mînerului etc., schimbarea de poziție prin răsucire este rezultatul, iar schimbarea de poziție a ferestrei este consecința. Astfel de șiruri se termină totdeauna și în mod necesar în ceea ce fac, nu *făcînd* altceva, ci *simpliciter*. Acțiunile despre care nu ar fi adevărat să spunem că ele sînt realizate făcînd altceva, le voi numi *acțiuni fundamentale*.³⁹

În terminologia „sistemelor“, executarea unei acțiuni, fundamentale sau nu, înseamnă tranziția de la o stare care precede starea inițială a unui sistem la această stare inițială. Rezultatul este starea inițială. Realizarea unei acțiuni este astfel punerea în mișcare a unui sistem.

În cazul-limită, sistemul considerat are numai un stadiu. Aceasta se întîmplă cînd rezultatul acțiunii nu este legat (de către noi) cu altceva drept consecință.

Ori de cîte ori producem ceva prin faptul că facem ceva special, noi presupunem existența unui sistem care trece prin cel puțin două stadii și în care poate fi distinsă o relație de condiționare suficientă între stări.

Ideea că omul, prin acțiunea sa, *poate cauza* lucruri este întemeiată pe ideea că secvențe de evenimente formează sisteme închise, dacă nu în mod absolut, atunci cel puțin relativ la o anumită relație de condiționare între stările lor. Identificarea și izolarea sistemelor se sprijină, de asemenea, pe ideea că omul *poate face* lucruri, ca fiind ceva distinct de cauzarea lor, printr-o intervenție directă în cursul evenimentelor (al naturii).

Noi realizăm acțiuni. Pot fi acțiunile făcute? Răspunsul afirmativ implică o ușoară ciudățenie. Și aceasta se întâmplă probabil din cauză că a spune că o acțiune este făcută sugerează că o acțiune este rezultatul unei acțiuni. Nu mă voi opri pentru a discuta dacă acesta *nu poate* fi cazul din motive conceptuale. Dacă se face o distincție între act și acțiune și cea din urmă este privită ca fiind ceva care se manifestă „în lume” printr-un eveniment sau o stare numită rezultat al ei, și îl considerăm pe cel dintâi ca fiind ceva pur „interior”, s-ar putea spune poate că acțiunile pot fi rezultatul actelor, de exemplu acțiunea de a deschide fereastra poate fi un rezultat al actului de decizie de a face așa. (Este semnificativ că o decizie nu este numită acțiune.)

Dacă despre acțiuni se poate spune în mod propriu că sînt făcute, este îndoielnic dar în mod sigur are sens să se spună că acțiunile sînt uneori „determinate”. Oamenii sînt *făcuți să facă* lucruri. Cum se întâmplă asta? De exemplu, comandînd, intimidînd, convingînd, solicitînd sau ameninșînd agenți. Acțiunile cauzate în acest fel pot fi numite consecințe sau efecte ale acelor acțiuni care le cauzează. Dar aceasta *nu* este, susțin eu, o conexiune nomică sau causală de tipul pe care îl cercetăm aici. El este un mecanism motivațional și, ca atare, nu este unul causal, ci teleologic. (Vezi mai jos, cap. IV, § 5.)

9. Cînd spunem că o cauză produce un efect nu înțelegem prin aceasta că o cauză prin faptul că face ceva determină efectul. Datorită faptului că *aceasta se întâmplă*, cauza îl înfăptuiește. (Verbele „înfăptuiește”, „cauzează”, „produce” sînt toate încărcate cu metafore din limbajul acțiunii.) Dar prin *a face o cauză să se întîmple*, noi înfăptuim sau determinăm același efect cu cel produs de cauză, cînd are loc. A spune că noi cauzăm efecte nu înseamnă a spune că agenții sînt cauze. Înseamnă că noi facem lucruri care apoi, în calitate de cauze, produc efecte, „acționează” sau „operează” drept cauze.

Propun acum următorul mod de a distinge între cauză și efect cu ajutorul noțiunii de acțiune: *p* este o cauză în raport cu *q*, iar *q* este un efect în raport cu *p* dacă și numai dacă făcînd

p am putea cauza q , sau dacă prin suprimarea lui p am putea îndepărta sau preveni ca q să se întâmple. În primul caz, factorul-cauză este o condiție suficientă, în al doilea caz, el este o condiție necesară a factorului-efect. Factorii pot fi „relativizați” în raport cu o ambianță de alți factori. Atunci, cauza este nu „prin sine însăși”, ci numai „în anumite circumstanțe”, o condiție suficientă sau necesară a efectului (cf. mai sus, § 6).

Dar este oare adevărat că noi gândim totdeauna cauza ca fiind ceva care poate fi făcut? Erupția Vezuviului a fost cauza distrugerii orașului Pompei. Omul poate ca, prin acțiunea sa, să distrugă cetăți, dar nu poate, credem, să facă vulcanii să erupă. Nu dovedește oare aceasta că factorul-cauză nu este distins de factorul-efect prin aceea că este într-un anumit sens capabil de manipulare? Răspunsul este negativ. Erupția unui vulcan și distrugerea unei cetăți sînt două evenimente foarte complexe. În fiecare dintre ele poate fi distins un număr de evenimente sau faze și conexiunile cauzale dintre ele. De exemplu, în acela cînd o piatră căzută de sus lovește un om în cap și îl omoară. Sau cînd acoperișul unei case se prăbușește sub o greutate dată. Sau cînd un om nu poate să stea în arșiță peste o anumită temperatură. Toate acestea sînt conexiuni cauzale cu care sîntem familiarizați din experiență și care sînt astfel încît factorul-cauză satisface în mod tipic cerința de manipulare.

Nu s-ar putea oare argumenta împotriva poziției noastre după cum urmează: *dacă* este adevărat că p este totdeauna și invariabil însoțit de q , atunci cu siguranță *urmează* că și în cazurile cînd p este făcut (produs „după voință”) q va fi și el acolo? Astfel, cauzalitatea nu se *sprijină* pe ideea de a face lucruri, ci ea însăși oferă o bază pentru o manipulare posibilă. A argumenta astfel, totuși, înseamnă a ocoli întrebarea. Căci să considerăm la ce se reduce presupunerea concomitenței universale a lui p și q . Fie că tocmai *așa se întâmplă* că p este totdeauna urmat de q , și caracterul cauzal sau nomic al uniformității nu este niciodată testat prin a face p într-o situație în care el nu ar avea loc „de la sine”. (Poate că p este ceva pe care nu-l putem face.) Aici nu există nimic care să decidă dacă adevărul propoziției

generale este numai accidental sau dacă el reflectă o necesitate naturală. *Sau*, au existat astfel de teste și ele au fost încununete de succes. Presupunerea (ipoteza) că simultaneitatea lui p și q are un caracter nomic conține *mai mult* decât doar presupunerea că alăturarea lor este invariabilă. Ea conține, de asemenea, *asumpția contrafactuală* că, în împrejurările când p nu a avut loc, de fapt q l-ar fi însoțit dacă p ar fi avut loc. Faptul că ea este un temei pentru condiționali contrafactuali este ceea ce *dovedește* că o conexiune este nomică. (Cf. cap. I, § 8.)

Este logic imposibil de a verifica într-o singură împrejurare când p nu a avut (are) loc, ce s-ar fi putut întâmpla dacă p ar fi avut loc. Dar există un mod de a ajunge „foarte aproape“ de o astfel de verificare. El este acesta:

Să presupunem că p este o stare de lucruri pe care cel puțin în anumite împrejurări o putem produce sau suprima „după voiață“. Aceasta presupune că există împrejurări în care p nu are loc deja, și noi sîntem convinși că nici nu va avea loc (cu ocazia următoare), dacă *noi* nu îl producem. Să presupunem că există o astfel de împrejurare și că noi producem p . Atunci noi vom fi convinși că dacă noi vom face aceasta, următoarea ocazie va fi una când p nu va avea loc. Dar de fapt, ea este una în care p are loc. Și dacă și q are loc, ar trebui să considerăm aceasta ca o confirmare a condiționalului contrafactual, pe care l-am fi afirmat dacă nu l-am fi produs pe p , și anume că dacă p care nu a avut loc ar fi avut loc, atunci și q ar fi avut de asemenea loc. Acesta este „cel mai aproape“ la care putem ajunge în verificarea unui condițional contrafactual.

Să se observe însă că acest condițional contrafactual confirmat prin operație „se sprijină“ pe un alt condițional contrafactual, și anume pe unul care spune că p nu ar fi avut loc dacă noi nu l-am fi produs. Acest condițional contrafactual nu este un enunț al unei relații de condiționare și nici al unei conexiuni cauzale.

Raționamentul de mai sus arată, cred, în ce sens se poate spune că ideea de relație cauzală sau nomică depinde de conceptul de acțiune, *adică* de condițiile factuale care fac acțiunea din punct de vedere *logic* posibilă.⁴⁰

Este stabilit că există o conexiune cauzală între p și q când ne-am convins că, manipulînd un factor putem înlăptui sau determina ca celălalt factor să aibă loc sau să nu aibă loc. De obicei ne convingem în această privință făcînd experimente.

Prin „îndepărtarea“ lui p dintr-o situație în care p apare împreună cu q , și găsind că atunci dispare și q , noi urmărim să arătăm că p este o condiție necesară pentru q . Acest lucru a fost stabilit cînd putem spune cu încredere: „Noi putem face ca q să dispară, și anume prin îndepărtarea lui p .“

În mod similar, noi urmărim să arătăm că p este o condiție (relativ) suficientă pentru q prin „introducerea“ lui p într-o situație din care atît p cît și q lipsesc, și găsind că atunci și q se produce. Relația cauzală a fost stabilită cînd putem spune că: „Noi putem produce q , și anume producîndu-l pe p .“

Cînd noi nu putem interveni asupra lui p și q , putem totuși presupune că există o legătură cauzală între ele. Aceasta ar fi echivalent cu a presupune, *de exemplu*, că *dacă am putea produce p ca rezultat al acțiunii, am putea cauza, de asemenea, q , și anume prin producerea lui p* . Dar această presupunere poate fi testată numai prin experimente.

Ceea ce s-a spus aici nu înseamnă că legile cauzale, conexiunile nomice, pot fi „verificate în mod decisiv“. Dar înseamnă că adevărarea lor nu este un simplu rezultat al unor observații care se repetă norocos. Ea este un rezultat al „supunerii legii la testare“. Că o astfel de testare este încununată de succes (cu referire la adevărul legii) înseamnă că noi învățăm cum să facem lucruri făcînd alte lucruri (pe care deja știm cum să le facem), și că stăpînirea noastră tehnică asupra naturii este sporită. S-ar putea spune că putem fi tot așa de siguri de adevărul legilor cauzale cît putem fi de capacitățile noastre de a face și de a cauza lucruri.⁴¹

Se poate să greșim gîndind că noi *putem face* lucruri. Uneori trebuie să recunoaștem că numai „dîn împlinire“ q a apărut cînd am făcut p ; în experimentele ulterioare eșuează. Sau poate că trebuie să limităm pretenția noastră inițială la un cadru de „împrejurări normale“, conceput mai mult sau mai puțin vag.

Cînd o presupusă conexiune (lege) eşuează într-un caz individual, nu trebuie să abandonăm legea, ci putem face împrejurările responsabile de un eşec accidental. Uneori se formulează ipoteza că a existat o „cauză ce contracarează”. Aceasta este o presupunere în sensul că ar fi posibil de controlat în (o parte din) împrejurările în care o lege este testată. Adevărul legii poate fi în principiu plasat totdeauna în întregime la dispoziția noastră. Acest fapt este sursa concepției numite „convenționalism”. (Cap. I, § 8.)

Teza că distincția dintre factorii-cauză și factorii-efect se reduce la distincția dintre lucrurile făcute și lucrurile cauzate prin acțiune nu înseamnă că ori de cîte ori se poate spune cu adevărat că o cauză operează este implicat un agent. Cauzarea operează pretutindeni în univers — aşadar și în regiunile spațiale și temporale pentru totdeauna inaccesibile omului. Cauzele își fac treaba lor ori de cîte ori au loc, iar că ele „se întîmplă pur și simplu” sau că noi „le facem să se întîmple”, acesta este neesențial pentru natura lor de cauze. Dar a gândi o relație între evenimente ca fiind cauzală, înseamnă a o gândi sub aspectul unei acțiuni (posibile). Este deci adevărat, dar în același timp puțin eronat să spunem că, dacă p este o cauză (suficientă) pentru q , atunci dacă eu aş putea produce p , eu aş putea cauza și q . Am încercat să spun aici că „ p este cauza lui q ” înseamnă că eu aş putea să cauzez q , dacă aş putea face (astfel ca) p .

Nici o probă nu poate decide, cred eu, care este conceptul mai fundamental, acțiunea sau cauzarea. Un mod de pune în discuție poziția mea ar fi să se susțină că acțiunea nu poate fi înțeleasă dacă nu este deja inteligibilă cauzarea. Nu voi nega că acest punct de vedere poate fi de asemenea susținut prin argumente cu greutate.

10. Putem ataca acum problema *asimetriei* relației cauzale (pe care am ridicat-o în § 3). Dacă p este factorul-cauză și q factorul-efect, atunci va trebui să existe cazul cînd, fie că făcînd p eu aş putea (pot) să produc q , fie că făcînd $\sim p$ eu aş putea (pot) să cauzez $\sim q$. Este această relație asimetrică?

Aici este important de ținut minte distincția dintre factorii generici p , q etc., și realizările, aparițiile lor, în împrejurări particulare. Să considerăm următorul mecanism simplu. Există două butoane în fața mea. Ele sînt astfel conectate încît prin apăsarea în jos a butonului din stînga eu fac ca butonul din dreapta să coboare și el, și *vice versa*. Acesta este cazul în care făcînd p , eu cauzez q (= căci butonul din dreapta coboară), și făcînd q , eu cauzez p (= căci butonul din stînga coboară).

Cu toată simplitatea sa, acesta este un caz dificil. A spune că aici p este cauza lui q , dar și q cauza lui p , pare adevărat. Dar nu va rezulta că relația cauzală este simetrică. Fiindcă, în cazurile în care făcînd p cauzăm q , p este cauza și nu q , iar în cazurile în care făcînd q cauzăm p , q este acela care este cauza și nu p .

Cazurile în care făcînd p cauzăm q nu sînt, să se observe, cazurile în care p apare primul și apoi q , și nici cazurile în care făcînd q cauzăm p cazuri în care q apare înaintea lui p . Exemplul a fost astfel conceput încît p și q , cînd au loc, să apară simultan. Astfel, noi nu putem utiliza *timpul* pentru a distinge cazurile în care p cauzează q de acelea cînd q cauzează p . Atunci cum le vom distinge? Cît pot eu să-mi dau seama, *singurul* mod de a le deosebi este în termenii lui a face și a cauza. În cazurile în care eu cauzez q făcînd p , p este cauza și nu q ; iar în cazurile în care cauzez p făcînd q , q este cauza și nu p .⁴²

Se poate totuși pune la îndoială că această încercare de a distinge aici între cauză și efect este pe de-a întregul încununată de succes. O piatră cade (nimeni nu a aruncat-o), lovește butonul din stînga (dreapta), și ambele butoane coboară sub presiune. Faptul că un buton *a fost lovit* de piatră a cauzat coborîrea ambelor butoane datorită modului în care sînt conectate butoanele. Dar ar fi oare corect să spunem în acest caz că *coborîrea* butonului care s-a întîmplat să fie lovit a cauzat coborîrea celuilalt buton?

Într-un mod asemănător aș putea spune că aplicînd presiune (de exemplu cu degetul meu) asupra butonului din stînga (dreapta), eu fac ambele butoane să coboare. Aici, eu observ din nou

coborîrea butoanelor ca efect al *presiunii* exercitate de degetul meu asupra unuia din ele. Rezultatul actului de aplicare a presiunii este că presiunea lucrează asupra butoanelor. Ca o consecință a (ca un rezultat al) acestui act, butoanele coboară.

Se pare că aplicarea distincției cauză-efect la cele două evenimente simultane cere să existe o anumită acțiune *fundamentală* adică o acțiune pe care să o putem face „direct“, și nu doar făcînd altceva, al cărei rezultat să fie unul (dar nu și celălalt) dintre cele două evenimente. În măsura în care apăsarea unui buton nu este o acțiune fundamentală nu reușim, în exemplul de mai sus, să facem distincția. De aceea, nu sînt sigur că pot fi găsite exemple autentice de „cauzare simultană“.

Acum vom schimba puțin exemplul. Cînd butonul din stînga este apăsător, cel din dreapta coboară o secundă mai tîrziu; și vice versa. (Cînd presiunea este întreruptă, ambele butoane se întorc la normal.) Aici avem o asimetrie temporală adăugată la asimetria dintre a face și a cauza. Cele două asimetrii merg, de altfel, paralel. Cazurile în care q este cauzat făcînd p sînt toate cazuri în care p precede q ; iar cazurile în care p este cauzat făcînd q sînt toate cazuri în care q precede p . Dar *trebuie*, oare, ca cele două asimetrii să fie în mod necesar paralele?

Răspunsul ar putea fi negativ dacă am putea găsi o situație în care, făcînd ceva acum, putem determina ca altceva să se întîmple în trecut. Eu cred că astfel de situații ar putea fi găsite. Exemplele pe care le căutăm sînt oferite de acțiunile fundamentale.

Rezultatul unei acțiuni fundamentale poate avea condiții necesare, dar și suficiente, în evenimentele (procesele) neuronale antecedente care reglează activitatea musculară. Eu nu pot „face“ aceste evenimente neuronale făcîndu-le pur și simplu să se întîmple. Dar eu pot să le cauzez, și anume îndeplinind acțiunea fundamentală în discuție. Ce cauzez eu atunci este, totuși, ceva care are loc imediat *înaintea* acțiunii.

Un exemplu de acțiune fundamentală ar putea fi ridicarea brațelor mele (a unuia dintre ele). Să presupunem că cineva ar putea „observa“, într-un mod sau altul, ceea ce se întîmple în

creierul meu, și ar fi în stare să identifice evenimentul neuronal, sau mulțimea de evenimente, N , care trebuie să apară, credem noi, când eu îmi ridic brațul.⁴³ Îi spun acestuia: „Eu pot să cauzez evenimentul N în creierul meu. Privește!“ Apoi eu îmi ridic brațul, și interlocutorul meu observă ce se întâmplă în creierul meu. El vede că se întâmplă N . Dar dacă el observă și ceea ce fac eu, el va găsi că aceasta are loc cu o fracțiune de secundă după N . Strict vorbind: ceea ce va observa el este că rezultatul acțiunii mele, adică ridicarea brațului meu, se realizează puțin mai târziu decât apare N .

Aceasta este cauzarea care operează dinspre prezent spre trecut. Ea trebuie, cred, să fie acceptată ca atare. Prin executarea unor acțiuni fundamentale cauzăm mai devreme evenimente în sistemul nostru neuronal. Nu ar fi corect să încercăm să restabilim paralelismul cauzării și al timpului aici, spunînd că a fost *decizia* mea de a ridica brațul care a produs N , și că decizia este anterioară producerii lui N . Pentru că eu trebuia să fi decis sau să fi intenționat să-mi ridic brațul, iar nu să execut decizia (intenția), în care caz N nu ar mai fi trebuit să apară în genere. Numai prin punerea deciziei mele în practică, adică ridicîndu-mi efectiv brațul, fac eu ceva care necesită apariția lui N . Nu ceea ce decid sau intenționez eu contează pentru apariția lui N , ci evenimentul, fie el intenționat sau nu, al ridicării brațului. Și acest eveniment este astfel că eu îl pot vedea că se întâmplă, și *anume ridicîndu-mi* brațul, și nicidecum *decizînd* (intenționînd) să-l ridic.

Un pas crucial în argumentația care a fost schițată pentru a arăta că direcția cauzării și timpul pot fi opuse a fost presupunerea că putem identifica un anumit eveniment neuronal drept condiție necesară sau suficientă pentru rezultatul unei anumite acțiuni fundamentale. Fie p starea finală a acestui eveniment neuronal, iar q rezultatul acțiunii. Vom avea atunci enunțul nomic care spune că p este o condiție a unui anume fel de q . Cum a fost stabilit acest lucru?

Să presupunem că un neurofiziolog a studiat creierul uman și a avansat o ipoteză: (producerea lui) p este o condiție necesară pentru (producerea lui) q . Pentru a o testa, el ar trebui să

facă experimente. Acestea ar consta, pe scurt, în a împiedica să se realizeze p și a nota apoi că nici q nu se realizează. Dacă el ar fi făcut ipoteza că p este o condiție suficientă pentru q , el ar fi testat-o prin producerea lui p — să zicem, stimulând un anumit centru în creier — și constatînd că și q se produce, de exemplu că *brațul persoanei se ridică* (faptul că persoana ar putea să-și *ridice brațul* ar putea să nu fie relevant pentru observația fiziologului).

Cînd o persoană își ridică brațul, ea își pune în mișcare ceea ce eu am numit un „sistem închis“. Starea inițială a acestui sistem este q , de exemplu brațul în poziția ridicată. Sistemului îi aparține, de asemenea presupunem, o altă poziție p , care, deși temporal anterioară lui q , este totuși „posterioară cauzal“ lui q , în sensul că făcînd (astfel că) q , cauzăm (astfel că) p . În raport cu acest sistem, q este o condiție suficientă pentru p .

Cînd neurofiziologul stabilește o relație cu creierul, el pune de asemenea în mișcare un sistem închis. Starea inițială a acestui sistem este p (sau $\sim p$, după cum este cazul). Există o altă stare în sistem, q (sau $\sim q$). Starea inițială este aici anterioară atît cauzal cît și temporal. Făcînd (astfel că) p (sau $\sim p$) experimentatorul cauzează q (sau $\sim q$).

Vom conchide („în mod inductiv“) din observația succesiunii stărilor și din faptul, dacă acesta este un fapt, că oamenii își *pot* ridica brațele, că primul lanț de stări relaționate temporal (de la q la p) este un sistem închis. Faptul că noi ne putem ridica brațele presupune că, în mod normal în viața de zi cu zi, noi sîntem familiarizați cu situațiile în care brațele noastre atîrnă pe lîngă corp, și vor rămîne, credem noi, în această poziție, atît timp cît „noi înșine“ nu le ridicăm. Noi știm, de altfel, că în mod normal cînd decidem, intenționăm, sau dorim să ne ridicăm brațul acum, brațul se va ridica, dacă nu ne anulăm decizia sau nu ne schimbăm intenția. Uneori, desigur, apar surprize. Un om găsește că în situația obișnuită nu poate să își ridice brațul, că nu este în stare sau este împiedicat să o facă.

În mod asemănător, vom conchide din observațiile succesiunii regulate și din faptul, dacă acesta este un fapt, că experimen-

tatorul *poate* produce sau suprima anumite evenimente cerebrale, că al doilea lanț de stări (de la p la q , sau de la $\sim p$ la $\sim q$) formează un sistem închis. Faptul că el poate face aceasta presupune că el este familiarizat cu situațiile în care el se simte în mod rezonabil asigurat că o anumită stare cerebrală $\sim p$ (sau p) va continua „sub ochii săi” dacă *el*, neurofiziologul, nu o schimbă. Și el știe, de asemenea, din experiență că atunci când o schimbă, atunci, cu un coeficient adecvat de regularitate deși excepții pot să apară, el va fi martorul lui q (sau $\sim q$). Dacă persoana supusă experimentului și-a menținut ridicat brațul „după dorință” tot timpul, cauzând astfel (în direcția „înapoi”) modificări în p , aceasta va „distrage” situația pentru experimentator astfel încât el nu va mai fi în stare să pretindă cu siguranță că el poate produce sau distruge p . Dar, în mod convers, dacă experimentatorul a intervenit în mod constant în creier astfel încât subiectul să nu mai poată fi sigur că situațiile când brațul lui atârna vor continua dacă nu intervine *el însuși*, atunci *el* nu va mai putea pretinde că *poate* să-și ridice brațul.

Orice pretenție, că există un sistem închis cu o stare inițială p , sau un sistem închis cu o stare inițială q , poate fi susținută numai cu condiția să existe un agent, în afara acestor sisteme, care să le poată manipula, să le poată pune în mișcare, provocând stările lor inițiale în situațiile în care el este sigur că ele nu ar apărea, dacă nu ar exista intervenția lui. Același lucru este valabil pentru orice pretenție că un sistem dat este închis.

Când agentul pune în mișcare sistemul ridicându-și brațul, starea inițială q este produsă dintr-o anumită stare anterioară. Despre această stare, după cum am spus mai înainte, agentul este convins că nu se va schimba din $\sim q$ în q , *dacă el nu o schimbă*. Cum este această stare $\sim q$ corelată cu starea p care precede și ea pe q ? Există trei posibilități care pot fi luate în considerație.

Starea neuronală p poate exista simultan cu starea $\sim q$, care este starea inițială a acțiunii de ridicare a brațului. „Starea totală a lumii” va include atunci atât p cât și $\sim q$, deși agentul, fie că nu este conștient de p în genere, fie că este conștient de el, nu

știe faptul că p este o condiție suficientă pentru q . (Dacă el ar fi conștient de p și l-ar gândi ca suficient pentru a produce q , el nu ar gândi, desigur, că starea care conține starea p nu se va schimba în q atât timp cât el nu o va schimba.)

Starea neuronală poate, totuși, să apară și după starea inițială și înainte de starea finală a acțiunii. Starea pe care agentul o schimbă în q nu este deci o stare care precedă în mod *imediat* pe q , ci o stare separată de q printr-o oarecare distanță în timp. Așa stau într-adevăr lucrurile în mod normal. Starea inițială a unei acțiuni (care se continuă într-o schimbare a ei) care sîntem siguri că nu se va schimba dacă noi nu o schimbăm, este rareori, strict vorbind, o stare imediat precedentă a stării finale a acțiunii. Chiar o acțiune relativ simplă „ia un oarecare timp” pentru a fi îndeplinită. Între acele stări care în „macro-descrierea” lumii apar drept starea inițială și starea finală ale acțiunii, noi putem de obicei insera, într-o descriere mai fin gradată, descrieri de stări intermediare.

În sfîrșit, a treia posibilitate este ca p să fie înaintea stării inițiale a acțiunii, dar acțiunea ei drept cauză a lui q să nu fi fost remarcată de agent. Dacă aceasta ar fi fost cunoscută unui observator exterior, el nu ar putea spune că p a fost cauzat de către agent printr-o cauzare retroactivă. Dar el nu trebuie să pună la îndoială că agentul și-a ridicat brațul.

Este interesant de notat că această „cauzare retroactivă”, dacă o admitem în genere, are, în orice caz, o *foarte mică sferă de acțiune*. Ea nu se întinde niciodată în timp dincolo de obținerea unei stări pe care agentul însuși o consideră ca stare inițială a acțiunii sale, acea stare pe care el, cînd acționează, o transformă în rezultat al acțiunii sale.⁴⁴

Orice stare (generică), care este starea inițială a unui sistem închis, poate fi o stare consecutivă într-un alt sistem închis. Nu există nici o obiecție logică la aceasta. A pretinde că acesta este în realitate cazul cu starea inițială a unui sistem dat înseamnă a concepe un posibil agent care ar putea cauza această stare după producerea stării inițiale a sistemului mai cuprinzător. O astfel

de pretenție ar putea fi probată sau susținută numai dacă am cunoaște un agent actual cu această abilitate.

În „curșa“ dintre cauzare și acțiune, cea din urmă va câștiga întotdeauna. A gândi că acțiunea ar putea fi complet prinsă în rețelele cauzalității este o contradicție în termeni. Însă tot felul de infirmități și incapacități pot copleși un agent, datorită operațiilor de cauzare.

În măsura în care este un fapt empiric că un om *poate să facă* diferite lucruri cînd el decide, intenționează, vrea să le facă, el este, ca agent, *liber*. A spune însă că de fapt cauzarea presupune libertatea ar fi înșelător. S-ar putea sugera că modul în care operează legile naturii ar fi, într-un fel, dependent de oameni. Nu acesta este cazul. Dar, a spune că conceptul cauzării presupune conceptul de libertate mi se pare corect, în sensul că numai prin ideea de a face lucruri ajungem să sesizăm ideile de cauză și efect.

Ideea că pentru libertate cauzarea poate fi o „amenințare“, conține un procent considerabil de adevăr empiric, și anume adevăruri pentru care infirmitățile și incapacitățile depun mărturie. Însă, din punct de vedere metafizic, este o iluzie. Iluzia a fost nutrită de tendința noastră de a gândi în spiritul lui Hume; s-ar putea spune că omul, într-o stare de pură pasivitate, observînd pur și simplu secvențe regulate, poate să înregistreze conexiuni cauzale și lanțuri de evenimente corelate cauzal despre care crede, prin extrapolare, că străbat universul, de la un trecut infinit de îndepărtat, spre un viitor infinit de îndepărtat. Această viziune nu reține că relațiile cauzale sînt *relative* la fragmente ale istoriei lumii care au caracterul de a fi ceea ce am numit aici sisteme închise. Descoperirea relațiilor cauzale prezintă două aspecte: unul activ și altul pasiv. Componenta activă este punerea în mișcare a sistemelor prin producerea stărilor lor inițiale. Componenta pasivă constă în observarea a ceea ce se întimplă în interiorul sistemelor — pe cît este posibil fără a le perturba. Experimentul științific, unul dintre cele mai ingenioase și importante instrumente ale minții omenești, este o combinație sistematică a acestor două componente.

III

Intenționalitate și explicație teleologică

1. Cauzalitatea este pusă în mod tradițional în contrast cu teleologia, iar explicația cauzală cu explicația teleologică. Explicațiile cauzale sînt orientate, în mod normal, spre trecut. „Acest lucru s-a întîmplat *deoarece* acel lucru a apărut“ este forma lor tipică în limbaj. Se presupune apoi că există o conexiune nominală între factorul-cauză și factorul-efect. În cazul cel mai simplu, această conexiune este o relație de condiționare suficientă. Validitatea explicației depinde de validitatea legăturii nomice asumate între cauză și efect.

Explicațiile teleologice sînt îndreptate către viitor. „Acest lucru s-a întîmplat *pentru ca* acel lucru să apară.“ Aici, de asemenea, este implicată o presupunere a unei legături nomice. În cazul tipic, presupusa conexiune este o relație de condiționare necesară. Dar modul în care această presupunere este inclusă în explicație este mai complex, ca să spunem așa indirect, decît în cazul explicațiilor cauzale. Validitatea a ceea ce eu propun să numim o explicație teleologică „autentică“ *nu* depinde de validitatea relației nomice presupuse și incluse în ea. Dacă, de exemplu, eu spun că el fugea ca să prindă trenul, eu las să se înțeleagă că el credea (în împrejurările date) că este necesar, și poate suficient, să fugă, dacă intenționa să ajungă la stație înainte de plecarea trenului. Convingerea lui, totuși, poate fi greșită — poate că el ar fi pierdut trenul oricît de repede ar fi alergat. Dar explicația mea pentru faptul că el a alergat poate fi totuși corectă.

Formele schematice ale propozițiilor explicative pe care le-am citat mai sus acoperă o multitudine de cazuri diferite. Nu există

în nici un caz o corespondență biunivocă între cele două forme ale cuvintelor și între cele două tipuri principale de explicație. Explicațiile care nu sînt teleologice sînt adesea exprimate în terminologia teleologică. Dacă, de exemplu, eu explic accelerația mișcărilor respiratorii cînd un om este angajat într-o activitate musculară grea, cum ar fi alergarea sau urcarea unui deal, spunînd că ele se accelerează astfel încît echilibrul în compoziția chimică a sîngelui să fie păstrat, explicația nu este de tipul numit aici „teleologic“. Ea poate fi tradusă într-un enunț complex privind relațiile de condiționare. Dacă viitoarele investigații fiziologice și biochimice vor arăta că acest enunț nu este adevărat, explicația va trebui să fie respinsă ca falsă, sau, cel puțin, modificată.

Noi am denumit deja (cap. II, § 6) *cvasi-teleologice* astfel de explicații ce pot fi exprimate în terminologie teleologică, dar care depind, totuși, în ceea ce privește validitatea lor, de adevărul conexiunilor nomice. Explicațiile de acest tip răspund cel mai adesea la întrebări privitoare la *cum* este sau devine *posibil* ceva (de exemplu ca sîngele să-și mențină stabilitatea relativă a compoziției sale chimice în ciuda consumului de oxigen, datorat efortului puternic al mușchilor), decît la întrebări privind *de ce* se întîmplă ceva *în mod necesar*. Explicațiile funcționale în biologie și în istoria naturală sînt în mod tipic *cvasi-teleologice*, așa cum am definit termenul.

Este, de asemenea, evident că nu orice explicație de forma schematică „Aceasta s-a întîmplat fiindcă...“ este veritabil cauzală. „El plîngea fiindcă îl durea“ sau „A fost o răscoală în popor fiindcă guvernul era corupt și opresiv“ sînt enunțuri explicative. *Explanantia** lor se referă la ceva care a premers, și nicidecum la ceva care este înainte de *explananda***. Al doilea enunț are totuși o rezonanță teleologică. Scopul răscoalei a fost evident eliberarea de un rău de care suferea poporul. Primul enunț cred că nu ar putea fi construit teleologic fără distorsiuni. Dar eu aș susține că nici unul din ele nu depinde, în ceea ce

* În original în limba latină, „cele prin care se explică“. (N. t.)

** În original în limba latină, „cele care sînt de explicat“. (N. t.)

privește validitatea sa, de validitatea unei conexiuni nomice. Pe acest temei eu le voi numi *cvasi-cauzale*. Se pare că astfel de explicații figurează cu deosebire în științele comportamentale și sociale — și sînt de fapt caracteristice pentru ele. Ele ne ajută să înțelegem ce *este* ceva (de exemplu durerea, și nu groaza) sau pentru care motiv (de exemplu oprimarea) se întîmplă ceva.

O diferență conceptuală dintre explicațiile cauzale și cvasiteleologice pe de o parte și explicațiile cvasi-cauzale și teleologice pe de altă parte este astfel aceea că explicațiile de primul tip depind, în ceea ce privește validitatea lor, de adevărul conexiunilor nomice, în timp ce explicațiile de ultimul tip nu depind — cel puțin nu în forma lor clară.¹

S-ar putea obiecta asupra numirii explicațiilor cvasi-teleologice „teleologice“ totdeauna; și în mod asemănător s-ar putea obiecta asupra numirii explicațiilor cvasi-cauzale „cauzale“. Dar s-ar putea adopta și o altă perspectivă și obiecta explicațiilor cvasi-teleologice și cvasi-cauzale numai termenul de „cvasi“.

Aceia care obiectează explicațiilor cvasi-teleologice denumirea „cvasi“ ar dori probabil să apere punctul de vedere că acestea sînt explicațiile autentic teleologice la care pot fi reduse toate celelalte forme de teleologie (pe măsură ce știința progresează).² Iar aceia care obiectează împotriva denumirii explicațiilor cvasi-cauzale „cvasi“ doresc probabil să atace ideea experimentală a cauzării pe care am discutat-o în capitolul anterior, ca fiind prea îngustă. Împotriva primilor voi susține că ei greșesc³; iar împotriva ultimilor că eu găsesc terminologia restrictivă mai potrivită pentru a face clare distincțiile pe care o terminologie mai comprehensivă este în măsură să le încetezeze.⁴

Recent, termenul *teleonomie* a fost utilizat de numeroși autori pentru a se referi la adaptarea în natură, ca rezultat al selecției naturale.⁵ Ar fi poate mai practic să dăm termenului o utilizare extinsă care să se refere la toate formele de teleologie ce depind de conexiuni nomice. „Teleonomia“ ar fi atunci un alt nume pentru ceea ce s-a numit aici „cvasi-teleologie“. ⁶

2. *Explanandum*-ul unei explicații teleologice este, în cazurile tipice, un element de *comportament* — este sau produsul, sau

rezultatul comportamentului. Termenul „comportament“ este, totuși, utilizat într-o varietate foarte largă de sensuri. Se vorbește de comportamentul acului magnetic în prezența unui curent electric. Un astfel de comportament desigur că nu se explică teleologic. Dar este important de reținut că reacțiile obiectelor lipsite de viață sînt adesea descrise în limbaj „acționalist“.

Comportamentul care are o explicație teleologică veritabilă ar putea fi numit *acționist* („*action-like*“). Acțiunea, s-ar putea spune, prezintă, în mod normal, două aspecte: unul „interior“ și altul „exterior“.⁷ Primul este intenționalitatea acțiunii, intenția sau voința „din spatele“ manifestărilor sale exterioare. Al doilea, la rîndul său, poate fi divizat în două părți sau faze. Eu le voi numi aspectele exterioare *imediate* și *îndepărtate* ale unei acțiuni. Aspectul exterior imediat este activitatea musculară — de exemplu o întoarcere a mîinii sau o ridicare a brațului. Aspectul exterior îndepărtat este un anumit eveniment pentru care această activitate musculară este cauzal responsabilă — de exemplu răsucirea unui mîner sau deschiderea unei ferestre, sau mai bine: faptul că un anumit mîner este răsucit sau o fereastră este deschisă. Aspectul îndepărtat nu trebuie să fie o *schimbare*; el poate consta în faptul că o schimbare *nu* are loc, de exemplu cînd eu evit ca un vas să se rostogolească, apucîndu-l cu mîna. Aspectul îndepărtat poate chiar să lipsească, de exemplu cînd îmi ridic pur și simplu brațul. În sfîrșit, aspectul imediat nu trebuie să fie *mișcare*. El poate consta și în tensiunea musculară, după cum este, în mod tipic, cazul acțiunii care este „preventivă“, ca distinctă de acțiunea care este „productivă“ (sau „distructivă“).

Ar trebui observat că nu tot ceea ce este în mod obișnuit numit act (sau activitate) are un aspect exterior ca și un aspect interior. Actele (activitățile) care sînt lipsite de un aspect exterior sînt adesea numite *mentale*. Termenul „comportament“ pare cu totul impropriu pentru actele și activitățile mentale. Termenul „acțiune“ nu este nici el folosit în mod normal pentru ele.

În continuare ar trebui observat că nu tot ceea ce se numește acțiune (sau activitate) are un aspect interior ca și un aspect exterior. Acțiunea (activitatea) lipsită de intenționalitate este ade-

sea numită *acțiune reflexă*. O asemenea acțiune este caracterizată ca *reacție* sau *răspuns* al unui corp (viu) la un *stimul*.⁸

Numai comportamentul care este acționist (*action-like*) și are ceea ce noi am numit un aspect interior și un aspect exterior, ne va interesa aici.

Numeroase acțiuni au caracterul unei *îndepliniri*, caz în care există în mod normal o fază a aspectului exterior al acțiunii care este astfel încît atît timp cît ea nu se materializează, acțiunea nu a fost, prin definiție, îndeplinită (încheiată). Această fază a aspectului exterior o vom numi (într-un sens oarecum tehnic) *rezultatul* acțiunii. (Cf. cap. II, § 8.) Rezultatul este astfel o fază (parte) a aspectului exterior care este în *mod intrinsec* (conceptual, logic) conectat cu acțiunea însăși.

De exemplu, actul de a deschide o fereastră este o îndeplinire. Rezultatul ei este evenimentul (schimbarea) care constă din deschiderea ferestrei (se schimbă de la starea de a fi închisă la starea de a fi deschisă). Dacă fereastra nu ar fi fost deschisă, atunci ar fi fost din punct de vedere logic greșit să descriem ce a făcut agentul ca un act de deschidere a ferestrei. Ar fi putut, totuși, să fi fost o tentativă (efort, încercare) de a deschide fereastra.

Faza sau fazele aspectului exterior al unei acțiuni care nu este intrinsec conectat cu acțiunea ca rezultat al ei, le voi numi fie antecedente cauzale, fie efecte ale rezultatului acțiunii, care depind de natura relației cauzale a acestei faze în raport cu rezultatul. Efectele vor fi numite, prin urmare, potrivit unei terminologii familiare, consecințe (ale acțiunii). Consecințele unei acțiuni sînt astfel efectele rezultatelor ei.⁹ (Cf. cap. II, § 8.)

De exemplu, anumite mișcări ale corpului meu sînt antecedentele cauzale ale rezultatului unui act de deschidere a ferestrei. O scădere a temperaturii din cameră poate fi o consecință a (efect al) aceluiași act.

Faza aspectului exterior (dacă el are multe faze) care este considerată drept rezultat al acțiunii poate fi de obicei modificată (în cadrul aspectului). Această modificare corespunde subsumării acțiunii sub diferite *descrieri*.¹⁰

De exemplu, cele trei faze ale aspectului exterior al unui act de deschidere a ferestrei să fie apăsarea unui buton, deschiderea ferestrei și scăderea temperaturii într-o anumită încăpere. Vom putea acum să descriem ceea ce s-a făcut în următoarele trei feluri: agentul a apăsă pe buton și, drept consecință, fereastra s-a deschis și camera s-a răcit; sau, agentul a deschis fereastra prin apăsarea unui buton (antecedentul cauzal) și, drept consecință, încăperea s-a răcit; sau, agentul a răcit încăperea, prin deschiderea ferestrei, ceea ce el a făcut prin apăsarea (mai întâi) a unui buton.

Ceea ce constituie unitatea aspectului exterior al unei acțiuni nu este, după cum se poate observa, legătura cauzală care unește variatele lui faze. Unitatea este constituită de subordonarea fazelor față de aceeași *intenție*. Ceea ce face ca fazele anterioare și posterioare să fie parte a aspectului exterior al aceleiași acțiuni este că toate pot fi considerate a fi fost făcute în mod *intențional* de către agent în acea împrejurare. Pentru a utiliza o exprimare care a devenit curentă de la apariția cărții lui Anscombe, comportamentul agentului în exemplul nostru este *intențional în descrierile* „el a deschis fereastra“, „el a apăsă pe buton“, și „el a răcit camera“.

Cînd aspectul exterior al unei acțiuni constă din numeroase faze corelate în mod cauzal este în mod normal corect să distingem *una* dintre ele ca *obiect* al intenției agentului. El este lucrul pe care agentul *intenționează să-l facă*. Acesta este rezultatul acțiunii sale. Fazele anterioare lui sînt cerințe cauzale, iar cele posterioare sînt consecințe ale acțiunii.

Trebuie să distingem între a acționa intențional și intenția de a face un anumit lucru. Orice lucru pe care intenționăm să-l facem și efectiv îl facem, îl facem în mod intențional. Dar nu se poate spune că intenționînd să facem orice, noi o facem în mod intențional. Nici nu pare indiscutabil că, ori de cîte ori facem ceva în mod intențional; există și ceva pe care intenționăm să-l facem, un obiect al intenției. Mișcările pe care le îndeplinește brațul meu cînd mă spăl pe dinți sînt *intenționale*; cînd mă angajez în activitate, eu *intenționez* să-mi spăl dinții — *nu* să înde-

plinesc acele mișcări. Dar mișcările pe care le face, de exemplu, adesea mîna mea cînd vorbesc, nu par să fie conectate cu un obiect al intenției. Putem spune că ele sînt intenționale? Cred că răspunsul va trebui să depindă de particularitățile specifice ale situației — de exemplu, dacă agentul este conștient de mișcări sau nu. Dar dacă mișcările sînt intenționale fără a fi corelate cu un obiect al intenției, atunci nici aici nu există vreo explicație teleologică pentru ele. A explica teleologic comportamentul înseamnă, s-ar putea spune, a scoate în relief din el un obiect al intenției.

Se pune întrebarea în ce fel sînt corelate consecințele acțiunii mele, care sînt intenționale, cu consecințele care sînt previzibile. Să considerăm din nou exemplul acțiunii tripartite a apăsării butonului, deschiderii ferestrei și răcirii încăperii. Să presupunem că o consecință viitoare a acestei acțiuni este că o persoană din acea cameră începe să tremure, și că agentul poate să prevadă acest fapt. Intenția lui, totuși, nu a fost să-l facă pe acel om să tremure. Ci a fost, să zicem, să lase aerul rece să intre în cameră. Vom spune oare acum că el *a făcut* ca acea persoană să tremure, dar că acțiunea lui nu a fost intențională în acea descriere? Mă îndoiesc că există criterii clare pentru a decide. Nu s-ar putea spune că el *a făcut* în mod *neintențional* ca persoana să tremure, de vreme ce știa că aceasta urma să se întîmple, și a acționat în mod *intențional*. Dar nici nu sună corect să spunem, fără rezervă, că el l-a făcut pe celălalt să tremure în mod intențional. Rezervele ce trebuie avute aici par, de altminteri, să fie de natură *morală*. Dacă agentul poate fi blamat pentru ceea ce a prevăzut fără a intenționa să producă, atunci consecința prevăzută este un lucru pe care el l-a făcut în mod intențional și pentru care îl facem răspunzător.

Acțiunea are o contraparte „pasivă“ care este numită de obicei *abținere*. Abținerea poate fi distinsă de pura pasivitate, non-acțiune, prin faptul că este pasivitate intențională. Prin abținere nu se produc în mod strict lucruri sau nu se previne producerea lucrurilor, dar prin abținere putem să *lăsăm* lucrurile să se pro-

ducă sau să le lăsăm neschimbate. Aceste schimbări și non-schimbări sînt aspectul exterior al abținerii. Din nou se poate distinge între un aspect exterior imediat și unul îndepărtat. Aspectul exterior imediat al abținerii este, în mod normal, o stare de repaus muscular sau, în mod excepțional, activitatea musculară pe care cineva „o lasă să continue“ deși ar putea să limiteze mișcărilor.

Este abținerea un „comportament“? Dacă se clasifică abținerea ca o dispoziție („pasivă“) a acțiunii, nu poate exista nici o obiecție pentru a o numi de asemenea o dispoziție de comportament. Mai important este să notăm că abținerea poate cere o *explicație* tot atît de mult ca și acțiunea, și că teleologia sau orientarea spre scop poate fi o caracteristică a abținerii exact în aceeași măsură ca și a acțiunii.

Distincția unor forme ale acțiunii și abținerii și elaborarea unei „algebre“ sau „logici“ a acțiunii pe baza acestor distincții nu ne vor preocupa aici.¹¹ Nici nu voi face obiect al unei discuții speciale din problemele legate cu (explicația) abținerii ca distinctă de acțiune, sau a acțiunii productive ca distinctă de acțiunea preventivă. Dar este bine să fim conștienți de pericolele unilateralizării care pot să apară dacă discuția este centrată, în manieră tradițională, numai pe acțiunea producătoare de schimbări. Acțiunea preventivă și abținerea pot avea propriile lor probleme ce merită atenție.

3. Distincția pe care am făcut-o între un aspect interior și un aspect exterior al acțiunii poate și trebuie să fie înțeleasă într-un sens neproblematic. Ea nu prejudică problema dificilă a naturii „interiorului“. Nu există, de exemplu, nici o pretenție că există un act mental, sau un proces, sau o stare a minții, sau o „experiență“. Vom încerca, prin urmare, să evităm această problemă pe cît va fi posibil. Dar ea, în mod inevitabil, va pîndi în fundal de îndată ce vom ridica problema următoare privitoare la modul cum sînt *corelate* cele două aspecte ale acțiunii.

Am utilizat deja metafora comună că intenția sau voința este ceva „în spatele“ manifestărilor comportamentale externe ale ac-

țiunii. Cu această metaforă este cuplată o idee care a jucat un foarte mare rol în gândirea filozofică cel puțin de pe vremea lui Descartes. Acesta este punctul de vedere despre voință drept *cauză* a comportamentului (a mișcărilor corporale, a activității musculare). Dacă punctul de vedere ar fi adevărat, atunci explicațiile teleologice despre comportament ar fi „traductibile” în explicații cauzale. Scopul „care atrage dinspre viitor” ar putea fi înlocuit prin voința (de a atinge scopul) „împingînd spre viitor”. O versiune extremă a acestei concepții identifică voința însăși cu unele stări sau procese din corp (creier), și este astfel o formă de materialism.

Să considerăm o acțiune, de exemplu sunetul unei sonerii la ușă. Rezultatul său este că soneria sună. Poate intenția sau voința de a face să sune soneria să cauzeze acest rezultat? Evident, nu o poate face în mod direct. Prin simplă voință nu se poate face soneria să sune. Trebuie să existe legături intermediare între voința și rezultatul acțiunii — de exemplu, ridicarea unui braț și apăsarea unui buton. Dacă voința este o cauză în genere, ea trebuie să fie cauza *imediată* a primei legături temporale (faze) în această serie de evenimente succesive în lume, și doar o cauză *îndepărtată* a rezultatului acțiunii. Prima legătură este aceeași cu cea pe care am numit-o mai devreme, (§ 2), aspectul exterior imediat al acțiunii, și care constă într-o oarecare formă de activitate musculară (sau tensiune) Imaginăm astfel un lanț causal în care primul factor-cauză este voința, primul factor-efect este aspectul exterior imediat al acțiunii, iar ultimul efect este rezultatul acțiunii.¹² (Lanțul poate continua de la rezultat la consecințele acțiunii.) Este această reprezentare ireproșabilă din punct de vedere logic?

Într-o anume interpretare a expresiei poate fi indiscutabil adevărat să spunem că voința (mea) a fost cauza acțiunii mele. Și aceasta dacă am în vedere că am făcut să sune soneria *în mod intenționat* și nu, să spunem, din greșală. Dar acest lucru este banal, și noi nu ne gândim la acest caz cînd punem întrebarea dacă voința de a face soneria să sune poate fi o cauză (îndepărtată) a faptului că soneria sună.

După cum am spus la începutul capitolului al II-lea, filozofii, îndeosebi începînd cu Hume, s-au obișnuit să distingă între cauză și efect, pe de o parte, și între temei și consecință, pe de alta. Scopul acestei distincții este să accentueze că o trăsătură distinctivă a relației cauzale este următoarea: cauza și efectul sînt *independente* din punct de vedere *logic* una de alta în relația menționată.

O relație cauzală care satisface cerința independenței logice între termenii săi o voi numi *humeană*. Utilizarea acestui nume nu include aici nici o angajare față de restul concepțiilor lui Hume despre natura cauzării, prin urmare nici o angajare față de concepția regularității.¹³

Problema cu care ne confruntăm acum este: poate intenția sau voința să fie o *cauză humeană* a comportamentului, adică a aspectului exterior imediat al unei acțiuni?

Filozofii contemporani sînt în mod profund divizați în această problemă. Unii o consideră posibilă (din punct de vedere logic) și, adesea, consideră că voința lucrează cu adevărat ca o cauză veritabilă, adică *humeană*, a comportamentului. Alții negă acest lucru. Cei din urmă ne oferă de obicei ca temei pentru opinia lor că voința nu este din punct de vedere logic independentă de comportament, a cărui cauză se pretinde că ar fi. Ei susțin, cu alte cuvinte, că relația dintre voință și comportament este una logică și de aceea nu este o relație cauzală în sens humean.¹⁴

Eu însumi cred că aceia care apără ceea ce a devenit cunoscut ca argument al conexiunii logice au în esență dreptate. Dar nu sînt sigur că cineva a ajuns pînă acum să prezinte argumentul foarte convingător. Unele versiuni ale lui nu sînt numai neconvingătoare ci și în mod manifest defectuoase.¹⁵

Numeroși autori văd esența argumentului în faptul că intenția sau voința de a face un anumit lucru nu poate fi *definită* fără a face referire la obiectul său, adică la rezultatul său intenționat sau voit, și prin aceasta și la aspectul exterior al acțiunii.¹⁶ Voința de a face să sune soneria *diferă* în mod specific de alte acte de voință prin obiectul ei, și anume prin sunetul soneriei. Aceas-

tă observație este corectă și pertinentă. Ea implică faptul că actele de voință diferă într-un mod semnificativ de alte lucruri care pot figura drept cauze (humeene) și care *pot* fi definite fără referire la presupusele lor efecte. Astfel, de exemplu, o scînteie care cade într-un butoi cu pulbere și cauzează o explozie poate fi fără ambiguitate caracterizată și distinsă de alte lucruri din natură prin proprietățile sale „intrinseci“, fără nici o referință la explozia pe care ea poate sau nu să o cauzeze în funcție de împrejurări. Dar nu rezultă, din această diferență dintre actele de voință și un mare număr de acte așa-zis mentale, pe de o parte, și alte lucruri care pot intra în relații cauzale, pe de altă parte, că voința nu ar putea totuși să fie o cauză (humeană) a comportamentului. Dependența logică a *caracterului* specific al voinței de natura obiectului său este pe deplin compatibilă cu independența logică a *apariției* unui act de voință, cu acest caracter, de realizarea obiectului.¹⁷

O manieră adecvată de abordare a argumentului conexiunii logice este în termenii *verificării*. Să ne întrebăm cum se stabilește (verifică), într-un caz dat, că un agent are o anumită intenție, „vrea“ un anumit lucru — și, de asemenea, cum se descoperă dacă comportamentul lui este de tipul pe care intenția sau voința lui se presupune că îl cauzează. Dacă ar reieși că *nu se poate* răspunde la o întrebare fără să se răspundă și la cealaltă, atunci intenția sau voința nu poate fi o cauză (humeană) a comportamentului lui. Faptele pe care încercăm să le stabilim nu ar fi independente din punct de vedere logic unul de altul.¹⁸ Eu voi încerca să arăt că o cercetare a problemei verificării trebuie să conducă la acest rezultat.

În toată această secțiune am vorbit despre „intenție sau voință“. Consecința nu este că eu le consider pe cele două ca fiind același lucru. Dar nu a fost nevoie să disting între ele, în prezentarea sumară de mai sus a ideii că aspectul interior al acțiunii ar putea fi o cauză humeană a aspectului exterior.

În continuare eu voi discuta numai despre *intenții*. Un motiv pentru care nu voi vorbi despre actele de voință (sau despre vre-

re) este că această manieră este într-o mare măsură o terminologie artificială inventată în scopuri filozofice, și este dificil de corelat cu modul real în care se vorbește și se gindește despre acțiuni.

De dragul oportunității, îi voi numi *cauzaliști* pe aceia care consideră că intenția poate fi o cauză humeană a comportamentului, iar pe aceia care privesc relația dintre intenție și comportament ca fiind de natură conceptuală sau logică îi voi numi *intenționaliști*.¹⁹

Pe lângă intenții și acte de voință, există un număr de alte concepte mentale care sînt relevante pentru problema cauzelor acțiunii. Există decizii, dorințe, motive, temeuri, poftes, și încă altele. Nu le voi discuta aici în mod concret. Dar aceste alte forțe care împing agentul să acționeze trebuie să fie prin urmare articulate într-un tablou complet al modului cum sînt relaționate aspectele interioare și exterioare ale acțiunii. În raport cu ele, tabloul, așa cum este dat aici, este incomplet. Cititorul ar trebui prevenit împotriva interpretărilor prea grăbite ale poziției mele. Eu argumentez însă împotriva unei „teorii cauzale a acțiunii”. Nu neg totuși că, de exemplu, dorințele sau poftele ar putea avea o influență cauzală asupra comportamentului. Nici nu voi contesta rolul evident pe care îl joacă dispozițiile, obiceiurile, înclinațiile ca și alte regularități și uniformități ale comportamentului, în explicația și înțelegerea acțiunii.²⁰

4. Să considerăm acum următoarea schemă:

- (PI) *A intenționează să cauzeze p.*
 A consideră că nu poate cauza p, dacă nu face a.
 Deci A se apucă să facă a.

O schemă de acest tip este uneori numită *inferență practică* (sau silogism practic). Aici eu voi utiliza acest nume pentru ea, fără a pretinde că este istoric adecvat, și voi ignora în mod conștient faptul că există numeroase scheme diferite care pot fi grupate sub acest titlu.²¹

Există forme alternative pentru ceea ce eu aş considera ca fiind în esență aceeași schemă ca și (PI) de mai sus. În loc de „intenționează“ se poate spune „tinde“ sau „urmărește drept scop“, sau, uneori, „poftește“ este prima premisă. În loc de „consideră“ s-ar putea spune „gîndește“, sau „crede“ sau, uneori, „știe“, în a doua premisă. În loc de „se apucă să facă“ s-ar putea spune, în concluzie, „începe să facă“ sau „se angajează să facă“ sau, uneori, pur și simplu „face“. Acest *a se apuca* să facă ceva eu îl înțeleg într-un fel care implică acel comportament care a fost inițiat. Nu intenționez să sugerez că toate alternativele menționate sînt sinonime, ci numai că substituindu-le una cu alta nu se alterează în mod esențial natura problemelor pe care le ridicăm aici, și nici soluțiile pe care le vom sugera.²²

Schema inferenței practice este schema explicației teleologice „întoarsă cu susul în jos“. Punctul de plecare al unei explicații teleologice (a acțiunii) este că cineva se apucă să facă ceva sau, mai obișnuit, că cineva face ceva. Întrebăm „De ce?“ Răspunsul este adesea simplu: „pentru a cauza *p*“. Se ia drept garantat că agentul consideră comportamentul pe care noi încercăm să-l explicăm în mod causal ca relevant pentru a cauza *p*, și că tocmai cauzarea lui *p* este ceea ce el urmărește sau intenționează prin comportamentul său. Poate că agentul greșește crezînd că acțiunea este în mod causal corelată cu scopul vizat. Faptul de a fi greșit nu infirmă totuși explicația sugerată. Ceea ce *gîndește* agentul este singura problemă relevantă aici.

Este logic convingătoare o inferență în acord cu schema de mai sus?

Problema validității unei inferențe practice este legată de cele două puncte de vedere asupra relației dintre aspectul „interior“ și aspectul „exterior“ ale acțiunii, pe care le-am numit cauzalist și respectiv intenționalist. Dacă se consideră că inferențele practice, atunci cînd sînt corect formulate, sînt logic constrîngătoare, atunci se adoptă o poziție intenționalistă. Dacă se acceptă însă punctul de vedere cauzalist, atunci s-ar putea spune despre inferențele practice că adevărul premiselor lor asigură adevărul concluziilor lor, dar că aceasta este o implicație „cauzală“ și nu „logică“.

Astfel, cauzalistul nu susține că singură intenția produce un anumit lucru și îl va pune în mișcare pe agent spre un comportament de un anumit tip. Se mai cere un factor care să facă operativ mecanismul cauzal: o opinie, o convingere, sau o intuiție că atingerea obiectului intenției cere un tip specific de comportament. Cauza presupusă este astfel de o natură mai complexă și mai deosebită, care in sine poate naște îndoieli cu privire la faptul dacă un complex cognitiv-volitiv de tipul menționat este posibil să funcționeze ca o cauză umană a oricărui lucru. Dar să nu prejudicăm asupra răspunsului.

Dacă relația dintre intenție și cunoaștere, pe de o parte, și comportament, pe de altă parte, este cauzală, atunci există o lege generală (conexiune nomică non-logică) inclusă aici. Premisele argumentului indică antecedentul, iar concluzia arată consecventul acestei legi. Legea și propozițiile singulare indicate implică în mod logic concluzia. Astfel, ceea ce este numit aici punctul de vedere cauzalist, inferență practică (și totodată explicație teleologică) este numai o formă deghizată a explicației nomologic-deductive în acord cu modelul legii de acoperire.

5. Înainte de a aborda problema validității logice sau cauzale a inferenței practice, trebuie să stabilim un număr de condiții preliminare referitoare la forma și conținutul tipului de raționament pe care îl exemplifică schema noastră (*PI*). Prima problemă privește declarata ei relație cu explicațiile teleologice. Să presupunem că *A* intenționează să cauzeze *p* și consideră că a face *a* este suficient pentru acest scop. Urmează de aici că el se va apuca să facă *a*? Desigur că nu, în orice sens al lui „urmează” care ar putea să pretindă că face inferența concluzivă.

Să presupunem că *A* se apucă să facă *a* sau că el face *a*. Vom fi dat astfel o explicație teleologică satisfăcătoare din punct de vedere formal a comportamentului lui *A*, dacă am spus că *A* a intenționat să cauzeze *p* și a considerat că a face *a* este suficient pentru acest scop? Întrebarea este stînjenitoare. Dacă îi vom da un răspuns afirmativ fără rezerve, vom admite că o explicație teleologică a acțiunii nu este tocmai „conversa” infe-

renței practice de tipul (*PI*), ci o categorie mult mai largă. Pare într-adevăr că se poate da un răspuns afirmativ, dar el trebuie supus anumitor rezerve.

Dacă a face *a* este *singurul* lucru pe care *A* îl consideră suficient pentru atingerea scopului său, atunci nu există nici o problemă. Căci atunci a face *a* este, în opinia lui, un lucru necesar. Dar să presupunem că există mai mult decât un singur lucru, să zicem lucrurile *a* și *b*, a căror facere *A* o consideră drept mijloace suficiente pentru atingerea scopului său. În acest caz, el are o *alegere*. Atît timp cît el nu decide să facă ceva care este suficient pentru a cauza *p*, el nu va fi în stare să-și atingă scopul. Cu alte cuvinte, este *necesar* pentru el să facă *un lucru sau altul* pe care el îl crede *suficient* în scopul de a produce *p*.

Dacă inferența practică este construită într-un mod care o face constrîngătoare, atunci concluzia trebuie să fie că *A* se apucă să facă *a* sau *b*. Ca element al comportării într-o împrejurare dată, a face *a* sau *b* va consta în mod normal în a face *a*, dar nu *b*, sau în a face *b*, dar nu *a*. Căutarea unei explicații teleologice permite în mod legitim următoarea întrebare: de ce *A* alege să facă *a*, și nu *b*? Pot exista, în continuare, cîteva explicații teleologice pentru această alegere, de exemplu că *A* l-a considerat pe *a* cel mai ieftin, sau cel mai rapid, sau cel mai ușor mod de a-l cauza pe *p*, și că el a intenționat (a dorit) să cauzeze *p* la cel mai scăzut preț posibil, sau cel mai repede, sau cel mai accesibil. Și acestei explicații îi va corespunde o inferență practică ce se va încheia cu concluzia că *A* se apucă să facă *a*. Dar că această explicație teleologică adițională poate fi efectiv dată și că inferența corespunzătoare poate fi efectiv construită, este un fapt contingent. Nu trebuie să existe un temei pentru orice alegere. Alegerea, deși intențional necesară, poate totuși să fie în întregime fortuită.

Astfel, dacă luăm în considerație ceea ce explicația teleologică ajunge efectiv să explice și ceea ce ea lasă neexplicat, atunci relația „conversă“ dintre inferențele practice și explicațiile teleologice este văzută ca bine întemeiată.

Observațiile de mai sus ar putea fi totuși un temei pentru relaxarea schemei inferenței practice și pentru lărgirea noțiunii

de explicație teleologică a acțiunii. A spune că *A* a făcut *a* fiindcă a crezut că aceasta îl va duce la scopul *p* al acțiunii lui, ar putea fi considerat un răspuns pe deplin satisfăcător la întrebarea de ce *A* a făcut *a*. Dar el nu poate fi luat drept argument decisiv, fără să fie suplimentat în continuare prin informații despre intențiile și cunoștințele lui *A*. Sub acest aspect explicația este încă „incompletă“. Și se poate merge mai departe în relaxarea schemei. Poate că *A* a crezut că făcând *a* nu este nici necesar, nici suficient pentru scopurile lui, dar a considerat că făcând *a*, el poate totuși într-un fel să *favorizeze* atingerea lor sau să crească șansele (probabilitatea) ca el să și le ajungă. Aici, de asemenea, noi putem să explicăm de ce *A* a acționat, fără a avea, mai întâi, un argument concludent. Și din nou am putea încerca să completăm explicația căutând premise suplimentare. Un mod de a le suplimenta ar fi să precizăm *riscurile* de eșec pe care un agent și le asumă urmărindu-și scopurile dacă neglijează anumite măsuri. Putem atunci considera evitarea riscurilor ca un țel (secundar) al agentului. În acest mod, dând o nouă caracterizare primei premise, noi „restaurăm“ uneori concluzivitatea argumentului.

O a doua problemă cu caracter pregătitor pe care trebuie să o discutăm este următoarea:

Să presupunem că *A* consideră că este necesar să facă *a* pentru a cauza *p*, dar în același timp crede sau știe că el nu poate face *a*. Ar urma de aici că el se va apuca totuși să facă *a*?

S-ar putea răspunde că un om care crede că nu poate face un anumit lucru nu poate, nepregătit, să se apuce totuși să-l facă. Dacă el nu este sigur, el poate să încerce să-l facă.²³ Dacă știe sigur că nu-l poate face, s-ar putea ca el să acționeze pentru a învăța să-l facă.

Dar ne putem totuși îndoi că un om care crede că nu poate face *a* poate totuși *intenționa* să cauzeze ceva, să zicem *p*, pentru care el consideră necesar să facă *a*. El poate dori sau spera cu putere că *p* va *apărea*, de exemplu fiindcă un oarecare alt agent îl cauzează. El poate dori să învețe cum să producă *p* — ceea ce implică dorința de a învăța să facă *a*. El poate fi atît de

ferm hotărât să cauzeze p , încît următoarea inferența practică devine validă:

A intenționează să cauzeze p .

A consideră că nu poate cauza p , dacă nu învața (mai întîi) (cum) să facă a .

Deci A se apucă să învețe să facă a .

Concluzia este că, dacă inferența în forma originală (PI) urmează să fie validă, atunci trebuie presupus că agentul crede că poate să facă lucrurile care se cer pentru îndeplinirea a ceea ce el intenționează să facă.

Să presupunem că A intenționează să producă p și consideră că a face a este necesar, *dar nu suficient*, pentru acest scop. Urmează, oare, de aici și că el se va apuca să facă a ?

Trebuie deosebite aici două cazuri. Primul este cînd A are o părere despre ceea ce ar fi suficient, alături de a face a , pentru a cauza p , și crede, de asemenea, că el se poate aștepta ca aceste cerințe suplimentare să fie îndeplinite, de exemplu făcînd el în suși lucrurile cerute. Al doilea caz este cînd A fie că nu știe care sînt condițiile suficiente pentru producerea lui p , fie crede că le cunoaște dar că nu le poate satisface.

În primul caz, răspunsul la întrebarea pusă ar putea fi afirmativ. În al doilea caz răspunsul trebuie să fie negativ. A nu se va apuca — în afara cazului că o face pentru vreo rațiune diferită, care nu face parte din argument — să facă a . Pentru că el crede sau știe acum că a-l face pe a nu este lucrul potrivit pentru scopul pe care îl are în minte. Dar acest caz ridică de asemenea o problemă:

Este, oare, faptul că A nu crede că știe cum să cauzeze p compatibil din punct de vedere logic cu ipoteza că el intenționează să cauzeze p ? Cu alte cuvinte, este cazul pe care l-am imaginat consistent din punct de vedere logic? Eu cred că răspunsul este negativ, independent de faptul că se adoptă un punct de vedere intenționalist sau cauzalist în problema validității inferențelor practice.

Natura cazului pe care îl considerăm devine mai clară dacă în loc de a vorbi despre intenția de a face, noi vorbim (mai întîi)

despre dorința de a face. Să examinăm acest exemplu. Eu doresc să dobor gîsca sălbatică de-acolo care zboară. Am o pușcă în mîină. Dacă intenționez să lovesc pasărea, trebuie să o țintesc cu pușca. Dar să presupunem că am rămas fără cartușe și astfel nu pot să mi înțec acum pușca, ceea ce este totuși necesar dacă intenționez să împușc pasărea. Poate că eu totuși nu țintesc pasărea ce zboară. Acesta ar fi atunci un „gest simbolic” și nu a avut în mod serios semnificația unui pas în acțiunea complexă de a împușca pasărea în zbor.

Dar aș putea eu să spun, în împrejurările descrise, că eu chiar „doresc” să împușc gîsca? Eu pot spune în mod sigur, de exemplu, „Doream să o împușc, dar am descoperit că nu am nici un cartuș”, sau, „Aș dori să o pot împușca, dar din nefericire nu mai am gloanțe”. Pot, de asemenea, să spun, „Doresc să împușc acea pasăre — dar mai întîi voi face rost de ceva muniție și apoi voi urmări pasărea; eu știu unde se va ascunde ea”. Pentru „doream” în prima propoziție, eu pot, fără a schimba semnificația, să folosesc și „intenționez”, iar pentru „doresc” din ultima propoziție, „intenționez”. Dar că eu pot spune fără a vorbi prostii că doresc să împușc gîsca *acum* știind că nu pot face aceasta (acum), pare să depindă de cum interpretez semnificația lui „doresc”. Dacă „eu doresc să” înseamnă „mi-ar plăcea să”, atunci a spune aceasta este corect. Dacă însă expresia înseamnă „eu intenționez să”, atunci utilizarea lui „doresc” — cînd este combinat cu „acum” — apare cu totul nepotrivită din punct de vedere logic. Eu pot să intenționez să fac — și deci și „să doresc” *în sensul* de „intenționez” — numai astfel de lucruri pe care cred că le pot face, pe care mă consider în stare să le fac. Aceasta înseamnă desigur „a legifera” cu privire la intenție. Eu nu pretind că utilizarea cuvîntului poartă în sine totdeauna această presuposiție. Dar cazurile cînd cuvîntul este utilizat sînt importante și numai cu astfel de cazuri vom avea aici de-a face. Este deci legitim să separăm aceste cazuri de celelalte.

Potrivit punctului de vedere pe care îl adopt aici, prima premisă a inferenței practice conține, într-o formă ascunsă, supoziția că agentul crede că știe²⁴ cum să cauzeze obiectul intenției

sale. Aceasta implică și faptul că el crede că știe și cum să execute acțiunile pe care le consideră necesare și cel puțin o acțiune pe care o consideră suficientă pentru acest scop. Astfel, intenția include un element cognitiv. Aspectele voliționale și cognitive nu pot fi astfel separate încît primul să fie complet inclus în prima premisă, iar ultimul complet inclus în a doua premisă. Prima premisă evidențiază cu necesitate ambele aspecte. Dar aceasta nu face superfluă a doua premisă. Din faptul că *A* intenționează să cauzeze *p* nu urmează, desigur, că el consideră drept necesar pentru aceasta să facă în mod anume *a*. Opinia lui despre ceea ce îi „cere situația” poate fi într-adevăr foarte ciudată, poate fi complet eronată și chiar superstițioasă. Faptul că el intenționează să cauzeze *p* implică numai că el are o *oarecare* părere despre ceea ce se cere de la el, dar nu că el are o anumită părere. Dacă este parte integrantă din această părere faptul că el trebuie să facă *a* pentru a-și atinge scopul, dar că nu este de ajuns să facă numai *a*, atunci va fi de asemenea parte integrantă din această părere și faptul că el are o anumită idee despre ce *altceva* trebuie să facă, și faptul că el crede că poate să facă la fel de bine și restul cerut alături de *a*.

6. În formularea noastră originală a schemei de inferență (*PI*) nu s-a acordat nici o atenție *timpului*. Noi am argumentat implicit supoziția că *A* (acum) intenționează să cauzeze *p* acum, că el consideră (acum) necesar să facă acum *a* în acest scop, și că prin urmare se apucă acum să facă *a*.

Adeseori, totuși, obiectul intenției este în viitor. Acesta este într-adevăr în mod normal cazul cînd spunem, fără a preciza timpul, că intenționăm să facem ceva. Se poate argumenta că aceasta se întîmplă chiar și atunci cînd intenționăm să facem ceva *acum*. Fiindcă „acum” este timpul ce se află imediat înaintea noastră.

Cînd obiectul intenției este în viitor, este totuși posibil să fie cazul ca împrejurările să ceară ca eu să fac ceva *acum* pentru a-mi atinge scopul. Dar ceea ce împrejurările îmi cer să fac poate să fie adesea amînat cel puțin pentru un timp. Deci faptul că

eu intenționez acum să cauzez ceva în viitor nu pretinde, în conjuncție cu punctul meu de vedere despre ceea ce eu trebuie să fac pentru a-mi atinge scopul, să se termine în vreo acțiune din partea mea acum.

Eu intenționez să călătoresc de la Helsinki la Copenhaga la sfârșit de săptămână. Eu știu că, dacă nu îmi voi rezerva loc din timp, nu voi putea să călătoresc. Dar îmi pot amîna rezervarea alte două sau trei zile, nu trebuie să o fac acum.

Ar fi oare ceea ce urmează o cale corectă de a lua în considerație în mod adecvat timpul în formularea unei inferențe practice?

A (acum) intenționează să cauzeze *p* în momentul *t*.

A consideră (acum) că, dacă nu face *a* nu mai târziu decît în momentul *t'*, el nu va fi în stare să cauzeze *p* în momentul *t*.

Deci, nu mai târziu decît momentul *t'*, *A* se apucă să facă *a*.

Dar această schemă de inferență evident *nu* poate fi constrîngătoare nici din punct de vedere logic, nici din punct de vedere cauzal. Între momentul actual și momentele de timp *t'* și *t* se pot întîmpla o mulțime de lucruri. *A* își poate schimba planurile (intențiile), sau poate să le uite. De asemenea, *A* își poate schimba punctul de vedere asupra a ceea ce trebuie să facă pentru a-și atinge țelul.

În scopul de a lua în considerație aceste contingente în formularea pe care o dăm schemei de inferență, trebuie să schimbăm primele două apariții ale lui „acum“ în „de acum înainte“, semnificînd prin aceasta timpul dintre momentul prezent și *t'*. Schema va fi atunci următoarea:

De acum *A* intenționează să cauzeze *p* în momentul *t*.

De acum *A* consideră că, dacă el nu face *a* nu mai târziu decît la momentul *t'*, el nu va putea cauza *p* la momentul *t*.

Deci nu mai târziu decît la momentul *t'*, *A* se apucă să facă *a*.²⁵

Aceste schimbări, totuși, nu sînt suficiente. Enunțul că *A* se apucă să facă ceva la momentul *t'* face referire obiectivă la

timp. Dar se poate ca *A* să nu știe că a venit momentul *t*, cînd de fapt a venit; sau să creadă că a venit cînd de fapt nu a venit. Maximum ce se poate pretinde concluziei inferenței practice este că *A* se apucă să facă *a* nu mai tîrziu decît atunci cînd el crede, în mod corect sau greșit, ca momentul *t* a venit. Inferența practică devine atunci:

De acum *A* intenționează să cauzeze *p* în momentul *t*.

De acum *A* consideră că, dacă el nu face *a* nu mai tîrziu decît în momentul *t'*, el nu va putea cauza *p* în momentul *t*.

Prin urmare, nu mai tîrziu decît atunci cînd crede că momentul *t'* a sosit, *A* se apucă să facă *a*.

Dar poate că momentul cînd *A* consideră că timpul a venit, nu va veni niciodată. El uită pur și simplu de timp. Deci uită la fel de bine (să se apuce) să facă *a*. Dar de aici nu urmează că el a renunțat la intenția sa, sau că se poate într-adevăr spune că el și-a uitat intenția.²⁶ Situația pe care o considerăm acum este compatibilă cu adevărul enunțului contrafactual care spune că, dacă *A* ar fi fost întrebat, la orice moment situat între acum și ceea ce el crede că este momentul *t'*, dacă va face *a* nu mai tîrziu decît în acel moment, răspunsul lui ar fi fost „Da”.

Aceasta ar sugera că el nu și-a uitat intenția. (A avea o intenție într-o anumită perioadă de timp nu implică faptul că „ne gîndim tot timpul la ea”.)

Pentru a analiza această ultimă împrejurare noi trebuie să adăugăm la concluzie o clauză, anume „cu condiția ca el să nu uite de timp”.

Dar chiar și atunci cînd timpul este luat în calcul așa cum trebuie, există o privință în care schema de inferență rămîne incompletă și deci în mod evident neconcludentă. Agentul poate fi împiedicat să-și transpună intenția în act. El își rupe un picior, sau este băgat în pușcărie, sau are o comotie și paralizază, sau chiar moare. Factorul care împiedică este înțeles aici ca fiind un anumit eveniment în lume („lumea exterioară”), a cărui producere îl pune pe agent în imposibilitatea („fizică”) de a face lucrul cerut la timpul cerut. Dacă agentul este sau nu, în acest sens, împiedicat de la a face ceva, este intersubiectiv verificabil.

Factorul care împiedică poate să intervină fie între „formarea” intenției și a atitudinii cognitive și executarea acțiunii cerute, sau poate să apară în chiar momentul cînd acțiunea este pe cale să aibă loc. Primul caz este, desigur, cel mai obișnuit din cele două. Cînd apare, el va afecta în mod normal planurile agentului, schimbîndu-le. Poate că agentul va renunța la intenția sa originală cînd își va da seama că el nu o va putea transpune în act. Sau își va modifica intenția astfel încît să o pună de acord cu aptitudinile sale reduse. Poate că el va reconsidera ceea ce situația îi impune să facă, și va ajunge la concluzia că, la urma urmei, nu este (atît de) necesar pentru el (pe cît a crezut) să facă *a* — el poate, de asemenea, să facă *b* pe care nu este împiedicat să-l facă. Dacă unul sau altul din aceste lucruri este ceea ce se întîmplă, atunci inferența practică originală „se dizolvă”, ca să zicem așa, iar problema testării forței *sale* constrîngătoare nu va mai deveni niciodată acută.

Rămîne cazul în care intervenția care împiedică apare chiar în momentul cînd agentul se pomenște să facă *a*. (Putem include aici posibilitatea ca intervenția să fi apărut mai devreme, dar să fi rămas neobservată de către agent.) Atunci nu va mai exista timp pentru ca el să-și schimbe intenția sau să reconsidere cerințele situației. Inferența practică nu „se dizolvă”, ci trebuie supusă acestui fapt contingent. Și putem face aceasta prin adăugarea unei alte clauze la concluzie. Ea se citește astfel: „dacă el nu este împiedicat”.

Ceea ce urmează poate fi considerată formularea finală a schemei de inferență, a cărei forță constrîngătoare am cercetat-o aici:

De acum *A* intenționează să cauzeze *p* în momentul *t*.

De acum *A* consideră că, dacă el nu face *a* nu mai tîrziu decît în momentul *t'*, el nu va putea cauza *p* în momentul *t*.

Deci nu mai tîrziu decît atunci cînd crede că momentul *t'* a sosit, *A* se apucă să facă *a*, dacă nu uită de timp, și dacă nu este împiedicat.

7. Subiectul disputei este dacă *legătura* dintre premisele și concluzia unei inferențe practice este empirică (cauzală) sau con-

ceptuală (logică). Dar premisele și concluzia sînt ele însele contingente, adică propoziții adevărate sau false din punct de vedere empiric și nu logic. Trebuie să fie deci posibil²⁷ ca ele să fie verificate sau falsificate — sau cel puțin să fie confirmate sau infirmate — pe baza observațiilor empirice și a testelor.

Ne îndreptăm acum atenția spre această problemă a verificării. Eu voi încerca să dovedesc că o soluție a ei conduce, de asemenea, la un răspuns la problema „legăturii” și, prin aceasta, a validității inferenței.

Vom considera mai întîi concluzia. Cum se poate verifica (stabili) că un agent se apucă să facă ceva, cu condiția să nu fie împiedicat și să nu uite de timp?

Cînd ceva a fost efectiv făcut, poate fi relativ ușor de stabilit dacă rezultatul acțiunii, care este un eveniment în lume, s-a materializat. Noi vedem corpul cuiva deplasîndu-se prin anumite mișcări și avem motive să credem că aceste mișcări cauzează, să zicem, deschiderea ferestrei.

Dar pentru a verifica dacă *A* a făcut *a*, nu este destul să verificăm că rezultatul acțiunii s-a produs și să verificăm, de asemenea, sau să facem plauzibil într-un alt fel că el a fost cauzat să se producă printr-o anumită activitate musculară desfășurată de *A*. Noi trebuie să stabilim așadar că acel ceva care a avut loc a fost ceva intențional din partea lui *A*, și nicidecum ceva pe care el l-a cauzat doar în mod accidental, din greșeală sau chiar împotriva voinței sale. Noi trebuie să arătăm că comportamentul lui *A*, mișcarea pe care vedem că o execută corpul său, este intențională, *în descrierea* „a face *a*”.

Dacă noi putem să verificăm că *A* a făcut (în mod intențional) *a*, în mod normal nu mai avem nevoie să verificăm că el s-a apucat să facă *a*. Al doilea lucru ce ar putea fi spus este implicat logic de primul. Dar în foarte multe cazuri, verificarea că *A* s-a apucat să facă *a*, adică verificarea concluziei silogismului practic, nu poate fi îndeplinită prin verificarea că *A* a făcut *a*. Pentru că se poate ca *A* să se fi apucat să facă *a* și în această încercare să fi eșuat, sau, dintr-un motiv sau altul, să fi lăsat fapta neîndeplinită. Cum vom verifica, în astfel de cazuri,

concluzia inferenței practice? Va trebui să arătăm că *A* — altfel spus comportarea lui *A* — a fost „orientată” spre această îndeplinire, fără să-și atingă ținta. Dar în ce constă această orientare? Ea nu poate consta numai în mișcările executate de *A*, chiar dacă acestea sînt exact mișcările care în mod normal determină îndeplinirea cu succes a lui *A*. Fiindcă ar mai trebui să arătăm că ele sînt intenționale. Și ele nu trebuie, la urma urmei, să fie ca și mișcările ce sînt tipice pentru îndeplinirile cu succes ale lui *a*. Însă poate fi adevărat că *A*, prin acele mișcări, a urmărit să facă *a*.

În practică poate fi mai ușor de stabilit că *A* s-a apucat să facă *a* cînd efectiv a făcut *a*, decît cînd a eșuat să-l îndeplinească. Dar în nici un caz verificarea aspectului exterior al comportamentului și/sau a efectelor sale cauzale nu va fi suficientă pentru scopul propus. În ambele cazuri noi va trebui să stabilim caracterul internațional al comportamentului sau al îndeplinirii, anume că el este „orientat” spre un anumit rezultat, *independent* de faptul dacă îl realizează sau nu.

Dar a stabili că un anumit element al comportamentului ținește spre un anumit rezultat independent de cum se întîmplă să fie corelat în mod cauzal cu lucrul urmărit înseamnă a stabili prezența în agent a unei anumite intenții și (poate) a unei atitudini cognitive cu privire la mijloacele de realizare a scopurilor. Iar aceasta înseamnă că povara verificării este deplasată de la verificarea concluziei la aceea a premiselor inferenței practice.

Faptul că un agent este împiedicat să facă un anumit lucru în împrejurarea luată în considerație va însemna aici că el este „în mod fizic” împiedicat să-și exercite abilitatea, pe care, în sens generic, o posedă.²⁸ (Cf. mai sus, p. 118.) O împiedicare „psihologică”, chiar atunci cînd ia forma unei puternice amenințări cu violență fizică, nu contează fiindcă atunci abținerea agentului de la acțiune este o abținere *intențională*. Granița dintre cele două tipuri de situații poate, totuși, să nu fie întotdeauna clară. Uneori reacția noastră față de pericol sau la o amenințare are un caracter reflex, sau caracterul unei reacții de panică, ceea ce face îndoielnic dacă comportarea este intențională sau nu. În

mod normal, există totuși o procedură relativ ușoară și neproblematică de stabilire că un agent este sau nu este împiedicat din punct de vedere fizic să și exercite o abilitate.

Să presupunem acum că am stabilit că *A este*, în împrejurarea luată în discuție, împiedicat de la exercitarea abilității lui de a face *a*. Cum am putea noi atunci să arătăm că el s-ar fi apucat să facă *a* dacă *nu* ar fi fost împiedicat? *Singurul* mod de a face aceasta pare să fie de a arăta prezența în el a unei intenții de a face *a*, sau de a face ceva pentru a cărui realizare el consideră necesar a face *a*. Aici, de asemenea, povara verificării se deplasează de la concluzie înapoi spre premisele inferenței practice.

Cazul când agentul uită de condiția timp este relevant numai când se poate presupune că el nu și-a uitat sau schimbat intențiile. (Căci dacă acesta din urmă este cazul, enunțul în discuție nu mai poate fi considerat a fi concluzia unui argument practic.) Deci a stabili un caz de amnezie de acest tip înseamnă, *ipso facto*, a stabili adevărul premiselor inferenței practice. Și a stabili că *A*, care nu a fost împiedicat, s-ar fi apucat să facă *a*, dacă *nu* ar fi uitat de condiția timp, s-ar putea realiza numai arătând că *a* fie că a fost ceea ce *A* intenționa să facă, fie că a fost ceva pe care el îl considera necesar de făcut pentru atingerea unui obiectiv mai îndepărtat al intenției sale.

8. Cum se poate stabili că un agent, de la un anumit moment, intenționează să producă un anumit lucru și consideră necesar să facă un anumit alt lucru pentru atingerea obiectului intenției sale?

Există un aspect al problemei verificării pe care îl vom aborda numai în treacăt. El se referă la factorul timp și la posibilele schimbări în intențiile și atitudinile cognitive. Să admitem că am stabilit că *acum* *A* are o anumită intenție și atitudine cognitivă. Cum putem fi siguri că el și le va menține și *de acum înainte*, până la un anumit moment viitor? Trebuie, oare, să-l verificăm tot timpul? Și cum putem stabili o *schimbare* în intenție și/sau în atitudinea cognitivă?

Faptul de a avea o intenție și o atitudine cognitivă nu trebuie să conducă în mod imediat la acțiune. Dar, „în mod negativ” ele vor avea un impact asupra comportamentului nostru, din momentul formării lor (împreună) și pînă în momentul execuției. Acest impact constă în aceea că, de-a lungul intervalului, agentul *nu* face intențional sau nu întreprinde nimic din ceea ce consideră (știe sau crede) că va face imposibilă îndeplinirea intenției sale. Dacă eu intenționez să merg să-mi văd mătușa mâine după amiază, atunci eu nu voi lua mâine dimineață un avion spre Beijing. Dacă totuși o fac, ar trebui să se spună fie că eu mi-am schimbat gîndul (intenția), fie că eu nu înțeleg cerințele situației, fie că am fost dus spre Beijing împotriva voinței mele. Din observarea unui astfel de comportament vom verifica existența unei schimbări de intenție. Dar observația însăși este o verificare de acest tip care ne interesează acum, și anume stabilirea unei intenții prezente și/sau a unei atitudini epistemice. A verifica dacă o intenție este schimbată sau menținută presupune verificarea intențiilor -- și a comportamentului intențional -- în prezent. De aceea nu este nevoie să mai discutăm aici mai amănunțit complicațiile referitoare la factorul timp.

Există cîteva căi indirecte de a stabili că un agent are o anumită intenție și crede că este necesar să facă un anumit act pentru realizarea ei. El aparține, de exemplu, unei anumite comunități culturale, are o educație stabilită și o bază normală de experiențe. Pe baza acestor fapte privitoare la el, putem admite drept garantat că el poate cauza *p* și știe (sau crede) că pentru acest scop el trebuie să facă *a*. El posedă, de asemenea, anumite trăsături de caracter și de temperament care îl predispun să reacționeze într-un mod caracteristic în situații repetabile. Aceste informații despre el ne pot face să credem în mod foarte plauzibil că el acționează acum cu intenția de a produce *p* făcînd *a*. Uneori chiar spunem că îi *cunoaștem* intențiile și cunoștințele. Poate că el a căzut în rîu, din care nu poate ieși și de aceea strigă după ajutor cît poate de tare. Sigur că el atunci dorește să iasă din situația grea în care se află și crede că dacă nu strigă și nu este auzit, nu va fi ajutat, și dacă nu este ajutat, nu poate fi salvat.

O „verificare“ de acest tip este în mod evident numai ipotetică și provizorie, și nicidecum irevocabilă și finală. Ea se bazează pe analogii și presupuziții care sînt în mod normal demne de crezare, dar care în cazul individual se pot dovedi greșite. Poate că omul din rîu este în perfectă siguranță și simulează doar primejdia. Credibilitatea analogiilor ne este de altfel cunoscută din cazurile individuale din trecut care aveau caracteristicile intenționale pe care le presupunem în noile împrejurări pe baza dispozițiilor, trăsăturilor de caracter, obiceiurilor ș.a.m.d. Ar fi evident circular să încercăm să facem astfel de generalizări pe criteriile de adevăr valabile pentru enunțurile individuale privind prezența intențiilor și a atitudinilor cognitive la agenți.²⁹

Nu există atunci căi mai directe de a descoperi ceea ce intenționează o persoană și ceea ce consideră necesar pentru a-și transpune în fapt intențiile? Există o metodă la care recurgem adesea și pe care o considerăm în mod normal ca pe una care, dintre toate metodele externe, oferă cel mai direct acces la faptele pe care dorim să le stabilim. Vom întreba omul de ce strigă. Să presupunem că el răspunde într-o limbă pe care o înțelegem. Răspunsul lui — vorbit sau scris — este tot comportament, un comportament verbal. Să zicem că răspunsul este: „Eu strig după ajutor ca să fiu salvat de la înec“ — o formă gramaticală de enunț improbabilă poate în situația grea luată în discuție. De ce ne dă el acest răspuns? A răspunde la această întrebare înseamnă a *explica* comportamentul său verbal. Explicația ar putea avea următoarea formă schematică:

A strigă „ajutor“ pentru a fi salvat de la înec.

A crede că nu va fi salvat dacă nu răspunde (în mod corect) la întrebarea de ce țipă.

Prin urmare, *A* spune că țipă ca să fie salvat.

Aceasta este o inferență practică. Ea ridică exact aceleași probleme ca și cele la care am încercat pînă acum să răspundem. Poate că *A* minte. Dacă el doar simulează primejdia strigînd „ajutor“, atunci este probabil că va răspunde la întrebarea de ce face asta, spunînd „strig ca să fiu salvat“. Dar atunci explicația

de mai sus, anume că el spune aceasta ca să fie salvat, este greșită.

Astfel, dacă cuvintele lui „Eu strig după ajutor ca să fiu salvat” verifică ceea ce el intenționează³⁰, și de ce se comportă cum o face (strigă „ajutor”), aceasta se întâmplă numai fiindcă noi am admis corectitudinea lor ca fiind asigurată. Să observăm, în plus, că dificultatea verificării privește nu numai premisele, ci în egală măsură și concluzia silogismului practic prin care explicăm comportamentul verbal al agentului. Cum vom stabili că *A spune* că el strigă ca să fie salvat? Ceea ce înregistrăm sînt sunetele pe care el le produce. Noi putem înregistra că el spune „strig pentru a fi salvat”. Dar aceasta nu înseamnă totuși a înregistra că el spune că strigă pentru a fi salvat. Căci, cum știm că aceasta este ceea ce *înțelege* el prin cuvintele sale? Cînd admitem semnificația lor ca asigurată și o utilizăm pentru a susține adevărul premiselor inferenței practice originale, și anume aceea care se termină cu strigătul „ajutor”, noi presupunem că am verificat deja concluzia unui alt silogism practic, și *anume* acela care se termină în cele spuse ca răspuns la o întrebare.

Comportamentul verbal nu furnizează, în principiu, un acces mai direct la stări interioare decît oricare alt comportament (intențional). Cînd ne dăm seama de acest lucru, devine tentant să spunem că singura metodă directă de verificare este *propria* luare la cunoștință a agentului care intenționează și acționează datorită stărilor sale interioare. „Numai eu pot să *știu* ceea ce intenționez și ceea ce cred că este necesar pentru realizarea obiectului intenției mele.”

Sînt în fața ușii și intenționez să apăs pe sonerie *chiar acum*. Cum știu că aceasta este ceea ce intenționez? Adevărul este că presiunea exercitată de mine asupra butonului — sau orice altceva *fac* acum — urmărește să facă să sune soneria. Dar în ce mod se poate spune că îmi este mie *cunoscut* acest fapt? Trebuie oare ca eu să reflectez asupra semnificației mișcărilor mele ori de cîte ori acționez în mod intențional?

Cunoașterea mea asupra propriilor mele intenții poate fi bazată pe cunoașterea reflexivă despre mine, pe observarea și su-

punerea la interpretare a reacțiilor mele. În astfel de cazuri cunoașterea de sine este tot așa de „externă” și „indirectă” ca și aceea a unui alt observator, și poate fi chiar mai puțin sigură decât cunoașterea lui despre mine. (Nu este deloc sigur că eu însumi sînt cel mai bun judecător al propriilor mele intenții sau al atitudinilor mele cognitive în această materie.) Cunoașterea imediată a propriilor mele intenții nu este bazată pe reflexia despre mine însumi (asupra stărilor mele interioare), ci este intenționalitatea comportamentului meu, asocierea lui cu intenția de a realiza ceva. Ea nu este deci de nici un folos pentru verificarea premiselor unei inferențe practice care spun care sînt intențiile și atitudinile mele cognitive, de vreme ce ea însăși este chiar lucrul ce trebuie să fie stabilit (verificat), și anume țelul inerent comportamentului meu.

Comportamentul intențional, s-ar putea spune, seamănă în utilizare cu limbajul.³¹ El este un gest prin care eu semnific ceva. Tot așa cum utilizarea și înțelegerea limbajului presupune o comunitate lingvistică, înțelegerea acțiunii presupune o comunitate de instituții, de practici și de echipament tehnologic, de care ne putem apropia prin învățare și exercitare. Cineva ar putea să numească aceasta comunitate de viață.³² Noi putem înțelege sau explica teleologic comportamentul care ne este complet străin.

Voi spune atunci că intenția mea de a suna (chiar acum) la sonerie și gândul meu că a apăsa pe buton este necesar în acest scop sînt *același* lucru cu faptul că eu acum apăs pe buton? La aceasta ar trebui să se răspundă: nu este același lucru cu secvența de mișcări corporale și evenimente în lumea externă care se termină cu degetul meu apăsînd pe buton și cu intrarea butonului în cavitatea soneriei. Dar aceasta este secvența *avută în vedere* de mine (sau *înțeleasă* de alții) ca act al țirîitului soneriei.

A spune că intenționalitatea este *în* comportament, este, în același timp, sugestiv pentru ceva important și de natură să inducă în eroare cu ușurință. Adevărul din această formulare este că intenționalitatea nu este ceva „în spatele” sau „în afara” comportamentului. Ea nu este un act mental sau o experiență caracteristică însoțitoare. Ceea ce induce în eroare în formulare este

că ea sugerează o „localizare” a întregului, o margine a ei într-un element definit de comportament, ca și cum s-ar putea descoperi intenționalitatea printr-o cercetare a mișcărilor. S-ar putea spune dar și aceasta ar putea fi eronat — că intenționalitatea comportamentului este la *locul* ei într-o poveste despre agent. Comportamentul își dobândește caracterul intențional din a fi *văzut* de către agentul însuși sau de către un observator exterior într-o perspectivă mai largă, din a fi *situat* într-un context de scopuri și cunoștințe. Aceasta se întâmplă când interpretăm o inferență practică pentru a o potrivi, așa cum premisele se potrivește cu o concluzie dată.

Rezultatul cercetării noastre asupra problemei verificării este așa cum urmează:

Verificarea concluziei unui argument practic presupune ca noi să putem verifica o mulțime corelată de premise care implică în mod logic că, comportamentul observat a fi avut loc este intențional în descrierea dată lui în concluzie. Atunci nu vom mai putea afirma aceste premise și nega în același timp concluzia, adică să negăm corectitudinea descrierii date pentru comportamentul observat. Dar mulțimea premiselor verificate nu trebuie, desigur, să fie aceeași ca și premisele argumentului practic în discuție.

Verificarea premiselor unui argument practic mai presupune și faptul ca noi să putem distinge un anumit element înregistrat al comportamentului ca fiind intențional în descrierea în acord cu acele premise (verificarea „imediată”), sau cu o altă mulțime de premise ce le implică pe cele ale argumentului în discuție (verificarea „externă”).

În această dependență mutuală dintre verificarea premiselor și verificarea concluziilor într-un stilogism practic constă, după cum cred eu, adevărul argumentului conexiunii logice.

Este o caracteristică a acestor proceduri de verificare ca ele presupun *existența* unui anumit comportament factual, peste care se suprapune apoi o interpretare „intenționalistă”. Să presupunem că nu există un astfel de comportament. Cu ce echivalează această supoziție?

Avem premisele unui argument practic: un agent intenționează să cauzeze ceva și consideră că a face altceva diferit este necesar în acest scop. Este timpul ca el să acționeze. El crede așa. Poate că el s-a hotărât să-l impuște pe tiran. El stă în fața victimei, țintind-o cu revolverul său încărcat. Dar nu se întâmplă nimic. Vom spune oare că el este „paralizat”? El este supus examinării medicale și nu se găsește nimic care să indice că el a fost fizic împiedicat să-și ducă intențiile la îndeplinire. Trebuie atunci să spunem că el a renunțat la intenția sa, ori că a revizuit cerințele situației? El refuză să admită ambele alternative. Trebuie să spunem atunci că minte? Aceste întrebări ținesc spre interpretarea unui caz în care a spune că el a fost împiedicat sau a uitat momentul potrivit, sau a renunțat la intenția sa, sau a reconsiderat cerințele situației, nu putea avea un alt fundament decât simplul fapt că el nu s-a apucat să acționeze în concordanță cu premisele. Putem fi siguri că acesta este un caz extrem. Dar nu văd de ce nu ar putea să se producă. În acest caz, singurul lucru care ne-ar putea face să insistăm în a spune una sau alta despre lucrurile de mai sus este că am făcut din validitatea silogismului practic un standard pentru interpretarea situației. Acest lucru poate fi rezonabil. Dar nu există nici o constrângere logică aici. Am putea la fel de bine să spunem: dacă acest gen de situație poate fi imaginată, ea arată că de fapt concluzia unei inferențe practice nu decurge cu necesitate logică din premise. A insista că ea decurge ar fi dogmatism.

Este o caracteristică a cazului pe care l-am imaginat aici faptul că agentul nu trebuie să facă efectiv *nimic*. Aceasta nu înseamnă că agentul se abține să acționeze. De vreme ce abținerea este, din punct de vedere intențional, non-acțiune, atunci reținerea intențională de la transpunerea intenției în act este o schimbare de intenție. Acesta ar fi cazul când silogismul „se dizolvă”, iar problema validității sale nu se mai pune.

Astfel, în ciuda adevărului argumentului conexiunii logice, premisele unei inferențe practice *nu* implică cu necesitate logică un comportament. Ele nu implică nici „existența” unei concluzii care să se potrivească cu ele. Silogismul, când conduce la acțiu-

ne, este „practic“, și nicidecum o parte dintr-o demonstrație logică.³³ Și numai cînd acțiunea există deja, și se construiește un argument practic pentru a o explica sau justifica, vom avea un argument decisiv din punct de vedere logic. S-ar putea spune că necesitatea schemei de inferență practică este o necesitate concepută *ex post actu*.

Am încercat să arăt cum sînt *corelate* premisele și concluzia unei inferențe practice. Am făcut aceasta cu ajutorul unor considerații referitoare la verificarea lor. O problemă pe care nu am examinat-o aici este care din mulțimile alternative de premise pot fi acceptate pentru o concluzie. Aceasta este problema testării corectitudinii (adevărului) validității „materiale“, ca problemă distinctă de validitatea „formală“, a explicației teleologice propuse pentru acțiune. Ea nu va fi discutată în prezenta lucrare.

9. Admis fiind că premisele unui argument practic nu descriu o cauză humeană a comportamentului schițat în concluzie, problema dacă același element de comportament n-ar putea fi explicat și cauzal rămîne încă deschisă. Există două poziții opuse în această privință: teza compatibilității, care răspunde la întrebare în mod pozitiv și teza incompatibilității, care răspunde în mod negativ.³⁴ Voi încerca să arăt că ambele poziții conțin ceva care este adevărat și ceva care nu este adevărat, și că deci, interpretate în mod adecvat, ele nu sînt opuse.

Pentru a face posibilă în genere o confruntare între cele două poziții, trebuie ca noi să cercetăm, mai întîi, dacă are sens să se propună pentru *același explanandum* atît o explicație teleologică, cît și o explicație cauzală.

Ce este *explanandum*-ul pentru o explicație cauzală a comportamentului? Desigur, un element de comportament. Dar aceasta nu este o caracterizare lipsită de ambiguitate. Ea lasă deschisă problema dacă comportamentul trebuie înțeles în mod intenționalist ca fiind o acțiune, sau dimpotrivă, care țintește spre o realizare, sau dacă comportamentul nu este altceva decît un eveniment „pur natural“, adică în ultimă instanță activitate musculară.

Pare convenabil să descriem *explanandum*-ul unei explicații cauzale a comportamentului într-un limbaj intenționalist („acționalist“). Un fiziolog experimentator stimulează sistemul nervos al unei ființe umane într-un anumit fel și această ființă, în mod corespunzător, „execută anumite mișcări“, de exemplu își ridică brațul. Dar descrierea intenționalistă a mișcărilor ca activitate sau acțiune este irelevantă pentru explicarea lor cauzală ca efect al stimulării și poate fi considerată chiar, pe bună dreptate, ca nefiind „științifică“ în sens strict. Ceea ce se explică este de ce *părți din corpul agentului se mișcă*, sub influența cauzală a stimulărilor sistemului său nervos, și nu de ce *el își mișcă părți ale corpului*. (Lucrul din urmă el îl poate face sub influența teleologică a intențiilor și a atitudinilor lui epistemice.) Noi putem, de exemplu, să fotografiem acele mișcări, să situăm fotografiile într-un sistem de coordonate, și să le descriem ca mișcare în acest cadru.

Problema ce este *explanandum*-ul unei explicații teleologice este mai complexă. Se poate indica aici dificultatea prin ridicarea următoareii probleme: este posibil să *descriem* mișcărilor, care sint în întregime explicate teleologic, în termeni non-intenționaliști, *adică* să le descriem în așa fel încât comportamentul *în această descriere* să nu fie intențional? Am putea să le descriem, de exemplu, ca mișcare a unor corpuri într-un sistem de coordonate?

Să examinăm încă o dată silogismul practic. Concluzia lui este că un agent, dacă nu este împiedicat, se apucă să facă un anumit lucru pe care îl crede necesar pentru atingerea unuia din țelurile sale. Atunci cînd dorim să explicăm comportamentul în mod teleologic, pornim, ca să spunem așa, de la concluzie și deschidem drumul înapoi, spre premise. În cazurile normale, pornim de la faptul că o acțiune a fost îndeplinită, și se poate admite astfel drept garantat că agentul „s-a apucat“ să o efectueze. Noi putem, fără să evităm dificultățile esențiale, să simplificăm lucrurile prin restrîngerea discuției aici, numai la astfel de cazuri normale.

Fie astfel ca elementul de comportament ce se cere explicat teleologic — descris intenționalist — să fie că *A* face un anumit

lucru *a*, de exemplu apasă un buton. Noi propunem următoarea explicație teleologică pentru el, construind, la timpul trecut, premisele unei inferențe practice, care să se potrivească acestui *explanandum* în calitate de concluzie:

A a intenționat să facă să sune soneria.

A a gândit (a știut) că dacă nu apasă pe buton, nu poate face să sune soneria.

Prin urmare, *A* a apăsă pe buton.

Această explicație poate fi din punct de vedere „material nevalidă” (falsă, incorectă) în sensul că motivul pentru care *A* a apăsă pe buton a fost de fapt altul. Dar ea este din punct de vedere „formal validă” (corectă) ca o construcție *ex post actu* a premiselor, pentru a le potrivi cu o anumită concluzie.

Acum să vedem dacă s-ar putea înlocui concluzia printr-o descriere non-intenționalistă a comportamentului lui *A*, și *menține validitatea formală a explicației* (inferenței). Vom încerca aceasta în cele ce urmează, premisele rămânând ca și mai înainte:

Prin urmare, degetul lui *A* a apăsă butonul.

Această propoziție ar putea fi adevărată — dar *ea* nu poate fi necesară sub premisele date. Butoanele pot fi apăsate în numeroase feluri. Poate să nu fie necesar în genere să folosim degetele în acest scop. Un om are, de altfel, în mod normal zece degete. Poate că el a apăsă butonul cu degetul cel mic de la mîna dreaptă. Chiar dacă a trebuit să-și folosească degetele pentru a apăsa pe buton, nu poate să rezulte logic din premise, așa cum am spus mai sus, că el a trebuit să apese cu un anumit deget.

Cum va trebui, așadar, să formulăm concluzia în termeni non-intenționaliști fără a vicia validitatea formală a explicației? Să examinăm:

Prin urmare, corpul lui *A* s-a mișcat într-un mod care a cauzat apăsarea butonului.

Nici această propunere nu poate fi acceptată. *A* respiră și curentul de aer format la gura sa exercită prin respirație, să presupunem, o ușoară presiune asupra butonului. Acest comporta-

ment n-ar putea fi considerat, în mod normal, ca intrînd în sfera explicației teleologice. De ce? Evident, fiindcă nu ar trebui în mod obișnuit ca noi să interpretăm aceasta ca un act de apăsare a butonului. Dar dacă, prin poziția corpului său, prin mișcarea buzelor și prin modul cum respiră, am ajuns să credem că el a suflat asupra butonului, atunci noi ar trebui *a fortiori* să interpretăm ceea ce a făcut ca un mod ciudat de a apăsa pe buton.

În situația pe care am imaginat-o aici se produc un comportament și *anume* mișcări în corpul lui A. Aceste mișcări pot fi desigur descrise într-un mod care este golit de orice intenționalitate.³⁵ Dar dacă se întreabă care dintre aceste mișcări sînt de așa fel încît executarea lor ar deriva în mod logic din premisele inferenței practice de mai sus, răspunsul ar trebui să fie că ele sînt acele mișcări pe care le interpretăm ca un act de apăsare a butonului. Astfel, concluzia care se potrivește cu premisele este:

Prin urmare, corpul lui A s-a mișcat într-un mod care constituie un act de apăsare a butonului.

Dar acesta este numai un alt mod, și unul mai implicit, de a spune că A a apăsă pe buton. Sintem din nou în punctul de la care am pornit.

Concluzia argumentului este după cum urmează: validitatea formală a inferenței practice impune ca elementul comportamentului menționat în concluzia sa să fie descris (înțeles, interpretat) ca acțiune, ca facere sau încercare a agentului de a face ceva. Pentru a deveni *explicabil din punct de vedere teleologic*, s-ar putea spune, comportamentul trebuie să fie mai întîi *înțeles intenționalist*. Interpretarea poate fi condusă printr-o explicație pe care să o avem la îndemînă pentru acel caz. Vom putea spune că, în toate cazurile pe care le putem gîndi, omul din fața ușii are în vedere să sune soneria, și știe că trebuie să apese pe buton. Astfel, mișcările oarecum stranii pe care vedem că le face jîntesc în mod evident să apese pe buton. Mai tîrziu vom descoperi, poate, că brațele sale sînt paralizate și că el trebuie să-și utilizeze picioarele pentru a executa astfel de lucruri cum este apăsarea butonului.

Scopul în termenii căruia acțiunea este explicată poate fi mai mult sau mai puțin „îndepărat” de acțiunea însăși. De exemplu:

A apasă pe buton pentru a face soneria să sune. Dar *A* sună la sonerie (face soneria să sune) pentru a fi primit înăuntru. Astfel, datorită țirăitului soneriei el este primit înăuntru, și prin urmare: prin apăsarea butonului el este primit înăuntru.

Dar ce se întâmplă dacă comportamentul nu are alt țel decât, ca să spunem așa, „un țel în sine“, sau făcut „de dragul său?“ Așadar în exemplul pe care l-am discutat mai înainte nu este necesar să presupunem vreun scop în spatele acțiunii însăși. *A* apasă pur și simplu pe buton. El nu face aceasta în scopul de a face soneria să sune. Poate că el acționează numai pentru a face butonul să intre în cavitatea soneriei. Atunci am putea explica acțiunea lui după cum urmează:

A intenționează să facă butonul să intre în cavitatea soneriei.
A gândește că nu poate realiza aceasta dacă nu apasă pe buton.
Prin urmare, *A* apasă pe buton.

Dar aceasta nu pretinde cu nici un chip că este o explicație validă (a apăsării butonului). Poate că *simpliciter* pe care a avut în vedere să-l facă *A* a fost să apese pe buton. Poate că el n-a făcut niciodată mai înainte în viața sa un astfel de lucru. El a văzut alți oameni făcându-l, dar nu știe pentru ce. Execuția pare ușoară. El dorește să încerce să o facă. Și astfel, apasă pe buton.

Pentru cazul în care acțiunea însăși este identică cu obiectul intenției, și nu un mijloc de atingere a acestui obiect, nu se poate construi o explicație de forma inferenței practice. Cea de a doua premisă lipsește. Există numai prima premisă și concluzia (*explanandum*). Prima premisă este: *A* intenționa să apese pe buton. Concluzia, dependentă de particularitățile cazului, este fie: *A* s-a apucat să apese pe buton sau *A* a apăsător pe buton; fie *A* s-ar fi apucat să apese (sau ar fi apăsător) pe buton, dacă el nu ar fi fost împiedicat s-o facă. Să presupunem că are loc al doilea caz. Putem forma atunci o inferență „mutilată“:

A intenționa să apese pe buton.
Prin urmare, *A* a apăsător pe buton.

Aceasta sună însă destul de banal. Poate fi ea o „explicație” a ceva? Nu ar fi întocmai corect să spunem că ea este o explicație a *acțiunii*. Acțiunea de apăsare a butonului nu este explicată spunând că ea a fost intențională, voită. Pentru că aceasta este deja conținută în ceea ce numim acțiune. Dacă dorim să *explicăm acțiunea*, trebuie deci să fim în stare să indicăm un scop sau un obiect mai îndepărtat al intenției, care nu este conținut în acțiunea însăși. Dar dacă dorim să explicăm, sau, ceea ce ar fi aici o formă mai adecvată de exprimare, să *înțelegem comportamentul* care a avut loc în situația luată în considerație, atunci *nu* ar fi deloc banal să spunem că *A* intenționa să apese pe buton. Adică nu ar fi banal să interpretăm că tot ce s-a întâmplat a fost un act de apăsare e buton. Poate că comportamentul lui *A* în situația dată a fost foarte ciudat. Să presupunem că el a apăsător pe buton cu cotul. Ar trebui atunci, poate, să avem o atitudine ezitantă cu privire la ceea ce a făcut de fapt: a apăsător el oare butonul sau a făcut poate altceva, de exemplu și-a scărpinat cotul, ceea ce a avut ca urmare, în mod accidental, apăsător butonului? Astfel de cazuri pot fi imaginate.

„*A* a apăsător pe buton fiindcă el intenționa să apese pe buton.” Aceasta nu explică de ce *A* a apăsător pe buton. Dar poate fi un mod oarecum înșelător de a spune că, apăsător pe buton, *A* nu a avut nici un alt obiectiv ulterior al intenției decât exact acela — de a apăsa pe buton.

„*A* s-a comportat așa cum a făcut-o fiindcă intenționa să apese pe buton.” Se poate spune că aceasta are o autentică forță explicativă când înseamnă că comportamentul lui *A* a fost apăsător cu intenție a butonului sau o încercare de a apăsa pe buton, și nu numai o mișcare a unei părți oarecare a corpului său care a avut ca rezultat apăsător butonului. Când „explicăm” astfel comportamentul lui *A*, noi îl înțelegem ca aspect exterior al unei acțiuni, recunoscând în ea o intenție.

Simpla înțelegere a comportamentului ca acțiune, de exemplu apăsător butonului, fără a-i atribui un scop mai îndepărtat, de exemplu a face să sune soneria, spre atingerea căruia acțiunea este un mijloc, este ea însăși un mod de a explica compor-

tamentul. El ar putea fi numit, poate, o formă rudimentară a explicației teleologice. S-ar putea spune că este un pas prin care ridicăm descrierea comportamentului la nivelul teleologic. Dar mi se pare mai clar să separăm acest pas de explicația propriu-zisă, și astfel să distingem între *înțelegerea comportamentului* (ca acțiune) și *explicația teleologică a acțiunii* (adică a comportamentului înțeles în mod intențional).

Putem să răspundem acum la întrebările ridicate mai devreme cu privire la identitatea sau diferența în ceea ce privește *explananda* explicațiilor teleologice și cauzale. *Explanandum*-ul unei explicații teleologice este o acțiune, pe când cel al unei explicații cauzale este un element al comportamentului care nu este interpretat în mod intenționalist, adică o anume mișcare sau stare a corpului. De vreme ce *explananda* sînt diferite, problema compatibilității nu se mai pune la acest nivel. Dar aceasta nu rezolvă încă problema. Fiindcă *aceluiși* element al comportamentului care este *explanandum* pentru o explicație cauzală i se poate da o interpretare intenționalistă, care îl transformă într-un *explanandum* pentru o explicație teleologică. Problema compatibilității rămîne astfel în această formă: este posibil ca același element de comportament să fie în același timp explicat cauzal în mod valid ca mișcare, și înțeles în mod corect ca fiind o acțiune?³⁶ Aceasta este problema pe care trebuie să o discutăm în cele ce urmează.

10. Să examinăm o acțiune relativ simplă, cum ar fi ridicarea brațului meu, apăsarea unui buton, sau deschiderea unei uși. Rezultatul unei astfel de acțiuni este un eveniment în lume: ridicarea brațului, adîncirea butonului în cavitatea soneriei, deschiderea ușii. În plus, în al doilea și al treilea caz, acest eveniment este ceva ce apare „în afara” corpului meu.

Pentru ca o acțiune să fie realizabilă, trebuie să existe o *ocazie* pentru îndeplinirea ei.³⁷ Există o ocazie pentru a-mi ridica brațul numai dacă el nu este deja ridicat; pentru a apăsa un buton într-o cavitate, numai dacă el nu este deja apăsător; și pentru deschiderea unei uși, numai dacă ea este închisă. Aceste situații

sînt foarte clare și necontroversate. Mai problematică este următoarea întrebare: dacă un agent „se folosește” de o ocazie și îndeplinește acțiunea, ar trebui, oare, să fie adevărat să spunem că, dacă el nu ar fi îndeplinit acțiunea în acea împrejurare, evenimentul care este rezultatul acțiunii nu ar fi avut loc? Un răspuns afirmativ ar implica existența, într-un sens caracteristic, a unui *element contrafactual* inclus în orice acțiune. (Cf. mai sus, cap. II, § 7.)

Să presupunem că ușa este închisă dar se deschide „de la sine” exact în momentul cînd eu sînt gata să o deschid. Am apucat deja clanța și am început să împing, iar brațul meu urmează acum mișcarea de deschidere a ușii. Ar fi corect să spun că eu am deschis ușa? Ocazia de a face aceasta a dispărut, ca să spun așa, de sub mîna mea.

Punctul critic este în expresia „de la sine”. Ce înseamnă aceasta? Evident, ea nu înseamnă aici (cum înseamnă uneori) că evenimentul, mișcarea ușii, a avut loc fără nici o cauză. Ci înseamnă mai degrabă că această cauză, oricare ar fi ea, a aceluia eveniment, a operat într-un mod independent de comportamentul agentului. De exemplu, ușa a fost deschisă din partea cealaltă, sau a deschis-o vîntul. Acestea ar fi cazuri clare de cauze care operează în mod independent. Mai complicat ar fi cazul în care deschiderea ușii s-ar fi datorat unui mecanism care „a fost declanșat” prin comportamentul agentului. Un fascicol de raze, să zicem, a fost întrerupt cînd agentul a pășit spre ușă. Acțiunea cauzei nu a fost, în acest caz, independentă de comportarea agentului (deși independentă de prinderea clanței, împingere etc.). Vom spune oare că ea a fost totuși independentă de *agent*, deși nu și de comportamentul său? Acum trebuie să distingem două cazuri.

Fie că agentul a fost conștient de mecanism și a știut cum funcționează, fie nu. În primul caz este corect să spunem că el a deschis ușa. El a făcut aceasta trecînd prin fascicol, și nu apucînd clanța și împingînd. (Ultimul comportament amintit era accidental în raport cu actul său de deschidere a ușii, dacă nu cumva el gîndește ceva de genul: „Poate că mecanismul este defect;

ar fi mai bine să fac și acele lucruri care vor deschide în orice caz ușa.”) În al doilea caz nu este corect să spunem că el a deschis ușa. Ușa s-a deschis în fața lui exact când era gata să o deschidă. Faptul că *comportamentul lui a cauzat* deschiderea ușii nu implică și că *el* a deschis ușa, de vreme ce comportamentul care a făcut să se deschidă ușa nu a avut în vedere (intenționat) acest efect. Acesta este sensul în care noi putem spune aici că ușa s-a deschis „de la sine”, și nu a fost deschisă *de către el*.

Dar dacă agentul, în exemplul nostru cu fascicolul, a apucat clanța și a continuat mișcarea de deschidere a ușii cu brațul său, atunci desigur, el *a făcut* ceva. Într-adevăr, el a apucat cel puțin mînerul clanței și a împins. Acesta a fost un act intențional. Făcând astfel, el a intenționat în plus să deschidă ușa. Și s-a și apucat să facă acest din urmă lucru. Dar a și îndeplinit el oare fapta?

N-am putea spune aici că el a deschis ușa, de vreme ce eficiența cauzală a mișcărilor corpului său, credem noi, ar fi realizat deschiderea ușii chiar dacă cealaltă cauză nu ar fi acționat? Rezultatul acțiunii a fost pur și simplu *supradeterminat* cauzal. Dar nu am putea, oare, să spunem deci că el *nu* a deschis ușa, de vreme ce atunci când a avut ocazia el a fost *împiedicat* să o facă prin pierderea ocaziei? Eu cred că sîntem de fapt liberi să spunem și una și alta, și că alegerea între cele două moduri de a descrie cazul va depinde de alte particularități ale situației. Poate că ne îndoim puțin dacă presiunea pe care a aplicat-o agentul cu brațul a fost de fapt suficientă pentru a deschide ușa; deci, la urma urmei, nu *el* a fost cel care a făcut-o. Dar dacă sîntem foarte siguri că în mod neîndoielnic ceea ce *a făcut* el de fapt — și anume desfășurarea de activitate musculară — a fost suficient pentru a realiza deschiderea ușii, atunci am fi înclinați, se pare, să-i atribuim și lui actul de deschidere a ușii, deși rezultatul acestui act a fost supradeterminat.

Generalizînd, putem spune că dacă rezultatul unei acțiuni, pe care un agent intenționează să o îndeplinească făcînd anumite alte lucruri, se materializează „de la sine”, această exprimare fiind înțeleasă după cum am explicat mai sus, atunci ceea ce agentul *face fără nici o îndoială* în împrejurarea în discuție se

„reduce“, sau se „limitează“ la acele lucruri prin executarea cărora el a avut în vedere să îndeplinească acțiunea. Astfel, descoperirea (ulterioară) a unei cauze care operează în mod independent de agent poate conduce la o *redescriere* a acțiunii sale sub un aspect „mutilat“, ca să spunem așa.

Noi facem uneori astfel de mișcări „de retragere“ în descrierile pe care le dăm unei acțiuni, dar ele sînt excepții și nu regula. Dacă astfel de cazuri ar fi mult mai obișnuite decît sînt de fapt, ele ar modifica probabil concepțiile noastre actuale despre cît de departe „pătrunde“ acțiunea omenească în lumea în care trăim. S-ar putea avansa ipoteza că în orice situație, să zicem, de deschidere a ușii, a existat și va exista o cauză ascunsă care operează independent de agent astfel că de fapt nici un om nu a deschis vreodată o ușă. S-ar putea să nu existe nici o cale sigură de a infirma această ipoteză, dar nu există nici vreun motiv rezonabil să o credem.

Există, totuși, o limită în acest proces de redescriere a acțiunilor. Limita este stabilită de acțiunile fundamentale. Acestea, să ne reamintim, sînt acțiunile care sînt îndeplinite în mod direct, și nu făcînd altceva în raport cu care producerea lor să fie efectul causal.

Ridicarea brațului nu trebuie să fie o acțiune fundamentală. Eu pot concepe diferite mijloace prin acțiunea cărora pot face ca brațul meu să se ridice. Dar ridicarea brațului poate fi, și în mod normal este, o acțiune fundamentală.³⁸

Este oare adevărat să spun „eu mi-am ridicat brațul“ numai dacă este de asemenea adevărat să spun că, dacă eu nu mi-aș fi ridicat brațul, brațul meu nu ar fi fost ridicat?

Eu nu am nici o intenție să-mi ridic brațul, dar cineva deodată îl apucă și îl ridică. Mișcările și poziția rezultantă sînt exact acelea care ar putea rezulta din ridicarea brațului de către mine. Acum eu nu aș putea spune că mi-am ridicat brațul și nici nu aș putea spune că, dacă nu ar fi fost ridicat de mine, brațul nu ar fi fost ridicat. Eu aș putea, desigur, să spun cel din urmă lucru și să *am în vedere* că dacă eu nu l-aș fi lăsat să o facă, ci aș fi opus rezistență, brațul meu nu s-ar fi ridicat, sau că dacă

eu nu aș fi colaborat ridicându-l puțin, aceasta nu s-ar fi întâmplat. Acest lucru poate fi adevărat. Dar dacă „nu ar fi fost ridicat de mine” înseamnă „nu ar fi avut loc ridicarea brațului meu”, aceasta ar fi fals.

Ce s-ar decide, dacă eu mi-am ridicat sau nu brațul, într-o anumită situație în care nu există nici o cauză aparentă care să opereze din afara corpului meu? Să presupunem că brațul mi se ridică deodată. L-am ridicat eu? Răspunsul ar putea fi: eu nu am avut nici o intenție să-mi ridic brațul dar dintr-o dată el s-a ridicat. Dacă acesta este răspunsul atunci *nu* eu mi-am ridicat brațul. Sau răspunsul ar putea fi: eram tocmai pe punctul să-mi ridic brațul, am decis de fapt să o fac, când deodată am observat că el se ridică. Dacă acesta este răspunsul, atunci nici în acest caz eu nu mi-am ridicat brațul. Ocazia a fost, așa cum a fost, pierdută de mine. Dar răspunsul ar putea fi și: desigur, eu mi-am ridicat brațul — am făcut asta cu intenție. În acest caz, ar trebui ca eu să și fiu în stare să explic *cum* a fost cu intenție, adică să încadrez intenția într-o povestire despre mine însumi — de exemplu, spunând că eu am decis să o fac, sau spunând că eu am fost angajat într-o discuție despre libertatea voinței și am dorit să dovedesc oponentului meu că eu am putut să-mi ridic brațul „deoarece am voit”, sau să spun că eu mi-am ridicat brațul pentru a ajunge la o carte de pe un raft, explicând astfel acțiunea în mod teleologic. Dacă mi s-ar fi atras atunci atenția că tocmai s-a produs un anumit eveniment în creierul meu despre care credem că este o condiție suficientă pentru ridicarea brațului meu, eu n-aș avea nevoie să-mi retrag răspunsul inițial, ci doar să spun: bine, sînt de acord, brațul meu s-ar fi ridicat în orice caz. Aceasta nu înseamnă a spune că evenimentul a avut, așa cum s-a întâmplat, două „cauze”: evenimentul neuronal și eul meu. Ci înseamnă a spune că *interpretarea comportamentului ca acțiune este compatibilă cu faptul că un comportament are o cauză humeană*.

Dacă acționează o cauză humeană pentru ridicarea brațului meu, atunci brațul meu se va ridica din „necesitate”, adică dintr-o necesitate *naturală*. Dacă eu intenționez să iau o carte de pe raft

și consider că ridicarea brațului meu este (în mod cauzal) necesară pentru aceasta, atunci în mod normal eu îmi voi ridica brațul dacă nu sînt împiedicat. Acesta este un enunț de necesitate logică. Dar între evenimentele de la cele două niveluri, nivelul necesității naturale și cel al necesității logice, relația este *contingentă*. Că un caz de înălțare a brațului este, de asemenea, un caz de ridicare a brațului nu este nici făcut necesar, nici exclus de acțiunea cauzei, dacă există una care face brațul meu să se ridice.

Este totuși adevărat *în mare* că eu pot spune cu siguranță că brațul meu va rămîne în actuala sa poziție (vom presupune că nu este ridicat) *dacă nu îl ridic*. Faptul că eu pot avea această încredere este, de altfel, necesar dacă eu pot să spun în mod corect despre mine că *pot* să-mi ridic brațul. (Vezi mai sus, cap. II, §7.) Dar această încredere și faptul că eu pot să-mi ridic brațul nu intră în conflict cu posibilitatea ca, ori de cîte ori brațul meu se ridică, să existe o condiție suficientă, responsabilă din punct de vedere cauzal de acest eveniment, condiție ce acționează în sistemul meu nervos.

Ceea ce este exclus totuși, este ca într-una și aceeași clipă eu să-mi ridic brațul și să *observ* acțiunea cauzei. Fiindcă a observa cauza acționînd implică să o las să-mi ridice brațul („sub privirea ochilor mei care observă”), iar a lăsa cauza să facă aceasta este incompatibil cu ridicarea brațului de către mine. Aceasta este o considerație logică („gramaticală”). Cînd observ, eu *las* lucrurile să se întîmple. Cînd acționez, eu le *fac* să se întîmple. Este o contradicție în termeni atît să las cît și să fac același lucru să se întîmple în aceeași împrejurare. Deci nici un om nu *poate* observa cauzele rezultatelor propriilor sale acțiuni fundamentale.

Evenimentele care sînt rezultatele acțiunilor fundamentale se întîmplă astfel, în mare, numai cînd noi „învăștăm” aceste evenimente cu intenționalitate, adică executăm acțiuni fundamentale. Că aceasta ar trebui să fie așa este un fapt empiric, dar un fapt care este fundamental pentru *conceptul* de acțiune. S-ar putea spune deci că baza conceptuală a acțiunii stă în parte în ig-

norarea (neluarea la cunoștință) a acțiunii cauzelor, și parțial în încrederea noastră că anumite schimbări se vor întâmpla numai când se întâmplă ca noi să acționăm.³⁹

Să presupunem că sîntem de acord că un anumit eveniment neuronal generic este o cauză suficientă pentru evenimentul generic al ridicării brațului meu, dar dorim totodată să susținem că dacă acest eveniment nu ar fi apărut în acea împrejurare individuală luată în considerație brațul meu s-ar fi ridicat totuși. Care ar putea fi temeiurile noastre pentru a susține aceasta? Un temei posibil ar putea fi că noi credem că evenimentele au mai mult decît o cauză humeană suficientă, și unele dintre aceste alte cauze au acționat sau ar fi putut acționa în împrejurarea în discuție. Poate că avem o dovadă empirică pentru aceasta. Dacă va exista sau nu o astfel de dovadă nu poate fi stabilit *a priori*. Dar dacă noi nu avem un *astfel* de temei pentru afirmația noastră, am putea totuși să-i găsim vreun alt temei? N-am putea spune că dacă ar fi existat sau nu o cauză humeană, *eu* mi-aș fi putut înălța brațul și astfel el s-ar fi ridicat? Noi ar trebui atunci să putem da și alte motive, ca de exemplu că noi am decis să facem aceasta sau am fi făcut-o după altceva. Și nu s-ar putea să avem dreptate? *Trebuie* oare ca orice eveniment să aibă o cauză humeană ca să se întîmple?⁴⁰ Eu cred că maximum din ceea ce poate fi susținut aici este ceva de felul următor: „din cîte cunosc“ evenimente ca ridicarea brațului au, ori de cîte ori apar, cauze humeene, deși nu sîntem în mod obișnuit conștienți de acțiunea lor. Dar această opinie trebuie să fie o opinie întemeiată pe dovezi empirice. Noi nu o putem dovedi *a priori* ca adevărată.

IV

Explicația în istorie și în științele sociale

1. O explicație teleologică a acțiunii este în mod normal precedată de un act de *înțelegere* intențională a unor date comportamentale.

Se pot distinge „straturi” sau „succesiuni” ale unor astfel de acte de înțelegere. De exemplu: eu văd mulțimi de oameni mergînd în aceeași direcție, strigînd lucruri la unison, cu steaguri fluturînd în vînt etc. Ce *este* ceea ce se întîmplă? Eu am înțeles deja „elementele” a ceea ce eu văd în mod intențional. Oamenii se mișcă ei „înșiși” și nu sînt măturați de vînt sau de un torent. Ei strigă — și aceasta înseamnă a spune mai mult decît că ies sunete din gîtul lor. Dar „întregul” pe care eu îl observ nu-mi este clar încă. Este aceasta o demonstrație? Sau este poate un festival folk, sau o procesiune religioasă la care eu sînt martor?

Eu nu cred că s-ar putea răspunde la aceste întrebări prin construirea de explicații teleologice pentru comportamentul (înțeles intențional al) membrilor individuali ai mulțimii. O demonstrație are un scop care poate fi oarecum „extras” din scopurile indivizilor umani. Dar în ce fel poate fi el extras, nu este ușor de spus. Un festival folk sau o procesiune religioasă sînt numai în mod îndepărtat, dacă sînt, în genere, legate de scopuri. Poate că unii oameni au participat la festival numai ca să se distreze. Aceasta ar explica prezența lor în acea împrejurare. Dar cunoașterea scopului lor și al altor participanți care se alătură mulțimii nu ne-ar spune despre ceea ce se întîmplă că este un festival folk. (Dacă ni s-ar fi spus că scopul lor era să participe la un festival folk, nu am fi fost ajutați, exceptînd cazul cînd dispunem de criterii independente pentru a judeca dacă ceva este sau nu un festival folk.)

Răspunsul la întrebarea „ce se întâmplă?” nu este aici o explicație teleologică a acțiunilor indivizilor umani. Este un act nou de înțelegere de al doilea ordin. Din faptul că un om intenționează să apese pe butonul din fața lui, am mai spus, nu urmează că el execută unele *mișcări* corporale specifice (sau una dintr-un număr de mișcări alternative specificate). Urmează numai că prin mișcărilor pe care le execută el intenționează apăsarea butonului. Și în mod asemănător, din faptul că o mulțime demonstrează, nu urmează logic că membrii ei vor îndeplini unele acțiuni individuale specifice (sau una dintr-un număr de acțiuni alternative specificate). Urmează numai că acțiunile pe care ei le săvârșesc au intenția să fie o demonstrație sau cam așa ceva dacă intenția lor nu interferează cu o alta (de exemplu poliția a tras în mulțime și mulțimea se risipește acum). Analogia dintre cazul acțiunii individuale și cel al acțiunii colective ar putea fi elaborată în amănunțime.

Ne putem înălța în ierarhia sau în gradele unor astfel de acte interpretative de sesizare a semnificației. Ele au fost demonstrații, revolte, greve, acte de terorism etc. Este situația de etichetat ca „război civil” sau ca „revoluție”? Aceasta nu este nici o problemă de clasificare în acord cu criteriile date, nici una de a decide în mod arbitrar asupra aplicării unui termen. Ea este o problemă de interpretare, de înțelegere a semnificației a ceea ce se întâmplă.

Această activitate de interpretare ar putea fi numită *explicativă*. Foarte mult din ceea ce s-ar putea desemna de obicei drept „explicații” oferite de istorici și sociologi constă din astfel de interpretări ale materialului brut al cercetării lor.

Dar mi se pare mai clar să disting aici între interpretare sau înțelegere, pe de o parte, și explicație, pe de alta. Rezultatele interpretării sînt răspunsuri la întrebarea „Ce este aceasta?”¹ Numai cînd întrebăm de ce a avut loc o demonstrație, sau care au fost „cauzele” revoluției, ne aflăm, într-un sens mai strict, mai aproape de încercarea de a explica ceea ce este, adică faptele.

În afară de aceasta, cele două activități par a fi interconectate și a se sprijini una pe cealaltă într-o manieră caracteristică. Acesta este un alt motiv pentru a le separa într-o cercetare metodologică. Explicația, la un nivel, pregătește adesea drumul pentru

o reinterpretare a faptelor la un nivel mai înalt. Din nou există o analogie cu acțiunea individuală. O explicație în termeni teleologici a unui act de apăsare a butonului poate conduce la o descriere de către noi a ceea ce agentul a făcut ca act pentru ca soneria să sune, sau pentru a atrage atenția oamenilor, sau chiar pentru a fi lăsat să intre în casă. „Prin apăsarea butonului el a făcut *x*.” Pornind de aici vedem ce a făcut el mai întâi ca act de a face *x*. Și într-un mod asemănător pentru acțiunea colectivă. Ceva care de obicei a fost gândit ca o mișcare reformatoare în religie poate să apară, la o examinare mai aprofundată, ca fiind „în esență” o luptă de clasă pentru reforma agrară. Cu această reinterpretare a faptelor se dă un nou impuls explicației. Din studiul cauzelor dezacordului religios noi putem fi conduși spre cercetarea originii inegalităților sociale, ca rezultat, să zicem, al schimbărilor în metodele de producție dintr-o societate.

Cu fiecare nou act de interpretare, faptele la îndemână sînt unite sub un nou concept.² Faptele, așa cum sînt, dobîndesc o „calitate” pe care nu au posedat-o mai înainte. Acest proces conceptual este, cred eu, *corelat* cu ceea ce în filozofia hegeliană și marxistă se numește trecerea „cantității în calitate”³, și, de asemenea, cu ideile variate pe care filozofii le-au întreținut în legătură cu „emergența” („calitățile emergente”).

Înainte ca explicația să poată începe trebuie descris obiectul ei — *explanandum*-ul. Se poate spune că orice descriere ne arată ce „este” ceva. Dacă vom numi „înțelegere” orice act de sesizare a ceea ce este un anumit lucru, atunci înțelegerea este o premisă a oricărei explicații, fie cauzală, fie teleologică. Acest lucru este banal. Dar înțelegerea a ceea ce este ceva, în sensul de *este asemănător*, nu trebuie confundată cu înțelegerea a ceea ce este în sensul de *înseamnă* sau *semnifică*. Prima este o caracteristică preliminară a explicației cauzale, iar a doua a explicației teleologice. Este deci o eroare să spunem că înțelegerea *versus* explicație marchează diferența dintre două tipuri de inteligibilitate științifică. Dar s-ar putea spune că trăsătura intențională sau non-intențională a obiectelor lor marchează diferența dintre cele două tipuri de înțelegere și de explicație.

2. Există loc pentru explicația cauzală (autentică) în istorie (și în științele sociale)? Răspunsul este că există cu siguranță loc pentru ea. Dar locul ei este specific și, într-un sens caracteristic, subordonat față de alte tipuri de explicație.⁴

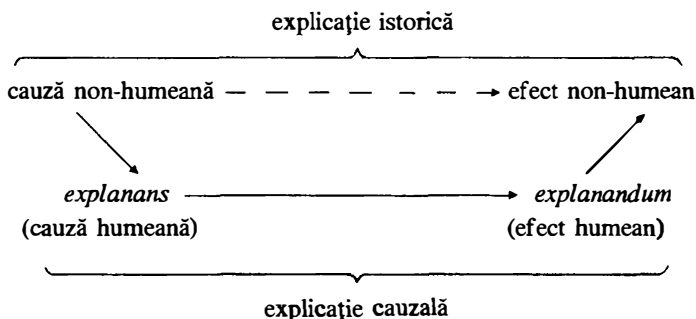
Este convenabil să examinăm separat cele două tipuri principale de explicație cauzală pe care le-am evidențiat mai înainte, și anume explicații în termeni de condiții suficiente și explicații în termeni de condiții necesare. Primul tip răspunde la întrebări de forma schematică *De ce este necesar?*, iar al doilea, la întrebări de tipul *Cum este posibil?*

Un arheolog scoate la lumină ruinele unei cetăți străvechi. El ajunge să creadă că cetatea trebuie să fi suferit o catastrofă în jurul anului *x* și a fost virtual distrusă. Care a fost cauza distrugerii ei? A fost un cutremur de pământ? Sau a fost un potop? Sau a fost cucerită de dușmani? Aceasta este o problemă pentru o explicație *cauzală* a unor anumite evenimente din lumea fizică: prăbușirea podurilor, dărîmarea pereților, răsturnarea statuielor etc. Faptul că una din *explanantia* care au fost sugerate (acțiunea dușmanului) presupune o interpretare intenționalistă a unui anumit comportament nu afectează „puritatea cauzală” a explicației. Fiindcă această interpretare este neesențială pentru forța explicativă a argumentului. A spune că cetatea a fost distrusă de oameni înseamnă că anumite evenimente, rezultînd din acțiunile oamenilor, au cauzat distrugerea cetății. Aceste evenimente au fost cauzele, indiferent de faptul că ele au fost sau nu rezultate ale acțiunii.

Este important să examinăm relevanța pentru istoriografie a unei explicații de felul aceleia care a fost menționată. Că cetatea a dispărut poate fi relevant din punct de vedere istoric într-o varietate de feluri, de exemplu datorită modului în care acest fapt a afectat dezvoltarea culturală, economică sau politică în cetățile sau regatele învecinate. Aceste „efecte” pot fi interesante de schițat. În mod asemănător, poate fi interesant de urmărit și alte fapte înregistrate din acea perioadă înapoi spre „cauza” lor care a acționat în distrugerea cetății. *De ce* a pierit cetatea, anume cauza reală a distrugerii ei va fi considerată în mod normal

mult mai puțin interesantă pentru istoric. Că una din cauze a fost un potop sau un cutremur de pământ poate fi complet irelevant pentru el. Că cetatea a fost distrusă de oameni și nu de forțele naturale, nu este interesant ca atare, adică drept o *cauză* a prăbușirii caselor etc. Dar îl poate conduce pe istoric să cerceteze motivele („cauzele” într-un sens non-humean) ale acestei agresiuni violente. Rezultatele cercetării ar putea clarifica rolul cetății și al agresorilor săi în viața acelor timpuri.

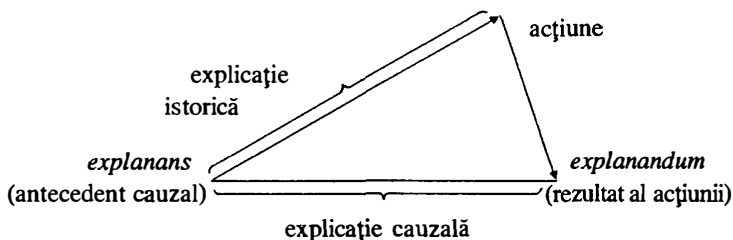
Generalizînd și simplificînd, s-ar putea spune ceva asemănător cu aceasta: explicațiile cauzale care caută condiții suficiente nu sînt relevante în mod *direct* pentru cercetarea istorică și socială.⁵ (Eu nu consider ca istoriografie „istoria naturală” a universului, sau a pămîntului, sau a dezvoltării speciilor.) Dar ele pot fi în mod indirect relevante în două moduri tipice. Unul dintre ele este cînd *explananda* lor au „efecte” interesante asupra stărilor omenești ce urmează. Celălalt este cînd *explanantia* lor au „cauze” interesante în acțiunile și condițiile umane antecedente. Rolul explicației cauzale propriu-zise este adesea de a lega cauzele non-humeane ale *explanans*-ului ei, cu efectele non-humeane ale *explanandum*-ului. Astfel, de exemplu, dacă distrugerea cetății a fost un act de pizmă sau de răzbunare din partea unei cetăți vecine, și dacă distrugerea, la rîndul său, a devenit un dezastru economic pentru întreaga regiune, noi am stabilit o legătură între *rivalitatea celor două cetăți* și *schimbările ulterioare în viața economică a regiunii*. Acesta este tîpul de conexiune de care este interesat istoriograful. Următorul desen schematic ar putea fi utilizat pentru a ilustra cazul:

O poziție oarecum diferită este ocupată în istorie și în cercetarea socială de către explicațiile cauzale de tipul *Cum este posibil?*

Un arheolog scoate la iveală o cetate și este impresionat de pietrele uriașe folosite la construcția zidului cetății. Cum au putut locuitorii străvechi să transporte acele blocuri de piatră și să le ridice în poziția lor adecvată din zid? Răspunsul s-ar putea referi la un anumit echipament tehnologic sau proceduri pe care acei oameni le-au cunoscut sau se presupune că le-au posedat. Datorită acestui fapt a fost *posibil* din punct de vedere *cauzal* ca ei să săvârșească aceste fapte. Enunțurile cauzale similare ar fi incluse, de exemplu, într-o explicație în termenii condițiilor naturale despre felul cum o națiune ar putea să supraviețuiască sau să se apere cu succes împotriva unui dușman puternic. Astfel de explicații sînt autentic cauzale, de vreme ce depind în ceea ce privește validitatea lor de existența unei conexiuni nomice (și nu numai de credința în această conexiune) între *explanantia* și *explananda*. *Explananda* sînt stări sau evenimente din lume, de exemplu că pietrele s-au găsit în zid, sau că acel popor a continuat să trăiască într-o anumită regiune. *Explanantia* sînt alte stări sau evenimente care sînt cauzal necesare pentru existența sau apariția primelor.

Din nou se poate întreba ce relevanță au acest tip de explicații cauzale pentru istoriografie. Pentru ca ele să aibă o anumită relevanță, în cele din urmă, *explananda* lor pare că trebuie să fie *rezultate* ale acțiunii — individuale sau colective. Cînd această condiție este îndeplinită, relevanța explicației stă în faptul că dă un răspuns la întrebarea cum au fost posibile *acțiunile* (nu de ce au fost ele întreprinse). Următoarea schemă ilustrează acest caz:

Putem începe atunci să explicăm cum acțiunile, despre care s-a arătat în acest fel că sînt posibile, se leagă de alte înfăptuiri ale aceluiași agent. Dar *aceasta* nu mai este o explicație în termenii cauzării umane și ai conexiunilor nomice.

3. Proeminentă printre sarcinile tradiționale ale explicației istorice a fost găsirea „cauzelor” războaielor, ale revoluțiilor, ale înălțării și decăderii imperiilor și ale marilor mișcări de migrație ale popoarelor. Vom lua în considerare aici următorul exemplu, care este, pentru scopurile noastre, la fel de bun ca oricare altul:

Fie sugestia potrivit căreia cauza izbucnirii Primului Război Mondial a fost asasinarea arhiducelui austriac la Sarajevo în iulie 1914. Nu trebuie să luăm aici în serios obiecția că aceasta a fost numai o cauză printre multe altele, și, în plus, nu una prea „profundă”. În constelația dată de circumstanțe, incidentul Sarajevo a fost totuși „scînteia care a făcut să explodeze butoiul cu pulbere”⁶.

Aici avem un *explanandum* dat: izbucnirea războiului și un *explanans* propus: împușcăturile de la Sarajevo. Sarcina critică a istoricului ar fi să testeze explicația în ceea ce privește corectitudinea ei (factuală). Sarcina filozofului este să investigheze natura conceptuală a mecanismului care leagă *explanans*-ul („cauza”) cu *explanandum*-ul („efectul”). Ar putea oare să fie această conexiune, această legătură, o lege (cauzală) de acoperire?

Un lucru pare clar, care, cel puțin superficial, vorbește în favoarea posibilității ca această conexiune să fie una autentic cauzală. Acesta este cazul cînd *explanans*-ul și *explanandum*-ul satisfac în mod evident cerința de a fi independente din punct de vedere logic. Desigur, uciderea arhiducelui a fost un eveniment diferit de izbucnirea războiului. Nu voi contesta aceasta. Dar poate fi menționat în treacăt că problema independenței nu este chiar așa de simplă pe cît pare. Izbucnirea războiului este un eveniment complex, compus dintr-un mare număr de „părți” cu caracteristici destul de diferite: decizii politice, ordine militare, unități militare care încep să se miște, confruntări violente

din care rezultă vărsare de sînge, distrugere etc. Nu este de la sine evident că se poate descrie evenimentul pe care îl numim *izbucnirea* primului război mondial fără a include incidentul de la Sarajevo în descriere. Dar să presupunem, cel puțin de dragul argumentului, că acest lucru poate fi realmente făcut.

Cum a cauzat asasinarea arhiducelui atunci izbucnirea războiului? Desigur, asasinatul nu a produs războiul în exact același fel în care scînteia a făcut să explodeze butoiul cu pulbere. Asemănarea poate fi, la urma urmei, într-un grad înalt înșelătoare, iar mecanismul la lucru în cele două cazuri complet diferit. În ambele cazuri există legături intermediare între cauză și efect care trebuie să fie clarificate înainte de a înțelege conexiunea. În cazul incidentului de la Sarajevo — dar nu în incidentul exploziei — aceste legături sînt în mod tipic *motivații* pentru acțiuni ulterioare.

Să vedem — în linii mari — ce s-a petrecut de fapt după Sarajevo. În primul rînd, asasinarea arhiducelui a cauzat ultimatum-ul Austriei adresat Serbiei. Ultimatum-ul a oferit Rusiei o justificare pentru a-și mobiliza armata. Aceasta la rîndul său i-a întărit pe sîrbi în atitudinea lor față de amenințarea austriacă. Cînd guvernul Serbiei a refuzat să se conformeze tuturor condițiilor ultimatum-ului, a urmat declarația de război a Austriei adresată sîrbilor. Și așa mai departe. Dar să ne întoarcem la primul pas, ultimatum-ul. De ce l-a declarat cabinetul austriac? Ar fi dat acest cabinet un ultimatum similar Danemarcei dacă arhiducele, într-o călătorie de plăcere în Groenlanda, ar fi fost ucis de un eschimos nebun? Puțin probabil. Incidentul Sarajevo a afectat țelurile și interesele politicii austriece în mod cu totul diferit. Unul dintre obiectivele tradiționale ale Habsburgilor a fost menținerea și extinderea influenței austriece în Balcani. Această influență ar fi fost serios slăbită dacă cei găsiți vinovați de asasinat nu ar fi fost pedepsiți, dacă conspirația din spatele asasinatului nu ar fi fost urmărită în toate ramificațiile sale posibile din străinătate, și nu ar fi fost dată o asigurare că intereselor din spatele asasinatului nu li se permite să interfereze cu planurile austriece la ordinea zilei de a organiza un regat inde-

pendent al Croației, pentru a contrabalansa influența Rusiei în Balcani. Aceste considerații au procurat materialul brut de motivații pentru cabinetul austriac în realizarea „inferențelor practice” care s-au încheiat cu formularea ultimatum-ului. Dacă guvernul austriac nu l-ar fi formulat, atunci fie că scopurile lui politice ar fi fost diferite de acelea pe care noi i le-am atribuit în schița noastră de explicație, *fie că* evaluările sale asupra „imperativelor situației” ar fi fost diferite. Aceasta nu am fi putut-o deriva din pasivitatea lui (a cabinetului). Concluzia ar fi fost, în afară de aceasta, de un tip logic. Între ultimatum și fundalul său motivațional, așa cum a fost el reconstruit de către istoric, există o conexiune conceptuală, deși asasinarea și ultimatum-ul — și, *a fortiori*, izbucnirea războiului — sînt evenimente independente din punct de vedere logic. Rolul crimei în lanțul de evenimente succesive constă în faptul că ea a schimbat situația factuală pe care guvernul austriac urmărea să o evalueze în scopul de a trage concluzii practice adecvate pentru acțiunile sale. Astfel, în mod indirect, asasinatul a schimbat și fundalul motivațional pentru acțiunile guvernului austriac. (Re)acțiunile Austriei au afectat în continuare, într-un mod asemănător, fundalul motivațional pentru acțiunile guvernului Rusiei, și astfel, în mod gradat, „prin forța împrejurărilor”, războiul a devenit, cum se spune, inevitabil.

Exemplul poate fi generalizat. Explicația evenimentelor în istorie (de exemplu izbucnirea unui război) constă adesea pur și simplu în indicarea unuiu sau a mai multor evenimente anterioare (de exemplu, un asasinat, încălcarea unui tratat, un incident de graniță) pe care le vom considera drept „cauzele ce contribuie”. Dacă antecedentele sînt numite *explanantia*, atunci *explananda* și *explanantia* în astfel de explicații istorice sînt intr-adevăr independente din punct de vedere logic. Ceea ce le leagă nu este, totuși, o mulțime de legi generale, ci o mulțime de enunțuri singulare care constituie premisele inferențelor practice. Concluzia care decurge din fundalul motivațional dat în aceste premise nu este adesea *explanandum*-ul însuși, ci un alt eveniment sau acțiune intermediară — în exemplul nostru, ultima-

tum-ul austriac — care intră în fundalul motivațional al unei alte inferențe practice cu o altă concluzie intermediară — de exemplu mobilizarea armatei de către Rusia — și așa mai departe printr-un număr de pași, pînă cînd ajungem eventual la *explanandum*-ul însuși.

A numi împușcăturile de la Sarajevo cauza războiului din 1914–1918 este o utilizare cu totul legitimă a termenului „cauză” — numai că trebuie să ne reamintim că nu vorbim acum despre cauze humeene și conexiuni nomice. Și a numi „cauzală” explicația este cu totul în ordine cîtă vreme nu o asimilăm cu explicațiile care satisfac modelul legii de acoperire. A numi explicația „teleologică” ar fi cu siguranță un termen impropriu, deși teleologia intră în mod esențial în componența inferențelor practice care leagă *explanans*-ul la *explanandum*. Cînd, *faute de mieux** eu o numesc cvasi-cauzală, aceasta nu implică nici o judecată de valoare sau imperfecțiune a ei ca explicație. Eu utilizez termenul fiindcă explicația nu depinde, în ceea ce privește validitatea ei, de adevărul legilor generale. (Cf. cap. III, § 1.)

Vom face cîteva observații în plus asupra structurii generale a explicației simplificate prin incidentul de la Sarajevo.

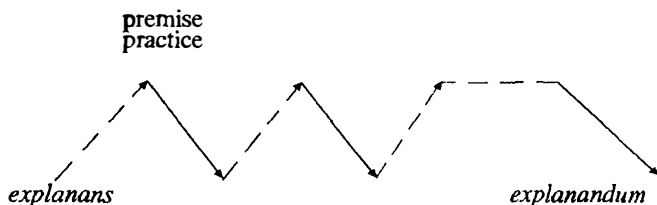
Avem o secvență simplificată de evenimente independente: asasinarea, ultimatum-ul, izbucnirea războiului. Am spus că evenimentele sînt legate prin silogisme practice.⁷ Dar *cum*? Premisele, așa cum le-am schițat, ale inferenței practice care au condus la emiterea ultimatum-ului, ne dau fundalul motivațional pentru acțiunea cabinetului austriac. Prima sa premisă, să ne reamintim, a fost despre țelurile și finalitățile politicii austriece. A doua a enunțat că o anumită acțiune, și anume formularea ultimatum-ului, a fost considerată necesară ca nu cumva îndeplinirea țelurilor sale să fie în mod serios periclitată. Descrierea asasinatului nu face parte din nici una din premise. Prima premisă nu are nevoie să fie în genere relevantă. Dar a doua trebuie. Împușcăturile au creat o *nouă situație*. În această nouă situație, o anumită acțiune a devenit necesară, deși — țelurile și

* În limba franceză, în original. (N.t.)

finalitățile acțiunii fiind aceleași — mai înainte nu era deloc necesară. S-ar putea spune că evenimentul, și anume asasinatul, „a activizat“ sau „a degajat“ o inferență practică pînă atunci existentă numai „în mod latent“. Concluzia inferenței activizate, adică formularea ultimatum-ului, a creat o altă situație, activizînd o nouă inferență practică (din partea cabinetului Rusiei) care, la rîndul său, a creat o nouă situație (mobilizarea), activizînd inferențe practice ulterioare, a căror „concluzie“ finală a fost izbucnirea războiului.

Următoarea imagine schematică ar putea fi utilizată pentru a ilustra aceasta — o săgeată punctată însemnînd că un fapt afectează premisele inferenței practice, iar o săgeată neîntre-ruptă, că un fapt nou derivă în chip de concluzie din premise:

explicație istorică cvasi-cauzală

4. Țelurile și finalitățile din fundalul unei explicații de tipul pe care l-am studiat sînt uneori mai degrabă produsele subtile ale tradițiilor culturale, politice, religioase etc. Originea și articula-re-a acestor țeluri pot fi un alt obiect demn de explicație istorică. Dar uneori, fundalul motivațional este o caracteristică „primară“ și universal umană, în așa măsură încît nu are nevoie de o exa-minare specială din partea istoricului. Astfel, de exemplu, atunci cînd „cauzele“ mișcării migratoare a unui trib se spune că sînt suprapopulația, foametea sau inundațiile. „Pur și simplu ei au trebuit să-și părăsească vetrele.“ Dar n-ar fi putut acești oameni să rămînă și să se lase să moară de foame sau înecați ca șobola-nii? Desigur că *ar fi putut*, și poate că unii dintre ei au și făcut-o.

Cît despre întreaga populație, ea este preocupată să se salveze din catastrofă și caută un loc în care să se poată hrăni, sau în care să fie în siguranță, dacă condițiile în care trăiește devin intolerabile. Acestea sînt motivele universale și au nevoie să fie menționate în explicațiile istoricului, care corelează în mod imediat *explananda* la schimbările anterioare în circumstanțele externe, ca „efecte“ ale „cauzelor“ date.

Există anumite grupuri principale de schimbări în împrejurările exterioare pe care cercetătorii din școli diferite le-au subliniat deosebit de puternic, sau poate chiar au dorit să le considere ca singura sau cea mai fundamentală cauză a evenimentelor în istorie. Un astfel de grup constă din schimbări în climat, din efecte ale eroziunii solului și din alte evenimente în mediul fizic care necesită schimbări adaptative în comportament și în modul de viață. Un al doilea grup constă din schimbări în tehnologie. Ele fac cauzal posibilă îndeplinirea lucrurilor care înainte nu ar fi putut fi făcute. Schimbările în mijloacele de producție sînt o subgrupă a acestui grup.⁸

Un motiv de a numi astfel de schimbări „exterioare“ este că ele generează noi acțiuni, fie necesare, sub impactul cauzal schimbător al forțelor naturale, fie posibile, datorită inventării și stăpînirii unor noi mecanisme cauzale. Astfel de schimbări pot fi puse în contrast cu schimbările în împrejurările „interne“ ale motivației (nevoi și dorințe) și ale atitudinilor cognitive ale oamenilor. Se poate ridica acum întrebarea cu privire la felul în care sînt legate schimbările în împrejurările de un tip de schimbările în împrejurări de celălalt tip, și care schimbări sînt „cauze“ și care sînt „efecte“ unele în raport cu altele.

Probabil că nu s-ar putea dovedi aici pentru nici un grup de factori o pretenție exclusivă de a fi fundamental în sensul că schimbările în toate celelalte grupuri pot fi derivate din schimbările în el. Aceasta s-ar putea face cu greu chiar și pentru un gen mai restrîns de pretenții cum ar fi acelea că toate schimbările în motivație pot fi corelate cu schimbări anterioare în tehnologie, fie și numai în mijloacele de producție. Poate fi adevărat că dorința de a face lucruri noi merge în mare măsură mîna în mîna cu posibilitatea nou descoperită de a le face. Dar progresul

în tehnologie care face posibilă producerea de noi lucruri are și el un fundal motivațional. Acest fundal s-ar fi putut deplasa în cursul istoriei, iar deplasările să fie condiționate, să spunem, de schimbări în atitudinea religioasă mai degrabă decât de alte schimbări care au ele însele un caracter tehnologic.⁹ Iar schimbările tehnologice pot fi de asemenea condiționate de factori fizici externi.¹⁰

Pretenții paradigmatică ca acelea, de exemplu, ale materialismului istoric nu pot fi dovedite drept valide pe fundamente *a priori*. Dar ele nu sînt nici ușor de respins numai pe baza experienței.¹¹ Prima măsură a adevărului lor este fertilitatea lor pentru promovarea înțelegerii istoriei sau a proceselor sociale. Iar această fertilitate poate fi considerabilă.¹²

5. Răspunsul la întrebarea de ce ceva a fost făcut este adesea că agentul a fost *făcut să-l facă*. Modurile de a face oamenii să facă lucruri constituie un model explicativ distinct, deși nu unul necorelat cu alte modele.

Există o varietate de moduri în care se spune că oamenii sînt făcuți să facă lucruri. Un caz este cînd un agent (sau grup de agenți) este pus să facă lucruri de către un alt agent (sau grup). Subcazuri ale acestui caz general pot fi de asemenea distinse. Agenții pot să-i facă pe alți agenți să facă lucruri, comandîndu-le (ordonînd) să execute acțiuni, sau să se abțină de la acțiuni; sau cerînd pur și simplu anumite lucruri oamenilor; sau amenințîndu-i, intimidîndu-i sau șantajîndu-i; sau folosind violența fizică (constrîngerea).

O utilizare caracteristică a violenței fizice este de a face oamenii *inapți*, temporar sau permanent, să facă anumite lucruri, de exemplu arestîndu-i sau mutilîndu-i. Acesta este, destul de des, un mecanism pur cauzal, exercitat de către cel care utilizează violența. Ceea ce i se face victimei este, în mod esențial, distrugerea sau suprimarea stărilor care sînt cauzal necesare pentru a face diferite lucruri. Mecanismul cauzal în exercițiu în astfel de cazuri are uneori o utilizare indirectă, pentru a explica de ce oamenii *nu* au făcut anumite lucruri pe care noi sîntem siguri că le-ar fi făcut în mod normal din anumite considerente motivaționale, de obicei teleologice. De ce prizonierul nu a eva-

dat, deși ușa celulei sale a fost lăsată deschisă? Răspunsul ar putea fi că el era legat de zid. Explicația cauzală aici este cea a *incapacității* prizonierului *de a face* un anumit lucru, și *nu* nemijlocit a faptului că el *nu îl face*.

Este o asimetrie importantă aceea că din punct de vedere cauzal o constrângere fizică poate face acțiunile imposibile, dar nu și necesare. Dacă o persoană îmi înșfăcă brațul și lovește cu el o altă persoană în față, nu *eu* am lovit fața acelei persoane, și *a fortiori* nici nu se poate spune că eu am fost constrâns să o fac. Lovirea a fost făcută doar de către persoana care a folosit violența asupra mea. Când acțiunea, ca distinctă de abținere, este impusă prin constrângere, constrângerea nu este „pur fizică”. Dacă îmi cedez punga unui tâlhar la amenințarea cu pistolul, eu fac astfel ca să-mi salvez viața sau din vreun alt motiv teleologic. „Eu am fost constrâns” înseamnă acum: „dacă eu nu aș fi făcut așa, atunci s-ar fi întâmplat ceva ce eu n-aș fi dorit cu nici un preț să se întâmple”. Dacă aș fi dorit să fiu ucis, eu nu aș fi fost constrâns să-mi cedez punga tâlharului.

Este oare mecanismul unul cauzal atunci când oamenii fac lucruri ca răspuns la ordine sau cereri? Astfel de replici pot fi aproape „mecanice”. Ele au uneori o stranie asemănare cu acțiunile reflexe. Agentul care prin acțiunea sa induce o reacție în subiect este asemănător experimentatorului care, printr-un act de interferență cu natura, pune în mișcare un sistem cauzal. Nu fără motiv activitatea ambilor poate fi descrisă ca „manipulare”.

În scopul de a vedea mai clar natura conceptuală a mecanismului „a-face-oamenii-să-facă-lucruri” este util să comparăm cazul când un agent face un alt agent să facă ceva cu un alt caz tipic, când mecanismul este acționat totuși din „afară” agentului, dar de către forța impersonală a unei norme sau reguli. Oamenii fac lucruri fiindcă legile statului sau poruncile lui Dumnezeu le cer, sau fiindcă obiceiurile societății sau codurile de onoare și de bune maniere prescriu astfel. Noi putem grupa aceste cazuri variate dar corelate sub titlul *presiune normativă*.

Modul cum răspund oamenii la norme în cazul individual nu trebuie să fie în genere teleologic. Dar modul în care normele ajung să exercite o „presiune” asupra agenților are în mod clar caracteristici teleologice.

Regulilor de comportare le poate fi atașată o *sancțiune*, adică o reacție punitivă de un anumit fel ce urmează încălcării unei reguli de către cineva. În cazul normelor legale, natura și aplicarea reacției punitive este ea însăși reglementată de norme (legi de procedură etc.). Devierea de la codurile și obiceiurile unei societăți este capabilă să provoace dezaprobarea unei părți considerabile a comunității, care își va exprima nemulțumirea în legătură cu ea. Aceasta este tot o sancțiune.

Uneori oamenii se conformează unei norme pentru a nu fi pedepsiți sau reprimati. Ceea ce ei fac sau se abțin să facă are o explicație teleologică precisă.

Evitarea sancțiunii nu este totuși singurul aspect teleologic al supunerii la norme. Decretarea de legi este adesea, sau chiar de obicei, motivată prin considerații intenționale. Obiceiurile pot, la origine, să fi servit unor intenții care mai târziu au fost uitate sau au devenit desuete.

Cînd agenții care sînt supuși presiunii normative împărtășesc intențiile pentru care au fost făcute normele, se poate spune că ei se conformează sau se supun pentru ca acele intenții să fie realizate. Mecanismul teleologic însă nu este exact cu totul asemănător cu schema *inferenței practice* pe care am cercetat-o în capitolul precedent.

Dacă un om se supune la o lege *fiindcă* el aprobă scopul sau intenția pe care legea se presupune că o servește, el nu are nevoie să fie convins de necesitatea contribuției sale personale pentru a asigura îndeplinirea acestei intenții. Dar el trebuie să posede o anumită credință în posibilitatea ca intenția să fie realizată și în necesitatea unui efort *colectiv* care să-i asigure acest lucru. Cineva poate să fie de acord cu scopul pentru care o lege sau o regulă a fost făcută și în același timp să fie pe deplin convins că scopul nu poate fi atins. Acțiunea în concordanță cu norma nu poate fi atunci explicată ca fiind ceva întreprins *în scopul de a* asigura intenția normei. Ea ar fi putut să fi fost întreprinsă cu scopul de a da un exemplu și de a-i încuraja pe alții. Dar atunci agentul trebuie să creadă că exemplul este valoros în timp, adică poate în cele din urmă să conducă la o situație în care intenția normei va fi asigurată prin eforturile cooperante ale subiecților.

Presiunea normativă este astfel construită sub influența teleologică reunită a fricii de sancțiune și a grijii de a asigura scopurile pentru a căror atingere normele sînt considerate instrumente. Aceasta nu înseamnă că un comportament în acord cu normele are o explicație teleologică în orice caz singular. Nici teama de sancțiune, nici zelul pentru binele public nu trebuie să fie motivul pentru care oamenii se conformează.

Ceva foarte asemănător este adevărat în cazurile mai simple cînd un agent face pe un altul să facă lucruri, comandîndu-i, cerîndu-i etc. În cazul comenzilor sau al ordinelor, s-ar putea vorbi despre *presiunea autorității*. Ca și copiii, noi sîntem învățați și într-un alt fel să răspundem în mod adecvat la comenzi și cereri. Noi sîntem învățați astfel cu ajutorul mecanismelor teleologice, pentru a scăpa de pedeapsă și a căuta răsplată. Într-un stadiu ulterior, teleologia acțiunii însăși a lui „a-face-să-facă” dobîndește adesea forța motivațională pentru subiecții unei astfel de acțiuni. Putem ajunge astfel să credem că poruncile și prohibițiile există de dragul propriului nostru „bine” sau că ele țintesc să asigure cooperarea noastră în scopuri care sînt, în cele din urmă, și ale noastre.

Scopurile pentru atingerea cărora comenzile sau regulile sînt instrumente s-ar putea numi *recompense interne* pentru supunere. Eșecul în atingerea acelor scopuri ar putea fi numit *pedeapsa internă* pentru nesupunere. Recompensele și pedepsele pe care le atașăm la o normă, dar care nu constau în atingerea sau în eșecul de a atinge scopul normei, pot fi numite *externe*. Motivul pentru care pedeapsa externă deține o poziție mai fundamentală în raport cu recompensa externă, în teleologia presiunii normative, poate fi cu greu datorat altui fapt decît că supunerea la norme este considerată, în majoritatea cazurilor, și ca fiind intern plină de satisfacții pentru cei care se supun. Există astfel un motiv conceptual pentru această asimetrie, adeseori observată, privind rolul recompensei și al pedepsei.

Mecanismul de a face agenții să facă lucruri devine operativ datorită fundalului său teleologic. Prin aceasta el diferă de mecanismul cauzal. Dar fundalul teleologic poate fi mai mult sau mai puțin îndepărtat de cazul individual în care operează mecanismul. El poate fi atît de îndepărtat încît să lipsească cu de-

săvîrșire în cazul individual. Aceasta se întîmplă cînd răspunsul la întrebarea de ce un agent a făcut așa și așa este că el a făcut-o *pur și simplu* fiindcă i s-a comandat, sau *pur și simplu* fiindcă așa este obiceiul, regula, practica etc., din societatea căreia îi aparține. În absența *întregii* teleologii din spatele răspunsului în cazul individual la stimularea prin mecanism, comportamentul pare adesea fără sens, stupid sau irațional.

Un mecanism de-a-face-să-facă poate și să piardă o parte sau chiar tot fundalul său teleologic. Aceasta se întîmplă cînd sancțiunea încetează de a mai fi efectivă sau recompensa încețază să mai fie atractivă. În aceste cazuri acțiunile, executate *pur și simplu* ca răspuns la stimularea prin mecanism, dobîndesc un aer de iraționalitate.

Criticii societății și ai moralității protestează adesea împotriva unor astfel de forme de comportament irațional. Prin critica lor, ei pot pregăti calea pentru o aplicare mai „plină de înțeles“ a variatelor forțe de presiune a autorității și a normelor într-o societate.

Poate oare să devină răspunsul la tipul de stimulare pe care l-am analizat aici atît de „mecanic“ și gol de motivație teleologică încît să se degradeze pînă la o formă de (re)acțiune reflex condiționată? *Poate* oare conexiunea dintre stimul și răspuns să fie aici o conexiune cu adevărat nomică (cauzală)? Eu nu văd de ce nu ar putea fi acesta cazul. Dar cred că astfel de cazuri sînt rare. Dacă ele apar totuși, răspunsul și-ar pierde caracterul de a fi o acțiune. Deoarece, dacă el urmează ca un „reflex“ după o stimulare, subiectul ce reacționează nu mai poate pretinde si-gur de sine că, în situațiile în care este aplicat stimulul, schimbarea care se presupune că apare nu s-ar mai intimpla, *dacă el (ca agent, în mod intențional) nu ar face ca ea să se întîmple*. Această încredere, așa după cum am văzut, este o premisă logică a acțiunii. Dacă ea lipsește, reacția este golită de intenționalitate. Atunci, ea nu mai este înțeleasă ca un răspuns la stimulare. Ea este tocmai un asemenea răspuns.

6. Este important să distingem între norme care reglementează (prescriu, permit sau interzic) conduita, și reguli care definesc variate practici sociale și instituții. Ambele sînt numite „norme“

sau „reguli“. Motivul pentru care ele sînt confundate cu ușurință este că ele sînt în același timp în mod caracteristic diferite și într-un mod încîlcit corelate.

Normele de primul tip ne spun că anumite lucruri ar trebui, sau ar putea fi făcute. Normele de al doilea tip ne spun *cum* sînt îndeplinite anumite acte. Adesea, dar nu în toate cazurile, este nevoie de o normă de al doilea tip pentru a realiza conformitatea cu o normă de primul tip. Normele de al doilea tip sînt deci, într-un sens caracteristic, *secundare* în raport cu primul tip. Pentru a menține cele două tipuri de norme separate, le voi denumi aici, *faute de mieux*, norme (reguli) primare și respectiv secundare.¹³

Pentru ca o căsătorie să devină legal validă, partenerii trebuie să satisfacă anumite condiții (de exemplu, referitoare la vîrstă, și poate la sănătatea fizică și mentală) și să treacă prin anumite ceremonii incluzînd alți participanți, care la rîndul lor trebuie să îndeplinească anumite condiții (de exemplu să fie oficialități de un anumit tip ale bisericii sau ale statului). Aceste condiții și ceremonii definesc acțiunea socială a căsătoriei. Îndeplinirea acestei acțiuni are un număr de „consecințe legale“. Cuplului căsătorit îi este permis să-și stabilească o gospodărie comună, partenerii au anumite pretenții legale unul față de altul și responsabilități față de urmașul lor etc. Aceste „consecințe“ sînt în mod normal o mulțime de norme de conduită, a căror violare este probabil să provoace sancțiuni din partea mașinăriei juridice a societății. Regulile pentru a deveni căsătorit nu obligă, prin ele însele, pe nimeni la nimic; dar regula, cînd există una, care interzice oamenilor necăsătoriți să întemeieze o familie, îi obligă să se abțină să o facă atîta timp cît ei nu au „îndeplinit acțiunea“ de a se căsători. Oamenii nu pot fi pedepsiți fiindcă nu se căsătoresc (cu excepția cazului cînd există o lege care face căsătoria obligatorie); dar ei pot fi pedepsiți dacă, necăsătoriți fiind, fac lucruri pe care numai oamenii căsătoriți au voie să le facă — sau dacă, fiind căsătoriți, neglijează lucruri care sînt obligații ale persoanelor căsătorite.

Normele de acest tip nu sînt numai extrem de importante în context juridic. Ele pătrund în întreaga viață socială. Regula că cineva salută o doamnă sau un domn ridicîndu-și pălăria, sau prin înclinarea capului, definește o practică. Regula bunelor ma-

niere, care prescrie că un om trebuie să salute o doamnă sau un domn în vîrstă, este diferită. Ea este o normă de conduită. O persoană care nu i se supune poate fi scuzaată pe temeiul că este străină în comunitate și nu știe cum se salută, adică nu știe regulile care definesc practica (ceremonia) salutului. O persoană despre care se poate presupune că știe regula, dar nu i se supune, este subiectul sancțiunii, va fi „privită cu nemulțumire“ de către societate.

Regulile secundare, cît pot să-mi dau seama, nu joacă un rol caracteristic sau important în *explicarea* comportamentului. Aceasta se întîmplă fiindcă ele nu sînt mecanisme pentru a-face-oamenii-să-facă lucruri. Dar ele sînt de o importanță fundamentală pentru *înțelegerea* comportamentului, și deci pentru descrierile pe care antropologii și cercetătorii sociali le dau comunităților care sînt obiecte ale studiilor lor.¹⁴

„De ce și-a scos acel om pălăria și s-a înclinat cînd a trecut pe lîngă acea doamnă pe stradă?“ Răspunsul ar putea fi: „El a salutat-o.“ Dar ar putea fi și: „Fiindcă el dorea să-și exprime respectul față de dînsa.“ În primul caz, vom spune ce a făcut persoana și prin aceasta vom face inteligibil comportamentul ei pentru cineva care nu este familiarizat cu convențiile noastre de salut. (Se presupune că el este familiarizat, totuși, cu noțiunea de a saluta oameni.) Al doilea răspuns ar putea fi, sau ar putea face aluzie la, o explicație teleologică a acțiunii. S-ar putea spune că primul răspuns convine „de fapt“ întrebării „Ce?“ și nu întrebării „De ce?“ — dar a spune aceasta ar fi pedant. Și s-ar putea spune că al doilea răspuns convine „de fapt“ întrebării: „De ce a salutat-o el pe doamnă?“ și nu întrebării: „De ce și-a scos pălăria?“ Dar și a spune aceasta ar fi prea pedant.

7. Ceea ce seamănă cu explicațiile cauzale în științele omului sînt de obicei explicațiile de genul pe care l-am numit cvasi-cauzal. Se poate ridica întrebarea dacă explicațiile aparent teleologice în aceste domenii nu sînt uneori explicații de genul pe care l-am numit cvasi-teleologic.

Explicația cvasi-teleologică este în primul rînd la ea acasă în contexte biologice. „Mișcările respiratorii se accelerează pentru a compensa pierderea de oxigen din sînge.“ Sesizăm o func-

ție în relație cu un scop. Aceasta este cvasi-teleologie. Există ceva analog ei în istorie sau în științele sociale? Întrebarea ar putea fi pusă însă și după cum urmează: manifestă oare oamenii, individual sau în grup, un comportament care să îndeplinească un scop dar fără să fi intenționat să facă astfel? O formă înrudită a aceleiași întrebări este: pot oamenii să servească unui „destin“ ce nu poate fi definit în termenii propriilor lor scopuri intenționale?

Să considerăm următorul caz: redresarea economică a Poloniei sub Cazimir cel Mare a fost în bună parte datorată faptului că evreilor, care au fost expulzați din teritoriul german, li s-a îngăduit și au fost invitați să se stabilească în Polonia. Expulzarea evreilor din Germania și primirea lor de către regele polonez a făcut cu puțință redresarea Poloniei. Nu ar fi incorect să spunem că evreii *au trebuit să părăsească Germania pentru a face să înflorească Polonia*. Acest enunț nu ar intra în conflict cu adevărul că ei *au trebuit să părăsească Germania, fiindcă* au fost persecutați.

Vorbind în general, împlinirile, experiențele sau suferințele unui om sau ale unui grup de oameni *fac posibil* uneori anumite realizări care nu au fost avute în vedere mai înainte de un alt om, de o generație sau de un grup. Atunci înfăptuirile sau evenimentele anterioare dobîndesc o nouă *semnificație* în lumina celor ulterioare. Ele dobîndesc, să spunem așa, un țel necunoscut acelor care au fost răspunzători pentru înfăptuiri. Această este o fațetă a fenomenului pe care Hegel l-a numit „*List der Vernunft*“*. În astfel de cazuri noi spunem uneori că a fost „destinul“ acelor oameni să pregătească drumul pentru un viitor pe care ei înșiși nu l-au avut poate niciodată în vedere. Aceasta este o utilizare inofensivă a termenilor „destin“ și „țel“. Dar arată ea oare că explicațiile pe care le dăm acelor înfăptuiri anterioare în lumina celor ulterioare sînt cvasi-teleologice?

Răspunsul este cu totul negativ.

Cînd atribuim semnificație unui eveniment trecut pe baza faptului că el a făcut posibil un eveniment ulterior, sau chiar spunem că a fost nevoie de primul pentru a se produce al doilea,

* „*Viclenia rațiunii*“.(N.T.)

noi afirmăm uneori, departe de a afirma totdeauna, o conexiune nomică de condiționare necesară între evenimente. Relația dintre o anumită invenție tehnică și acțiuni ulterioare, a căror îndeplinire este făcută posibilă de această inovație, este (include) o relație de necesitate nomică. Dar relația dintre persecuția evreilor în Germania medievală și prosperitatea economică a Poloniei sub Cazimir cel Mare, cît de complexă poate fi, nu include nici o conexiune cauzală (nomică). Aceasta rămîne adevărat chiar dacă un istoric ar putea pretinde pe drept că fără evenimentele din Germania, Polonia nu ar fi înflorit așa cum a făcut-o. Un eveniment este tot atît de puțin o condiție necesară din punct de vedere cauzal a celui de al doilea, după cum împușcăturile de la Sarajevo, în împrejurările date, au fost o condiție suficientă din punct de vedere cauzal pentru războiul din 1914-1918. În ambele cazuri, legătura dintre evenimente este un mecanism motivațional, a cărui funcționare poate fi reconstituită ca o serie de inferențe practice. Evenimentele cărora le este atribuit un rol cauzal creează o nouă situație și procură astfel o bază factuală pentru inferențele practice care nu ar fi putut fi efectuate mai înainte. Dar există o diferență caracteristică între cele două cazuri. Ea pare să fie aceasta: evenimentele în istorie „necesită” alte evenimente cînd fac oamenii să reevalueze „cerințele situației” prin raportare la scopuri și intenții deja existente. Evenimentele în istorie „fac posibile” alte evenimente cînd remodelează intențiile agenților, procurîndu-le noi prilejuri pentru acțiune. Atîta timp cît capitalul și munca pricepută lipsesc, planurile de dezvoltare a economiei țării rămîn dorințe vane, sau nici nu sînt făcute. O dată cu venirea acelor resurse, dorințele implicite se maturizează în intenții pe deplin dezvoltate, și acolo unde mai înainte domnea neputința, urmează acțiunile.

Procesul de reconsiderare a trecutului îndepărtat în lumina trecutului mai recent este o trăsătură într-un grad înalt caracteristică a întreprinderii erudite numite istoriografie. Ea explică de ce — pe temeuri conceptuale — nu poate exista un astfel de lucru cum ar fi o relatare definitivă și completă a trecutului istoric. Motivul nu este pur și simplu că fapte necunoscute pînă acum pot ieși la lumină. Acesta este adevărat, dar este relativ banal. Motivul interesant este că eforturile istoricului de a în-

telege și explica trecutul mai recent îl conduc să atribuie trecutului mai îndepărtat un rol sau o semnificație pe care acesta nu le-a avut niciodată înainte ca evenimentele mai recente să fi apărut. Și, de vreme ce noi nu știm în întregime ce ne rezervă viitorul, nu putem cunoaște acum nici întregul domeniu a ceea ce este caracteristic prezentului și trecutului.¹⁵

S-ar putea spune că o înțelegere completă a istoriei trecute presupune că nu va mai exista nici un viitor, că Istoria a ajuns la un sfârșit. A existat un mare filozof care, în anumite momente de entuziasm, pare să fi gândit că el a „văzut prin“ istorie într-un mod complet. Acest filozof a fost Hegel. În astfel de momente el vorbea despre sine însuși ca fiind sfârșitul și desăvârșirea istoriei lumii.¹⁶ Dar cuvintele sale, cred eu, ar avea un înțeles care este de luat în considerație cu o precauție necesară pentru a le aprecia adevărul.

Trăsătura cercetării istorice, anume că același trecut este în mod constant scos din nou la iveală, este numită uneori un proces de reevaluare a trecutului. Dar această caracterizare ne poate înșela ușor. Ea face ca judecata istoricului să pară un rezultat al gusturilor și preferințelor sale, a ceea ce se întâmplă ca *el* să considere important sau „valoros“. Există cu siguranță și acest element în istoriografie. Dar în mod esențial atribuirea unei noi semnificații evenimentelor trecute nu este un mod subiectiv de „reevaluare“, ci o chestiune de explicație în principiu care are teste obiective de corectitudine. Enunțul, de exemplu, că un eveniment anterior *x* a făcut posibil un eveniment ulterior *y* poate să nu fie verificat sau infirmat în mod concludent. Dar el este un enunț întemeiat pe *fapte*, și nu pe ceea ce istoricul *gândește* despre ele.

8. Finalitatea de tipul pe care l-am numit cvasi-teleologie poate adesea să primească o explicație cauzală, cu ajutorul ideii de feedback negativ. De ce se accelerează oare mișcările respiratorii când corpul este angajat într-o activitate musculară dificilă? Răspunsul că aceasta se întâmplă pentru a restabili un echilibru perturbat în compoziția chimică a sîngelui anunță aici descoperirea unor anumite conexiuni cauzale. Efortul muscular goleşte

sîngele de oxigen iar respirația accelerată restabilește oxigenul. Dar întrebarea la care răspunde nu este, strict vorbind, *de ce* respirația *trebuie* să se accelereze, ci *cum poate* sîngele să-și mențină echilibrul chimic. A crede că și prima întrebare a primit răspuns prin anunțarea acelor descoperiri ar însemna, cred eu, acceptarea unei idei „vitaliste” ilegitime de teleologie în contextul biologiei. Răspunsul final la întrebarea de ce respirația se accelerează nu a fost dat pînă cînd nu s-a anunțat descoperirea unei conexiuni cauzale adiționale care explică modul cum golirea de oxigen a sîngelui accelerează mișcările respiratorii. Această conexiune este feedback-ul. Cu descoperirea sa avem o explicație cauzală „deplină” a cazului. Putem acum răspunde la întrebarea de ce respirația se accelerează, prin referire la condiții suficiente antecedente, și nu numai, ca în explicația cvasi-teleologică, prin referire la condițiile necesare ale evenimentelor ulterioare.

S-ar putea spune că descoperirea feedback-ului suplimentează o explicație anterioară de tipul *Cum este posibil?* Cu o nouă explicație *De ce este necesar?* Ea înlătură astfel din situație „aerul de teleologie” pe care l-a avut atît timp cît circuitul explicativ nu a fost complet.

Există ceva analog cu aceasta în istorie și în viața societăților? Întrebarea se descompune în două părți. Sînt aceste procese exemple de cauzare umană?

În feedback există o înlănțuire a două sisteme. Să le numim sistemul primar și sistemul secundar. Un anumit nivel de eficiență cauzală a sistemului primar este deviat în sistemul secundar astfel încît să-l țină „informat” despre operațiile din primul. Acest aflux de informație face operativ factorul-cauză din sistemul secundar. Efectul merge înapoi în sistemul primar și „ordonă” o modificare care să aibă loc în acțiunea factorului-său-cauză. Aceasta închide șirul operațiilor înlănțuite.

A numi „informație” inputul în sistemul secundar și „ordin” sau „semnal” outputul său, care este în același timp un input în sistemul primar, este numai parțial o metaforă. Teoria structurii mesajelor codificate și decodificate dintre sisteme este într-un sens literal teoria informației. Singurul aspect metaforic este aluzia la analogia dintre schimbul cauzal de mesaje și utilizarea

intențională de către agent a semnelor pentru comunicarea lingvistică.

Să ne gândim acum la cazul în care acțiunile agenților pot fi numite conducere a societății într-o anumită direcție prin decizii pe care ei le fac efective construind „presiunea normativă”, și poate prin utilizarea ocazională a unor asemenea mijloace cum ar fi constrângerea fizică sau violența. Să presupunem că există o parte a societății care nu participă la luarea deciziei de către grupul care are puterea, dar care este informată asupra rezultatelor deciziei și destul de instruită pentru a reflecta asupra consecințelor — atât asupra acelor care sînt intenționate de către cei ce iau deciziile cît și asupra celor îndepărtate, pe care cei ce iau deciziile nu le prevăd cu claritate. Acest discernămint mai mult sau mai puțin bine articulat poate atunci să producă în acel alt grup dorința de a influența grupul ce are puterea astfel încît fie să-i dea acțiunii sale o nouă direcție, fie să o tempereze. În absența canalelor instituționalizate pentru a comunica noile orientări grupului ce are puterea, „purătorii de feedback” vor trebui să recurgă la forme de acțiune comunicativă cum sînt demonstrațiile, protestele, grevele, sabotajul etc., care nu sînt reglementate de către regulile existente ale jocului social, iar uneori sînt chiar opuse acestor reguli.

Modelul acțiunii sociale pe care l-am descris este familiar. Analogia sa cu procesul numit feedback negativ este izbitoare. Dar ar trebui să fie de asemenea evident din descrierea schematică dată aici, în conexiune cu ceea ce s-a spus mai înainte despre „cauze” și „efecte” la nivelul agenților și al acțiunii intenționale, că acțiunea proceselor de feedback nu este o cauzare umană prin legi de acoperire, ci o necesitate motivațională prin inferențe practice.

Devierea informației de la sistemul primar reprezintă o influență asupra atitudinilor cognitive ale agenților care aparțin sistemului secundar. Ea acționează astfel asupra premiselor secundare, sau cognitive, ale inferențelor latente. Atîta timp cît nu se face un efort pentru a ajusta funcționarea mașinăriei din sistemul primar, un anumit bine nu va putea fi atins, sau un anumit rău nu va putea fi evitat. Acesta antrenează încercări de ajustare a funcționării primului sistem. Aceste încercări contestă scopu-

rile grupului de putere. Ele ținesc astfel să influențeze primele premise sau premisele volitive pentru acțiunile celor ce iau deciziile. Aceștia din urmă sînt chemați să-și adapteze scopurile astfel încît acțiunile considerate necesare pentru atingerea lor să nu mai aibă consecințele considerate indezirabile (de către agenții din sistemul secundar). Dacă agenții din sistemul primar vor răspunde ordinelor din sistemul secundar este un fapt contingent, tot așa cum este un fapt contingent dacă informația care trece din sistemul primar va influența atitudinile cognitive ale agenților din sistemul secundar. Dar o dată cu premisele, adică volițiile agenților dintr-un sistem și cunoștințele agenților din celălalt sistem, au fost formate și acțiunile care urmează să devină, în lumina noilor premise, *necesare din punct de vedere logic*.

Un cercetător al logicii în tradiția lui Aristotel, Leibniz, Frege și a autorilor monumentalei *Principia Mathematica* este probabil să regăsească logica hegeliană, dacă va fi vreodată confruntat cu ea, fie neinteligibilă fie pe de-a întregul greșită. Logica hegeliană este în același timp aceea a marxismului ortodox. Una dintre particularitățile ei este respingerea vehementă a așa-numitei Legi a Dublei Negații care spune că negarea negației unei judecăți este echivalentă cu judecata inițială. Hegelienii și marx-iștii insistă că negarea negației — o idee care joacă un mare rol în scrierile lor — conduce la ceva diferit față de punctul de plecare al operației. Ce au ei în vedere? Voi sugera ceea ce putem în *unele* cazuri înțelege din ceea ce au în vedere dacă le examinăm exemplele și le reformulăm ideile în lumina noțiunii de feedback negativ. Acesta *este* un fel de proces de „dublă negație“. Factorul-cauză din sistemul secundar „neagă“ efectul pe care îl cauzează factorul-cauză din sistemul primar; iar efectul sistemului secundar „neagă“ operațiile factorului-cauză din sistemul primar, adică îl corectează astfel încît „domolește“ prima negație. Aceasta este o descriere oarecum ciudată a unui proces a cărui structură logică constituie un obiect interesant pentru analiza logică exactă. Nu-i putem felicita pe Hegel, Marx sau Engels pentru că au reușit în această analiză. Dar ei pot fi creditați cu o oarecare justificare că au anticipat ideile care mai târziu s-au dovedit a fi de importanță fundamentală atît pentru

științele vieții cât și pentru științele sociale.¹⁷ Cred că unele dintre ideile-cheie ale filozofiei hegeliene și marxiste ar putea fi în mod interesant traduse în terminologia ciberneticii moderne și a teoriei sistemelor. Traducerea ar face aceste idei mai inteligibile și mai precise, și astfel mai accesibile unei comunități mai largi de cercetători decît aceea limitată la camerele fără ferestre ale marxismului ortodox.¹⁸

9. În ultimele două secțiuni ale acestui capitol voi discuta pe scurt cîteva probleme legate de problema determinismului în istorie și în dezvoltarea societății. Una dintre aceste probleme este de a vedea ce ar putea să însemne „determinism” în aceste contexte și de a distinge între tipuri de determinism.

A fost una dintre principalele susțineri ale acestei lucrări aceea că trebuie să separăm, ca fiind absolut distincte, cauzarea în natură și cauzarea, dacă vom utiliza acest nume, în domeniul acțiunii umane, individuale sau colective. În lumina acestei distincții, numeroase opinii și idei referitoare la determinism în istoria indivizilor și a societăților, vor fi văzute ca datorate confuziei conceptuale și a falselor analogii dintre evenimentele din natură și acțiunea intențională. Dar chiar și cînd norii s-au risipit, rămîn probleme serioase.

Este util să distingem între două tipuri de determinism care pot fi, și au și fost susținute și apărate de către cercetătorii în aceste domenii. Unul este corelat cu ideea *predictibilității*, iar celălalt cu ideea *inteligibilității* proceselor istorice și sociale. Poate că aceste tipuri ar putea fi numite *predeterminare* și *post-determinare*. Inteligibilitatea Istoriei este un determinism *ex post facto*.

Se poate face de asemenea o distincție, atît în științele fizice cât și în științele omului, între determinismul la nivel micro și determinismul la nivel macro.¹⁹ Noi putem adesea prevedea cu o mare precizie și un grad înalt de siguranță rezultatul unui proces la care participă un mare număr de „elemente”, ale căror contribuții individuale pot fi într-un grad înalt impredictibile sau cu desăvîrșire în afara controlului nostru. În mod asemănător, vedem uneori cu claritate necesitatea unui anumit „eveniment mare” în istorie, cum ar fi o revoluție sau un război, și în același

timp admitem, în retrospectivă, că modul în care s-a întâmplat ar fi putut fi cu totul diferit în amănunte în raport cu ceea ce s-a întâmplat de fapt.²⁰

Pretențiile privind determinismul în istorie și în științele sociale, fie ele de tipul predictibilității, fie al inteligibilității, au fost de obicei limitate la evenimente de nivel macro. Aceasta este adevărat în special cu privire la pretențiile de predictibilitate.²¹

Cazul-prototip de predicție a macro-evenimentelor cu grad înalt de certitudine este predicția frecvențelor relative cu care vor apărea rezultatele realizărilor individuale ale unui experiment într-un experiment în masă. Filozofii au dorit uneori să vadă în spatele acestui tip de predicție a evenimentelor acțiunea unei legi naturale numită Legea Numerelor Mari sau a Echilibrării Întâmplărilor (*Ausgleich des Zufalls*). Și în istoria științelor sociale ideile asociate cu această lege au jucat un rol deloc neglijabil. Legea a fost gândită oarecum în sensul de a împăca indeterminismul din comportamentul individual cu determinismul din comportamentul colectivității.²²

Problemele filozofice conectate cu ideea de *Ausgleich des Zufalls* sînt de o importanță fundamentală pentru teoria inducției și a probabilității.²³ O discuție detaliată a lor nu-și are aici locul. Cîteva remarci vor fi de ajuns.

Aplicarea unei „legi a numerelor mari” presupune că valorile de probabilitate sînt ipotetic atribuite evenimentelor care pot apărea sau pot să nu apară în împrejurări de apariție a lor în mod generic identificabile și repetate. Pe această bază ipotetică se calculează că, la un nivel de probabilitate atît de înaltă încît o putem lua ca „certitudine practică”, un anumit lucru va avea loc cînd evenimentele în discuție au avut un anumit număr de ocazii pentru a se materializa. Lucrul prezis în mod normal este că o frecvență relativă va fi foarte apropiată de o anumită valoare medie. Dacă totuși lucrul practic cert nu se produce, atunci vom vorbi fie de o stranie coincidență a întîmplării, fie vom lăsa nereușita să se răsfrîngă asupra ipotezelor inițiale cu privire la valorile de probabilitate. *Ausgleich des Zufalls* este astfel o consecință logică a modului în care ajustăm atribuirile ipotetice de probabilitate la evenimente, în lumina experienței statistice. Nu există nici o „lege naturală” ale cărei operații să garanteze *Aus-*

gleich-ul. Și nu există aici nici un „misticism“ referitor la o împăcare a libertății individuale cu determinismul colectiv.

Întrebarea care se poate ridica acum este dacă există o analogie în lumea oamenilor și a societăților cu aceste acțiuni ale întâmplării în experimentele de masă. Datele înregistrate pe o lungă perioadă de timp arată, de exemplu, o rată stabilă a sinuciderii într-o comunitate. Poate că dacă prezicem că *m* oameni din societate se vor sinucide în următoarele douăsprezece luni, ne putem simți încrezători în predicție. Se poate îmbunătăți analogia cu evenimente întâmplătoare, prin „distribuirea“ ratei sinuciderii pe indivizi astfel încât să fim autorizați să vorbim de probabilitatea ca un individ uman, ales la întâmplare, să se sinucidă în cursul următoarelor douăsprezece luni. Pentru anumite scopuri, aceasta ar fi o operație foarte utilă. Dar în măsura în care ea face abstracție de diferențele individuale, imaginea pe care o dă realității este *neclară*. Orice enunț statistic de probabilitate poate fi comparat cu competență cu o imagine cețoasă ce poate fi numită, într-un sens caracteristic, *descriere incompletă* a cazului.²⁴

Un cercetător social poate explica în continuare diferența între ratele de sinucidere din două societăți ca fiind datorate unei diferențe în ceea ce privește anumite trăsături caracteristice ale vieții lor. De exemplu, prin diferența dintre ratele de șomaj, sau în ceea ce privește stressul în care lucrează oamenii. El poate prevedea, de asemenea, schimbări în rata sinuciderii, ca urmare a schimbărilor din modurile de viață.

Toate acestea sînt foarte asemănătoare cu explicația și predicția din științele naturale, în special cu acelea în care concepțiile probabiliste și instrumentele statistice joacă un rol proeminent. Filozofii de orientare pozitivistă ar spune că aceasta atestă unitatea metodologică fundamentală a oricărei preocupări de cunoaștere, care avansează de la stadiul descriptiv, spre nivelul legilor și al uniformităților. Iar unii cercetători ai fenomenelor sociale vor pretinde poate că *aceasta* este ceea ce conferă strădaniilor lor statutul de „știință“.

Cred că putem accepta toate acestea, dar cu două importante rezerve. Prima este că această imagine arată numai o fațetă a ceea ce se întâmplă în cercetările sociale — o fațetă care, de altfel,

se poate spune că le distinge de cercetarea istorică propriu-zisă. (Dar nu trebuie să se încerce aici trasarea cu precizie a graniței.) A doua rezervă este că modelele explicative care sînt valide într-o micro-lume a indivizilor ce acționează sub macro-nivelul trăsăturilor generice corelate statistic, să zicem corelația dintre stress și rata sinuciderii sau dintre statutul economic și comportamentul cu ocazia votului, sînt foarte diferite în raport cu modelele explicației cauzale care se aplică în micro-lumea evenimentelor individuale din natură. Pe scurt, diferența este aceasta:

Sistemele („fragmente din istoria unei lumi”) pe care le cercetează științele experimentale pot fi manipulate de către un agent exterior. Acest agent a învățat să reproducă stările inițiale ale sistemelor în condiții în lipsa cărora ele nu ar apărea. Din observații repetate, el învață apoi să cunoască posibilitățile de dezvoltare proprie sistemului. Sistemele pe care le studiază cercetătorii sociali nu pot, de regulă, să fie manipulate de către agenți exteriori. În schimb ele pot fi manipulate de către agenți interni. Aceasta înseamnă că predicțiile asupra dezvoltării sistemului pot, în limitele unui „know how”^{*} omenesc, să fie făcute să devină adevărate, dar pot fi făcute să devină și false. Această diferență, printre altele, dintre predicția în lumea evenimentelor naturale și aceea din lumea agenților este cea pe care filozofi ca Isaiah Berlin și Karl Popper au subliniat-o pe bună dreptate în polemicile lor împotriva a ceea ce ultimul a numit *istorism*.²⁵ Dar nu sînt sigur că ei, sau în această privință chiar „autorii de orientare istoristă” înșiși, nu au confundat uneori pretențiile unui determinism de tipul predictibilității cu pretențiile unui determinism de o natură cu totul diferită.²⁶

10. Dacă o acțiune poate fi explicată teleologic, ea este într-un sens determinată, și anume determinată prin anumite intenții și atitudini cognitive ale oamenilor. Dacă fiecare acțiune are o explicație teleologică, atunci un *gen* de determinism universal va domni în istorie și în viața societăților.

* Este o expresie idiomatică, intrată în limbajul comun și se traduce literal în limba română prin expresia „a ști cum” sau substantivat „pricepere”. (N.r.)

Pare foarte clar că *nu* poate fi teleologic explicat orice comportament al *indivizilor*. Un anumit comportament nu este cîtuși de puțin intențional. Dar acest tip de comportament nu este de mare interes pentru istorie sau pentru științele sociale. Poate că el ar putea să fie cu totul neluat în seamă în aceste domenii. Pe de altă parte, comportamentul înțeles intențional nu poate fi explicat fără excepție în mod teleologic ca rezultat al unui raționament practic. Se pare că acțiunea intențională poate să rezulte din alegeri complet gratuite. (Cf. mai sus, cap. III, § 5.) Acțiunea care răspunde cerințelor tradiției și normei poate fi, de obicei, legată de un fundal teleologic. (Altfel, „presiunea normativă” n-ar putea fi forța importantă care este de fapt în viața comunităților.) Dar în multe cazuri acest fundal teleologic servește numai ca o bază explicativă „îndepărtată” pentru acțiuni în cazurile individuale.

Comportamentul care nu este înțeles ca acțiune s-ar putea spune că nu are, sau nu are încă, un loc printre *faptele* recunoscute ale istoriei sau ale științelor sociale. Acolo unde este considerat comportamentul individual, problema interpretării sale ca acțiune de un anumit fel (distinctă de simple „reflexe”) este rareori, dacă este vreodată, relevantă pentru cercetarea istorică sau socială. *Ceea ce* fac agenții este luat de obicei ca asigurat în descrierea pe care o dăm comportamentului lor. Dar în *ceea ce* privește comportamentul de grup situația este diferită. Aici problema *ce* face grupul, cînd indivizii care îl compun sînt observați că fac anumite lucruri, este totdeauna pertinentă și adesea problematică. (Cf. mai sus, § 1.) A răspunde la această întrebare constituie *ipso facto* un gen de explicație. S-ar putea spune că pentru a putea fi calificat drept *fapt*, materialul la îndemînă trebuie să fi trecut deja un test de explicabilitate.²⁷

Determinismul pe care îl reprezintă înțelegerea intențională și explicația teleologică ar putea fi numit o formă de *raționalism*. Ideea că orice acțiune este explicabilă din punct de vedere teleologic ar însemna un raționalism extrem. Mulți susținători ai așa-numitului determinism au apărut de fapt în controversa clasică a liberului arbitru acest fel de înțelegere raționalistă a acțiunii (libere). Unii dintre ei au afirmat că poziția deterministă, departe de a submina ideea de responsabilitate (morală),

este dimpotrivă necesară pentru a da socoteală de ea așa cum se cuvine.²⁸ Aceasta este, cred, în mod fundamental adevărat. Atribuirea responsabilității este o atribuire a intenției (intenționalității) și a luării potențiale la cunoștință a consecințelor propriilor acțiuni. Este totuși fals să asimilăm acest caz cu determinismul necesității cauzale. Din nou, orice pretenție că acțiunea umană este determinată, în acest sens raționalist-teleologic, va fi, de asemenea, falsă.

De raționalismul relativist, care privește acțiunile în lumina țelurilor stabilite și a atitudinilor cognitive ale agenților, trebuie să fie distins un raționalism absolut, care atribuie un scop istoriei sau proceselor sociale ca întreg. Acest scop poate fi gândit ca fiind ceva immanent, așa cum cred că trebuie să înțelegem noțiunea de spirit obiectiv și absolut a lui Hegel. Sau el poate fi ceva transcendent, ca în diferite modele de explicare a lumii oferite de teologia creștină. Se poate năzui, eventual, la o combinație a ambelor tipuri de perspective. Dar toate ideile de acest fel transcend granițele unui studiu empiric al omului și al societății, și, prin urmare, de asemenea și granițele a ceva care ar putea să pretindă în mod rezonabil că ar fi „știința” în sensul mai larg al cuvântului german *Wissenschaft*. Ele pot fi totuși de un mare interes și valoare. O interpretare teleologică a istoriei și a societății poate influența oamenii într-o varietate de feluri. O interpretare în termeni de scopuri imanente sau transcendente ne poate face să acceptăm lucrurile așa cum se întâmplă, crezând că ele servesc un scop necunoscut nouă. Sau ne poate împinge la acțiune în scopuri presupuse a fi stabilite nu prin voințele contingente ale agenților individuali, ci prin însăși natura lucrurilor sau prin voința lui Dumnezeu.

Note

I. Două tradiții

1. Aproape toate „revoluțiile” în știință probează inseparabilitatea descoperirii noilor fapte de inventarea unei noi teorii pentru explicarea lor — și astfel relația strinsă dintre descoperirea faptelor și formarea conceptelor. A se vedea, de exemplu, relatarea dată de Kuhn în 1962, p. 56 și *passim*, descoperirii oxigenului și înlăturării teoriei flogistice a combustiei.
2. Cf. Popper, 1935, Sect. 12; Hempel, 1942, Sect. 4; Caws, 1965, Sect. 13.
3. Teza „identității structurale a explicației și predicției” a fost criticată de unii autori recenți. Discuția a primit un impuls decisiv din partea lui Scheffler, 1957 și Hanson, 1959. Confirmările și respingerile tezei sînt disecate cu măiestrie în Hempel, 1965, Sect. 2.4. Pentru apărarea tezei, a se vedea și Angel, 1967.
4. *Loci classici* ai confruntării dintre punctul de vedere „aristotelic” și cel „galilean” sînt cele două opere ale lui Galilei în formă de dialog, *Dialoghi sui massimi sistemi tolemaico e copernicano*, și *Discossi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze*. Se înțelege de la sine că ele nu dau o imagine istoric fidelă despre știința aristotelică și metodologia sa. Dar ele schițează cu admirabilă claritate cele două demersuri diferit orientate, spre explicarea și spre înțelegerea fenomenelor naturale. O excelentă privire generală asupra contrastului dintre cele două tipuri de știință o reprezintă articolul lui Lewin din 1930/1931: „În confruntarea dintre construcția conceptuală în fizica aristotelică și în cea galileeană ne interesează mai puțin, desigur, nuanțele personale ale teoriei lui Galilei și Aristotel, cit unele diferențe destul de importante ale modului lor de gîndire, care au fost decisive pentru orientarea cercetării reale în fizica aristotelică medievală și în fizica postgalileeană.”
5. Despre fundalul platonian al noii științe a naturii care s-a născut în Renașterea tîrzie și Baroc, vezi Burtt, 1924, Cassirer, 1946 și Koyré, 1939.
6. Acești termeni dau în cel mai bun caz doar o caracterizare parțială a contrastului. Deși există o puternică accentuare a teleologiei la Aristotel și în știința „aristotelică”, nu toate explicațiile caracteristice modului lor de gîndire sînt teleologice. Explicațiile aristotelice, incluzînd multe din ca-

zurile notorii, au fost date adesea în termeni de „facultăți” și „puteri”, asociate cu „esența” unei anumite substanțe. Se poate spune totuși că astfel de explicații *seamănă* cu cele autentic teleologice prin aceea că ele sînt explicații ale conceptelor, mai degrabă decît ipoteze despre cauze. În mod similar, explicațiile pe care Galilei și „noua știință” le-au dat în locul celor ale științei aristotelice au fost departe de a fi întotdeauna cauzale în sens strict. Prototipurile de explicații galileene sînt explicații în termeni de legi care leagă fenomene măsurabile ce sînt determinate în mod numeric de diferite determinații generice. Ele sînt astfel explicații în acord cu un model de subsumare la legi (vezi mai jos, § 2 și § 5). Prin aceasta ele *diferă*, potrivit punctului de vedere adoptat în prezenta lucrare, de explicațiile autentic teleologice.

7. Termenul „mecanicist” trebuie utilizat cu prudență. Explicațiile cibernetice și teoretic-sistemică care se conformează modelelor de subsumare la legi (vezi mai jos, §7) pot fi numite „mecaniciste” într-un sens larg. Dar ele pot fi, de asemenea, în mod semnificativ distinse de explicațiile care poartă această etichetă într-un sens mai restrîns.

8. Cf. Mill, 1865 și referințele la Comte și pozitivism la Mill, 1843, în special Cartea VI.

9. Există diferite moduri de a caracteriza „pozitivismul”. O caracterizare leagă pozitivismul de o teorie fenomenalistă sau senzualistă a cunoașterii, iar pozitivismul modern de o teorie verifiacionistă a semnificației. O altă caracterizare îl leagă de o concepție „scientistă” și „tehnologică” a cunoașterii și utilizărilor ei. Mill este în mai mare măsură un pozitivist, în primul sens, decît este Comte. Pozitivismul lui Comte este înainte de toate o filozofie a științei. (Vezi Comte, 1830, „Avertismentul Autorului”). Ambiția sa finală („primul scop”, „scopul special”) era de a fi apărătorul spiritului științific, „pozitiv”, în studiul fenomenelor sociale. (Comte, 1830, Lecția I, Sect. 6.) Cu aceasta, el a combinat credința fermă în utilitatea cunoașterii științifice pentru reforma socială. „O... proprietate fundamentală... în ceea ce eu am numit filozofie pozitivă, și care trebuie fără îndoială să merite mai mult decît oricare altă atenție generală, pentru că ea este astăzi cea mai importantă pentru practică, este că ea poate fi considerată ca singura bază solidă a reorganizării sociale.” (Comte, 1830, Lecția I, Sect. 8.) Ca propovăduitor al atitudinii tehnologice față de cunoaștere, Comte poate fi comparat, cu destul interes, cu Francis Bacon. Ambii au contribuit în mare măsură la crearea unui anumit „climat științific de opinie”, însă cu nimic la progresul real al științei.

10. Comte, 1830, „Avertisment”: „...prin *filozofie pozitivă*... eu înțeleg studiul adecvat al aspectelor generale ale diferitelor științe concepute ca fiind

* În original, în limba franceză, *premier but*, *spécial but*. (N.t.)

subordonate unei metode unice și ca formînd părțile diferite ale unui plan general de cercetări“. Comte, 1830, Lecția I, Sect. 10: „În ceea ce privește doctrina, nu este necesar ca ea să fie una, ci este suficient ca ea să fie omogenă. Vom analiza, în acest curs, diferitele clase de teorii pozitive așadar din dublul punct de vedere, al unității metodelor și al omogenității doctrinelor.“

11. Comte, 1830, Lecția I, Sect. 6 (asupra noțiunii de „fizică socială“) și Lecția II, Sect. 11.

12. Mill, 1843, Cartea III, Cap. XII; Comte, 1830, Lecția I, Sect. 4 și 24. Comte nu dă nici o descriere sistematică a explicației. Principalul său accent este pe predicție. Cf. Comte, 1844, Partea I, Sect. 3: „Astfel, veritabilul spirit pozitiv constă îndeosebi în a vedea pentru a prevedea, a studia ceea ce este în scopul de a prevedea ceea ce va fi, potrivit dogmei generale a invariabilității legilor naturale.“

13. Mill, 1843, Cartea III, Cap. XII, Sect. 1: „Se consideră că un fapt individual este explicat prin evidențierea cauzei sale, adică prin enunțarea legii sau a legilor de cauzare, în raport cu care producerea sa este o consecință.“ Comte a repudiat cercetarea „cauzelor“. El a asociat-o cu stadiul metafizic, „pre-pozitivist“ în dezvoltarea științei. În știința pozitivă rolul cauzelor este luat de legile generale. Cf. Comte, 1830, Lecția I, Sect. 4, și Comte, 1844, Partea I, Sect. 3.

14. Cf. citatul din Mill, mai sus la n. 13. Comte, 1830, Lecția I, Sect. 2: „Explicația faptelor... nu este de acum înainte decît legătura stabilită între diversele fenomene particulare și anumite fapte generale.“

15. Mill, 1843, Cartea VI, Cap. III, Sect. 2: „Se poate spune că există o știință a Naturii Umane în măsura în care adevărurile aproximative, care compun cunoașterea practică a umanității, pot fi puse în evidență drept corolare ale legilor universale ale naturii umane pe care ele se sprijină.“

16. Cf. Comte, 1844, Partea I, Sect. 6.

17. Comte, în special, era conștient de această legătură cu tradiția. Cf. Comte, 1830, Lecția I, Sect. 5. După Comte, prin Bacon și Galilei, știința a intrat în mod definitiv în stadiul pozitiv.

18. Windelband, 1894.

19. Droysen, 1858. Distincția metodologică făcută de Droysen a avut la origine forma unei trihotomii: metoda filozofică, metoda fizică și metoda istorică. Țelurile acestor trei metode sînt a ști (*erkennen*), a explica și a înțelege. Despre Droysen și metodologia sa hermeneutică asupra istoriei, vezi Wach, 1926/1933, Vol. III, Cap. II.

20. Vezi Dilthey, 1883; 1884; 1894; 1900; 1910. Despre hermeneutica lui Dilthey, vezi Stein, 1913. Despre istoria conceptului de *Verstehen* la modul general, vezi Apel, 1955.

21. Lucrarea care a introdus termenul de *Geisteswissenschaft* pare să fi fost traducerea *Logicii* lui Mill de către Schiel în 1863. Cartea VI a lui Mill este numită în traducere *Von der Logik der Geisteswissenschaften oder moralischen Wissenschaften*. Dilthey a fost acela care a făcut ca termenul să devină curent. Cf. Frischeisen — Kohler, 1912.

22. Teoria psihologică a lui Simmel despre înțelegere și despre cunoașterea istorică este expusă în Simmel, 1892, în special Cap. I, și Simmel, 1918.

23. Droysen, 1857/1937, spusese deja: „Înțelegerea noastră istorică este cu totul de același fel cu înțelegerea celui ce vorbește cu noi.“ Noțiunea lui Dilthey de înțelegere (Dilthey, 1883 și 1894) a fost la origine puternic „psihologică“ și „subiectivistă“. Mai tirziu (Dilthey, 1910), în mod aparent sub influența crescândă a lui Hegel, el a insistat asupra caracterului „obiectiv“ al rezultatelor metodei înțelegerii. Vezi și Dilthey, 1900, în special Appendix, pp. 332-338.

24. Termenul de „sociologie“ este folosit de asemenea în Mill, 1843.

25. Punctul de vedere metodologic al lui Durkheim este mai bine studiat în Durkheim, 1893 și 1894. În ciuda atitudinii sale pozitivistă, unele din principalele idei ale lui Durkheim, de exemplu acelea referitoare la „reprezentările colective“ ale conștiinței sociale, ar putea fi în mod profitabil reinterpretate, cred eu, în termenii unei metodologii hermeneutice a înțelegerii.

26. Despre poziția lui Weber, vezi în special Weber, 1913 și Weber, 1921, Partea I, Cap. I.

27. Marx arată o marcată ambivalență între o orientare „cauzalistă“, „scientistă“ pe de o parte, și una „hermeneutic-dialectică“, „teleologică“ pe de altă parte. Această ambivalență, printre altele, invită la interpretări radical diferite ale mesajului său filozofic. În această privință, Marx poate fi comparat, într-un mod ce nu este lipsit de interes, cu Freud, în a cărui operă cercetarea natural-științifică explicit orientată spre explicații cauzale zădărnicește adesea o hermeneutică implicită și o tendință teleologică a gândirii. În cazul ambilor autori avem impresia că gândirea lor a fost într-o anumită măsură încătușată și deformată de „galileanismul“ dominant, atât al științei cât și al filozofiei științei (pozitivismul) din timpul lor.

28. Pentru Hegel despre necesitate și lege, vezi Hegel, 1812/1816, Cartea II, Sect. I, Cap. 3 („Der Grund“) și Hegel, 1830, Sect. 147-159. Ideile lui Hegel asupra cauzalității, necesității și explicației pot fi studiate mai bine, probabil, în manuscrisul timpuriu cunoscut sub numele de *Jenenser Logik*, pp. 40-76. Asupra conceptelor de lege și necesitate în filozofia marxistă, vezi Rapp, 1968. Marx a vorbit adesea despre legile sociale ca avind o

* În original, în limba franceză, *représentations collectives*. (N.T.)

„necesitate de fier“, sau ca acționind cu „inexorabilitatea legilor naturii“. Cf. Marcuse, 1941, pp. 317 și urm., și Kon, 1964, vol. I, p. 290. Vezi de asemenea capitolul despre cauzalitate și necesitate în natură în Lenin, 1909.

29. Această schemă, atribuită adesea lui Hegel, este o invenție a lui Fichte. Hegel nu a folosit-o explicit, dar se poate spune pe drept cuvânt că ea se aplică la foarte multe „mișcări de gândire“ caracteristic hegeliene și, de asemenea, marxiste.

30. Cf. Litt, 1953, pp. 22 pînă la sfîrșit (*Evolution und Dialektik*).

31. Cf. Hartmann, 1923 și Marcuse, 1941, pp. 40 și urm. și p. 122.

32. Pentru Hegel despre teleologie, vezi Hegel, 1812/1816, Cartea II, Sect. III, Cap. 2. Explicația „mecanicistă“ nu ne dă o înțelegere *deplină* a fenomenelor din natură; explicația este completată numai cînd este situată într-o perspectivă teleologică. Caracterul „aristotelic“ și teleologic al ideilor lui Hegel și Marx este subliniat și bine documentat în Wilenius, 1967. Sînt îndatorat autorului pentru a mă fi ajutat în eforturile mele de a înțelege gîndirea hegeliană și marxistă. Asupra teleologiei implicate în marxism, vezi și Ch. Taylor, 1966.

33. Problema relației lui Dilthey, și în general a filozofilor metodologiei hermeneutice, cu Hegel este complexă. Dezvoltarea lui Dilthey de la o poziție mai mult „psihologist-subiectivistă“ spre una mai mult „hermeneutic-obiectivă“ a fost în același timp o orientare crescîndă spre Hegel și spre tradiția hegeliană. (Cf. mai sus, n. 23.) Asupra acestor conexiuni, vezi și Marcuse, 1932, în special pp. 363 și urm., și Gadamer, 1960, în special Partea II, Sect. 2. De o importanță decisivă pentru redeșteptarea interesului pentru Hegel în acest secol a fost Dilthey, 1905.

34. Un reprezentant caracteristic al acestor moștenitori recenți ai pozitivismului este Karl Popper. El a criticat întotdeauna cu vigoare pozitivismul Cercului de la Viena și „inductivismul“ unui anumit tip de filozofie pozitivistă a științei. Dar antipozitivismul oarecum paricid al lui Popper și al urmașilor săi nu ne îngăduie să punem în umbră aici continuitatea istorică și nici să estompăm contrastele față de alte curente recunoscut antipozitiviste din filozofia contemporană. În mod esențial, curentul de gândire numit uneori *raționalism critic* este un susținător în epoca noastră al unei tradiții intelectuale ai cărei doi mari clasici sînt Comte și Mill. Cf. Albert, 1968.

35. De către Karl Popper, de exemplu, în Popper, 1935, Sect. 12. Mai tîrziu Popper a pretins, împotriva lui Hempel, că el este inițiatorul acestei teorii chiar, pe care o numește „explicație cauzală“. (Popper, 1945, Cap. XXV, Sect. 2.) De fapt, teoria explicației „Popper-Hempel“ a fost un loc filozofic comun chiar de pe vremea lui Mill și Jevons. Cf. Ducasse, 1925: „În esență explicația constă în a oferi o ipoteză asupra faptului, care

stă în raport cu faptul ce urmează a fi explicat așa cum stă antecedentul în raport cu consecventul, într-o lege deja cunoscută." Hobart 1930, p. 300: „A explica un eveniment înseamnă a arăta că el a trebuit să se producă așa cum s-a produs. Aceasta înseamnă a-l evidenția ca efect al unei cauze, cu alte cuvinte, ca un caz particular al unei legi." Exemplele ar putea fi ușor multiplicare.

36. Dray, 1957, p. 1.

37. Contribuțiile principale ale lui Hempel la teoria explicației, începînd cu lucrarea din 1942 asupra legilor generale în istorie, sint adunate în Hempel, 1965. Importantă este și Hempel, 1962/1966.

38. Distincția dintre cele două tipuri de modele explicative a fost făcută pentru prima dată, după cite știu eu, în Hempel, 1959. El a rafinat-o mai târziu în Hempel, 1962; 1962/1966; și 1965. Analiza lui Hempel asupra celui de-al doilea model a suferit modificări ce pot fi studiate în lucrările citate. Terminologia sa a cunoscut de asemenea fluctuații. În diferite rînduri Hempel numește explicația care nu este de tip deductiv ca „inductivă“, „statistică“, „probabilistică“ și „inductiv-statistică“.

39. Atît terminologia cit și semnificațiile termenilor oscilează. Eu prefer perechea de termeni *explanans* (pl. *explanantia*) și *explanandum*. Primul membru al perechii este de obicei definit (înțeles) astfel încît să includă atît baza explicației *cît* și legile de acoperire. Vezi Hempel-Oppenheim, 1948, Sect. 2. Mi se pare, în mare măsură pentru rațiuni terminologice, mai convenabil de folosit *explanans* pentru a semnifica numai baza, adică enunțurile despre faptul individual din care, în conjuncție cu legile, este dedus *explanandum*-ul.

40. Cf. von Wright, 1963 a, Cap. II, Sect. 6.

41. Versiunea originală a exemplului care este aici parafrizat se găsește în Hempel, 1942, Sect. 2.1.

42. Nu există nici o formă standard neechivocă a modelului (cf. mai sus, n. 38). Se poate spune că discuția noastră se referă numai la o *versiune* a modelului.

43. Îndoieli asupra eficacității explicative a modelului au fost exprimate și discutate în literatură și înainte. Vezi Gluck, 1955, Scriven, 1959, Dray, 1963. Observațiile făcute de Scriven și Dray sint legate de critica modelului dat în text. Explicațiile inductiv-probabilistice, ca să folosim exprimarea fericită a lui Scriven, „aruncă autoritatea asupra cazului individual“. „Un eveniment“, spune Scriven, „poate răpăi în interiorul unei rețele de legi statistice, dar este localizat și explicat prin situarea sa în rețeaua nomică“ (*ib.*).

44. Asupra distincției dintre evenimentele și stările individuale și generice, vezi mai jos, Cap. II, §4, și von Wright, 1963 a, Cap. II, Sect. 5.

45. Asupra rolului probabilității în analiza cauzală, vezi Suppes, 1970. Autorul definește noțiunea de cauză în termeni probabilistici (p.12). Printr-o cauză *prima facie* a unui eveniment el înțelege un alt eveniment astfel încât probabilitatea inițială a primului eveniment este mai mică decât probabilitatea primului eveniment fiind dat cel de al doilea. Eu mă îndoiesc că această utilizare este în acord cu vreo folosire naturală sau comună a „cauzei” (sau a „cauzei *prima facie*”). Dar nu văd nici o obiecție ca să vorbim de *relevanța* (producerii) unui eveniment pentru probabilitatea (producerii) unui alt eveniment, ca tip de relevanță „cauzală”.

46. Totdeauna Hempel a insistat asupra distincției. Relația explicației cauzale cu explicația nomologic-deductivă în genere este discutată în detaliu în Hempel, 1965, pp. 347 și urm. Mill, 1843, Cartea III, Cap. XII, Sect. 1, și Popper, 1935, Sect. 12, par să identifice, implicit, explicația cauzală cu explicația prin legi generale.

47. N. Hartmann, 1951 distinge între teleologia *proceselor*, a *formelor* și a *întregilor*. Ayala, 1970, p. 9, menționează trei cazuri de teleologie în biologie, (a) „cînd starea finală sau scopul este conștient anticipat de către agent”; (b) sisteme cu autoreglare; (c) „structuri desemnate în mod anatomic și fiziologic să îndeplinească o anumită funcție”.

48. Pentru comentarii critice asupra lucrării, vezi R. Taylor, 1950 a, și 1950 b și replica lui Rosenblueth și Wiener, 1950.

49. R. Taylor, 1950 a, numește punctul de vedere al lui Rosenblueth, Wiener și Bigelow, o concepție „mecanicistă” a finalității. Termenul „mecanicist” trebuie, totuși, folosit într-un sens larg care, cred-eu, este mai bine acoperit de termenul „cauzalist”. Cf. mai sus, n. 7.

50. Autorii înșiși nu-și numesc demersul „cauzal”. Ei sînt, dimpotrivă, preocupați să distingă între cauzalitate și noțiunea lor de teleologie. Această mi se pare că restringe prea mult termenul „cauzal”.

51. Autorii, strict vorbind, au argumentat pentru o restrîngere a noțiunii de „comportament teleologic” la „reacții îndreptate spre țintă care sînt controlate prin eroarea reacției”. „Comportamentul teleologic devine astfel sinonim cu comportamentul controlat prin feedback negativ.” (Rosenblueth, Wiener, Bigelow, 1943.)

52. Braithwaite, 1953, Cap. X; Nagel, 1961, Cap. XII. Selecțiuni reprezentative din ambele lucrări sînt retipărite în Canfield (ed.), 1966. Braithwaite adoptă în mod expres concepția că explicația teleologică, atît cea a activităților intențional direcționate spre scop, cît și în privința comportamentului teleologic în general, este reductibilă la (forme de) explicație cauzală. Atitudinea lui Nagel în legătură cu problema reducției teleologiei la modelele explicative cauzale (nonteleologice) este mai prudentă. Pare să fie o redare fidelă a poziției lui Nagel dacă spunem că el consideră expli-

cațiile teleologice în *biologie* „reductibile“ la explicațiile cauzale. Pentru discuții recente ale acestor probleme, vezi Ackermann, 1969 și Ayala, 1970.

53. Asupra semnificației generale și filozofice a ciberneticii, cf. David, 1965; Klaus, 1961; Lange, 1962; și Wiener, 1948.

54. Cf. Lange, 1962, Cap. I.

55. Comte, 1830, Lecția I, Sect. 10: „Caracteristica fundamentală a filozofiei pozitive este de a privi toate fenomenele ca fiind supuse la *legi* naturale invariabile.“

56. Asupra noțiunii de independență logică, vezi și Cap. II, § 4, și Cap. III, § 3.

57. Este evident corect că schema explicației nomologic-deductive în ceea ce poate fi numită forma sa „tradițională“ nu este un enunț adecvat al condițiilor pe care trebuie să le satisfacă o explicație de tip nomologic-deductiv. A admite aceasta nu este totuși o critică serioasă a teoriei explicației prin subsumare la legi. Adecvarea schemei lui Hempel și alte condiții care îi pot fi impuse sînt discutate în Eberle, Kaplan și Montague, 1961; Fain, 1963; Kim, 1963; Ackermann și Stennes, 1966.

58. Poziția numită convenționalism în filozofia științei este asociată, la origine, cu numele lui Henri Poincaré. Sursa principală este Poincaré, 1902, Cap. V-VII. Poziția, atunci cînd este dusă la extrem, este mai bine studiată, cred, în lucrările lui Hans Cornelius și Hugo Dingler. Asupra convenționalismului, vezi și von Wright, 1941/1957, Cap. III.

59. Cf. von Wright, 1941/1957, Cap. III, Sect. 4, și von Wright, 1951, Cap. VI, Sect. 2.

60. Mulți reprezentanți ai convenționalismului au fost din punct de vedere filozofic înrudiți cu pozitivismul. Acesta este adevărul, nu în cele din urmă și în ceea ce îi privește pe convenționaliști radicali. Cf. Ajdukiewicz, 1934; Cornelius, 1931; Dingler, 1931 și 1953.

61. Reintroducerea în dezbateră modernă a ideii de necesitate naturală și a concepției despre legile naturii ca principii de necesitate se datorește în principal lui William Kneale. Vezi Kneale, 1949 și 1961. În mod semnificativ, Kneale este o autoritate de frunte în istoria logicii modale și a logicii în general. Pentru discuții asupra ideii de necesitate naturală vezi și Nerlich și Suchting, 1967, Popper, 1967, și Maxwell, 1968.

62. Termenul „nomic“ a fost sugerat de către W. E. Johnson: „Eu aș propune ca *nomic* (de la gr. *nomos*, lege) să fie substitutul pentru necesar în contrast cu contingent. Astfel, o propoziție nomică este aceea care exprimă o lege pură a naturii.“ (Johnson, 1921/1924, Partea I, Cap. IX, Sect. 7.) Johnson a distins necesitățile nomice non-logice de universalii factice. Pri-

mele le implică pe ultimele, dar nu și invers. Se poate spune că punctele de vedere ale lui Johnson despre legile naturii le anticipează pe cele ale lui Kneale.

63. Despre această problemă vezi în special Goodman, 1954 (în care este retipărit Goodman, 1947), pp. 17-27, 45 și urm., 73-83 și *passim*.

64. Von Wright, 1957.

65. *Ib.*, p. 153.

66. Pentru o orientare generală, vezi David, 1965. Despre cibernetică în științele sociale, vezi Buckley, 1967 și Buckley (ed.), 1968; o bună privire generală asupra aplicării ciberneticii în legislație este în Losano, 1969.

67. Un enunț foarte clar, cu o apărare abil argumentată a punctului de vedere al explicației prin subsumare la legi cu privire la explicații dispoziționale ale acțiunilor în termenii rațiunilor ce motivează sint date în Hempel, 1965, pp. 469-487.

68. Hempel, 1962/1966, p. 107.

69. „Dacă explicăm, de exemplu, prima împărțire a Poloniei în 1772 evidențiind că n-ar fi fost posibil ca ea să reziste puterilor aliate ale Rusiei, Prusiei și Austriei, atunci utilizăm în mod tacit o lege banală universală cum ar fi: «Dacă dintre două armate, care sint aproximativ egal de bine înarmate și conduse, una are o superioritate covârșitoare în oameni, atunci cealaltă niciodată nu va învinge...» O astfel de lege ar putea fi descrisă ca o lege a sociologiei puterii militare, dar este prea banală pentru a ridica o problemă serioasă pentru cercetătorii în sociologie sau a le stârni interesul.” (Popper, 1945, Cap. XXV, Sect. 2.) Această observație poate fi adevărată. Dar cine ar visa la „explicarea” împărțirii Poloniei în termenii taciți ai unei astfel de „legi a sociologiei”? Este remarcabil cât de bine reușesc apărătorii teoriei explicației istorice prin subsumare la legi să evite exemplele relevante.

70. Acesta este exemplul-model al lui Dray. Vezi Dray, 1957, pp. 25, 33 și urm., 51, 97, 102, 134. Exemplul a fost introdus în discuție de către P. Gardiner. Vezi Gardiner, 1952, pp. 67, 87 și urm. Parafrizarea exemplului, dată aici, are o întorsătură puțin diferită de exemplul discutat de Dray și Gardiner.

71. Dray, 1957, Cap. V. El și-a clarificat mai târziu poziția în Dray, 1963. Hook (ed.) conține numeroase contribuții la analiza modelului de explicație a acțiunii propus de Dray.

72. Modelul de explicație al lui Dray a fost criticat de Hempel din punctul de vedere al teoreticianului legii de acoperire, în Hempel, 1962 și apoi în Hempel, 1965, Sect. 10.3. O critică dintr-o perspectivă care este în mod esențial favorabilă lui Dray este prezentată în Donagan, 1964. Donagan

face o distincție între acțiuni *inteligibile* și acțiuni *raționale*. Alegerea de către Dray a termenului poate fi, oarecum, *nefericită*. Ea sugerează cu ușurință o interpretare „raționalistă” a Istoriei într-un sens mai tare decît a voit în realitate Dray însuși. (Cf. mai jos, Cap. IV, § 10.) Pentru o discuție critică a concepției lui Dray, vezi și Louch, 1966.

73. Despre relațiile dintre filozofia analitică recentă și filozofia înțelegerii (*Verstehen*), vezi Gardiner, 1966.

74. Se poate spune că împart acest merit cu Hampshire, 1959.

75. Anscombe 1957, Sect. 33. Neglijarea raționamentului practic nu a fost, totuși, atît de completă pe cit pare să creadă Anscombe. Doctrina lui Hegel despre ceea ce el numea ocazional și „Raționamentul acțiunii”^{*} este izbitor de similară cu ideea silogismului practic așa cum este ea tratată în prezenta lucrare. În schema hegeliană de inferență practică, prima premisă este produsă de urmărirea scopului de către subiect („Scopul subiectiv”^{**}); a doua premisă este constituită din mijloacele avute în vedere pentru scop, iar concluzia constă în „Obiectivarea” țelului în acțiune („Scopul realizat”^{***}). Hegel scrie: „Scopul se leagă printr-un mijloc de Obiectivitate și, în aceasta, cu el însuși... Mijlocul este astfel termenul mediu *formal* al unui raționament *formal*; el este ceva exterior față de extrema scopului subiectiv, precum și, din aceste cauze, față de extrema Scopului obiectiv.” (Hegel, 1812/1816, Cartea II, Sect. III, Cap. 2 B). Îi sint indatorat domnului Juha Manninen pentru aceste observații despre afinitățile dintre Aristotel și Hegel.

76. Aristotel, *Ethica Nicomachea*, 1147 a 25-30.

77. Anscombe, 1957, Sect. 33. Punctul a fost de atunci un obiect de controversă. Kenny, 1966 argumentează pentru caracterul *sui generis* al raționamentului practic. Jarvis, 1962, argumentează împotriva lui. O poziție mediatoare este adoptată în Wallace, 1969.

78. Acest punct de vedere va fi, desigur, contestat de către aceia care adoptă ceea ce în Cap. II, § 4, mai jos, este numit un punct de vedere „cauzalist” despre validitatea argumentelor practice.

79. Melden, 1961; Kenny, 1963; d'Arcy, 1963; și Brown, 1968, pentru a-i menționa numai pe cîțiva dintre cei mai importanți.

80. Pentru o apărare a modelului explicației prin subsumare la legi în cazul acțiunilor, precum și a ideii că acțiunile au cauze, vezi Brandt și Kim, 1963; Davidson, 1963; și Churchland, 1970. Un model de explicație „me-

* În original, în limba germană, *Schluß des Handelns*. (N.t.)

** În original, în limba germană, *der subjektive Zweck*. (N.t.)

*** În original, în limba germană, *der ausgeführte Zweck*. (N.t.)

canicistă", care utilizează ideile cibernetice, este propus în Ackermann, 1967. Cea mai recentă lucrare de importanță majoră asupra teoriei explicației și a filozofiei științei în general, Stegmüller, 1969, se înscrie în mod decis în tradiția pozitivismului și a empirismului logic. Ar trebui de asemenea menționat că cele patru lucrări în colecția Vesey (ed.), 1968 care tratează problema acțiunilor și a cauzelor, adică acelea ale lui Kolnai, Henderson, Pears, și Whiteley, toate, apără un punct de vedere cauzalist despre mecanismul motivațional al acțiunilor.

81. În Winch, 1964 există o discuție interesantă despre aplicațiile concepțelor sale la antropologia socială și la înțelegerea culturilor primitive.

82. Winch, 1964 b contestă că el încearcă să schițeze o metodologie a științelor sociale. Acesta este adevărul, dacă prin metodologie se înțelege, în mod aproximativ, o evaluare a metodelor utilizate de savanți. Dar nu este adevărat dacă prin termen se înțelege, ca aici, *filozofia* metodei.

83. Vezi critica în Louch, 1963, și răspunsul autorului, Winch, 1964 b.

84. Cf. Wilenius, 1967, p. 130. Un filozof din curentul principal al fenomenologiei, a cărui gândire despre natura realității sociale și despre metodologia științelor sociale are afinități cu Winch, este Alfred Schütz (1899-1959). Cartea sa, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt, eine Einleitung in die verstehende Soziologie*, a apărut în ajunul eclipsei culturii în Europa și a rămas în chip straniu ignorată, chiar și după ce autorul și-a găsit refugiu în S.U.A. Operele alese ale lui Schütz în engleză, ce includ o parte substanțială din *Der sinnhafte Aufbau*, au fost publicate postum (Schütz, 1964).

85. Cf. Yolton, 1966, p. 16.

86. Sursa principală este Gadamer, 1960. Poate că s-ar putea, cu precauția cuvenită, să se facă o distincție clară între filozofii hermeneuți de orientare *dialectică* și cei de orientare *analitică*. Termenul „filozofie hermeneutică” ar putea fi atunci utilizat ca nume generic pentru ambele orientări. Aceasta ar servi scopului de a trasa o graniță mai clară decît a fost gîndită pînă acum între filozofia analitică ce coboară din Wittgenstein cel tîrziu și filozofia analitică de orientare pozitivistă sau empirist-logică. Cu timpul, o astfel de regrupare va da probabil mai multă dreptate morfologiei orientărilor în gîndirea contemporană în loc să plaseze filozofia lui Wittgenstein sub eticheta de „analitică” și să privească filozofia hermeneutică de pe continent ca o variantă fundamentală a fenomenologiei.

87. Despre locul limbajului în filozofia hermeneutică, vezi culegerea de articole editate de Gadamer, 1967. Aici ar trebui menționat, de asemenea, recentul interes pentru concepția despre limbaj implicată în gîndirea lui Hegel. Vezi Lauener, 1962, Simon, 1966, și Derbolav, 1970.

88. La origine, arta interpretării documentelor scrise. Despre istoria termenului și a mișcării intelectuale, vezi Apel, 1966; Dilthey, 1900; Gadamer, 1960; și Wach, 1926/1933.
89. Despre această afinitate, vezi Apel, 1966. Despre relația dintre filozofia analitică și hermeneutică în general, vezi Apel, 1965/1967; Habermas, 1967; și Gadamer, 1969.
90. Cf. Apel, 1965/1967; 1968; și Radnitzky, 1968, Vol. II.
91. Radnitzky 1068, Vol. II, pp. 106 și urm. Despre critica *înțelegerii** și a metodologiei hermeneutice din punctul de vedere al filozofiei analitice și al pozitivismului, vezi Neurath, 1931, p. 56; Hempel, 1942, Sect. 6; Hempel-Oppenheim, 1948, Partea I, Sect. 4; Hempel, 1965, Sect. 10.3; Abel, 1948; Martin, 1969.
92. Distincția dintre cele două orientări pare să fi fost făcută pentru prima dată de către Krajewski, 1963. Vezi și Kusý, 1970.
93. Surse pentru studiul impactului ciberneticii asupra materialismului dialectic marxist sînt Klaus, 1961, și Kirchenmann, 1969.
94. Cf. Klaus, 1961, pp. 290-324; Lange, 1962.
95. Cf. Krajewski, 1963 și Skolimowski, 1965.
96. Skolimowski, 1965, p. 245.
97. Numele pare să fi fost sugerat pentru prima dată de către Adam Schaff, în Schaff, 1961. Concepțiile grupate sub această denumire constituie un mănunchi foarte amestecat, unele fiind mai „ortodoxe”, altele mai „revizioniste”. Vezi colecția de eseuri în ediția Fromm, 1965. Vezi și Marković, 1969: „Marxismul azi este într-adevăr un întreg mănunchi de orientări și tendințe opuse.”
98. Operele lui Lukács despre tînărul Hegel și despre tînărul Marx (Lukács, 1948 și 1955) au fost de o mare importanță pentru reorientarea hegeliană a filozofiei marxiste. Lukács, 1948, este violent polemic cu lucrarea lui Dilthey din 1905 despre tînărul Hegel, care însă a fost crucială pentru reînvierea interesului pentru Hegel, la începutul acestui secol.
99. Se poate spune că Școala de la Frankfurt (Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas) ocupă o poziție la intersecția filozofiei hermeneutice cu marxismul umanist.
100. Sartre, 1960. Despre Sartre și marxism, vezi Desan, 1965.

* În original, în limba germană, *Verstehen*. (N.t.)

II. Cauzalitate și explicație cauzală

1. Vezi Hume, 1739, Cartea I, Partea III, Sect. 1 și Sect. 14, și, în special, Hume, 1748, Sect. IV, Partea 1.
2. Hume, 1739, Cartea I, Partea III, Sect. 14; Hume, 1748, Sect. IV, Partea 2, și Sect. VII, Partea 2.
3. Pentru o privire de ansamblu asupra eforturilor de a rezolva „Problema lui Hume“, vezi von Wright, 1941/1957.
4. *Dictum*-ul este din C.D. Broad, în Broad, 1926.
5. Aceasta au susținut-o filozofi atît de diferiți în poziția lor generală cum au fost Comte (cf. mai sus, Cap. I, § 2) și Collingwood. Comte, 1844, Partea I, Sect. 3: „Revoluția fundamentală ce caracterizează maturitatea inteligenței noastre consistă în mod esențial în a substitui peste tot determinarea inaccesibilă a cauzelor propriu-zise cu simpla investigare a *legilor*, adică a relațiilor constante care există între fenomenele observate.“ Comte, 1851, Introducere. Collingwood, 1940, p. 327. Cf. și Donagan, 1962, p. 145.
6. Russell, 1912/1913, p. 171.
7. *Ib.*, p. 184.
8. Nagel, 1965, p. 12.
9. Suppes, 1970, p. 5.
10. Russell, 1912/1913 și Campbell, 1921, pp. 49–57.
11. Cf. Popper, 1935, § 12. Relația dintre explicația cauzală și explicația prin subsumare de tip nomologic-deductiv este discutată în detaliu în Hempel, 1965, Sect. 2.2. După Hempel, *orice* explicație cauzală este nomologic-deductivă, dar nu orice explicație nomologic-deductivă este cauzală.
12. Este folositor de notat aici distincția dintre explicarea *faptelor*, cum ar fi apariția unui eveniment, și „explicarea“, dacă ar fi să o numim așa, a *legilor* (științifice). În această carte eu discut numai primul tip de explicații. În acord cu părerea comună, deși greu de apreciat drept incontestabilă, explicarea legilor constă în derivarea lor din legi mai generale sau în a arăta că ele sînt cazuri speciale ale legilor mai generale. Aceasta este explicația nomologic-deductivă de tipul subsumării la legi. Cf. Mill, Cartea a III-a, Cap. XIII, și Braithwaite 1953, Cap. XI. „Se spune că o lege sau uniformitate a naturii este explicată cînd sînt puse în evidență o altă lege sau legi, față de care prima lege nu este decît un caz, și din care

ea ar putea fi dedusă." (Mill) „A explica o lege înseamnă a pune în evidență o mulțime stabilită de ipoteze din care legea să rezulte." (Braithwaite) Aceasta, totuși, *nu* este „explicație cauzală" — cel puțin nu într-un sens foarte corect al acestui termen. Despre o lege nu s-ar putea spune în mai mare măsură că ea „cauzează" ca o altă lege să fie validă, decât că adevărul lui $2^n > n$ „cauzează" ca 2^3 să fie mai mare decât 3.

13. Asupra distincției dintre diferitele concepte de condiție și elementele logicii lor, vezi von Wright, 1951, Cap. III, Sect. 2. Despre relația dintre conceptele condiției și ideile cauzale, vezi și Mackie, 1965, Marc-Wogan, 1962, Scriven, 1964, și Vanquickenborne, 1969.

14. Despre semnificația lui „generic", vezi mai jos, § 4.

15. Lucrarea de pionierat în acest domeniu este Broad, 1930. Pentru o tratare mai completă vezi von Wright, 1951, Cap. IV. Pentru un rezumat, vezi von Wright, 1941/1957, Cap. IV, Sect. 3-5, din ediția revizuită.

16. Multă confuzie în discuția asupra cauzalității și în logica inductivă a luat naștere datorită eșecului de a distinge diferitele relații de condiționare. Astfel în Hume, 1748, Sect. VII, Partea a II-a, „cauza" este definită, aproape în același timp, mai întâi în sensul de condiție suficientă și apoi imediat drept condiție necesară — evident pornind de la convingerea că cele două sensuri sînt identice: „...putem așadar defini cauza ca fiind *un obiect, urmat de un altul, în așa fel încît toate obiectele asemănătoare primului sînt urmate de obiecte asemănătoare celui de-al doilea*. Sau, cu alte cuvinte, *în așa fel încît dacă primul obiect n-ar fi fost, cel de-al doilea n-ar fi existat niciodată*". [Traducerea a fost preluată din David Hume, *Cercetare asupra intelectului omenesc*, traducere de Mircea Flonta, Adrian-Paul Iliescu și Constanța Niță, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, pp. 149 - 150 — *n. t.*] Mill, 1843, abundă în exemple ale unor confuzii similare. Vezi von Wright, 1941/1957, Cap. IV, Sect. 5, și von Wright, 1951, Cap. IV, Sect. 4, pp. 158-163.

17. Să se observe că termenul „implicație strictă" este utilizat aici într-un sens care *nu* angajează față de punctul de vedere după care necesitatea implicației este necesitate logică. Lucrarea de pionierat în domeniul analizei modale, non-extensionaliste a cauzării este Burks, 1951.

18. În particular, întrebarea dacă o cauză poate opera în direcția spre trecut a fost mult discutată în literatura recentă. Se poate spune că dezbaterea curentă a început cu Dummett, 1954 și Flew, 1954. Printre cele mai importante contribuții la ea sînt Black, 1955, Chisholm, 1960, Chisholm-R. Taylor, 1960, Dummett, 1964, și Dummett, 1966. Pentru o bibliografie vezi Gale (ed.), 1968.

19. Despre noțiunea de ocazie și despre distincția dintre entități propoziționale, generice și individuale, vezi von Wright, 1963 a, Cap. II, Sect.4.
20. Pentru o prezentare detaliată a acestui sistem de logică temporală sau logică a schimbării, vezi von Wright, 1965; 1969.
21. Pentru o prezentare mai detaliată, vezi von Wright, 1968 b.
22. Potrivit definiției standard, un sistem este o clasă de elemente cu o mulțime coordonată de relații. Vezi Hall și Fagen, 1956, p. 81; Lange, 1962; Buckley, 1967. Această concepție despre sistem este mult mai largă decît cea discutată aici. Noțiunea noastră de sistem este virtual aceeași cu noțiunea lui Rescher de *sistem de stare discretă*. Vezi Rescher, 1963. Ea este legată și de noțiunea cibernetică de *sistem dinamic*. Vezi Ashby, 1952, Cap. II, și Ashby, 1956, Cap. III, Sect. 1 și 11.
23. Aspecte importante ale unor astfel de considerații sînt asocierea magnitudinilor *probabilității* cu dezvoltările alternative în fiecare punct și asocierea magnitudinii *valorii* cu stările totale, sau lumi.
24. Un sistem care este un fragment dintr-un alt sistem va trece printr-un număr mai mic de stadii. O relație de condiționare dintre o stare la stadiul m și o stare la stadiul n al unui sistem-fragment, care este valabilă de altfel și pentru sistemul total, este o relație dintre o stare la stadiul $m+k$ și o stare la stadiul $n+k$ al sistemului total, unde k este diferența, în ceea ce privește numerele de stadii, dintre sisteme. În mod asemănător, o relație de condiționare dintre o stare la stadiul m și o stare la stadiul n a sistemului mai mare este o relație de condiționare dintre prima stare la stadiul $m-k$ și a doua stare la stadiul $n-k$ din sistemul fragment. Dacă $m-k < 1$, atunci relația de condiționare în sistemul total nu are nici o relație corespondentă în sistemul-fragment. (Lucrurile stau așa deoarece starea care condiționează aparține stadiului care este anterior stării inițiale a sistemului-fragment.)
25. Aceste probleme referitoare la relațiile de condiționare nu trebuie confundate cu problemele legate de condițiile „contingente” sau „relative” discutate în § 6.
26. Această relativitate a relațiilor de condiționare într-un sistem cere pentru exprimarea sa simbolică în calculul $PL+T+\Lambda+M$ utilizarea operatorilor modali *iterați* („de ordin mai înalt”). De exemplu, să presupunem că apariția lui d_1 în stadiul al patrulea este o condiție necesară pentru apariția lui p în e_1 . Aceasta înseamnă că trecerea sistemului prin c_1 , la al treilea stadiu, este *suficientă* pentru a asigura că este *necesar* pentru sistem să meargă prin d_1 în al patrulea stadiu pentru a obține starea finală care îl conține pe p . Să acceptăm, de dragul argumentării, presupunerea simplificată că o

implicație strictă este o expresie simbolic-satisfăcătoare a faptului că antecedentul său este o condiție suficientă a consecventului său, și consecventul său o condiție necesară a antecedentului său. Relativitatea de mai sus a relațiilor de condiționare ar putea fi „citită” atunci din următoarea formulă:

$$N(c_1) \rightarrow N(tT(tTp) \rightarrow tTd_1)$$

înțelegînd că t semnifică o tautologie arbitrară.

27. Orice sistem poate fi la rîndul său văzut ca un fragment al unor sisteme mai cuprinzătoare. Relațiile de condiționare care sînt valabile pentru primul sistem nu pretind să fie valabile în acele sisteme mai cuprinzătoare.

28. Pentru o definiție generală a închiderii, vezi Hall și Fagen, 1956, p. 86. Este important de notat că închiderea, așa cum este definită aici, este o proprietate a unui sistem *într-o instanțiere dată a lui*, adică într-o situație cînd starea sa inițială apare și sistemul trece prin unele din parcursurile sale posibile de dezvoltare într-un număr n de stadii succesive. Același sistem care este (apare) închis într-o secvență de ocazii necesare pentru instanțierea sa nu trebuie să fie neapărat închis într-o altă secvență de ocazii.

29. Cf. Nagel, 1965, pp. 19 și urm. Tipul de caz discutat de Nagel este ușor diferit de cel discutat de noi aici. Nagel este interesat de „necesitatea contingentă” a unui factor. Tipurile de condiții „relative” discutate la II și III în text sînt *conectate* cu acela pe care Mackie (1965, p. 245) îl numește o *inus*-condiție, adică o parte indispensabilă a unei condiții suficiente care nu este așadar și o condiție necesară. Ele sînt mai departe corelate cu ceea ce Marc-Wogau (1962, pp. 226 și urm.) numește „un moment într-o condiție minimală suficientă, și în același timp o condiție necesară *post factum*” precum și de caracterizarea dată de Scriven (1964, p. 408) cauzelor evenimentelor particulare. Cei trei autori în cauză încearcă să stabilească condițiile pe care un factor trebuie să le satisfacă pentru a-l califica drept „cauză” în afară de a fi o „condiție în mod contingent suficientă” în sensul explicat în text. Nu este sigur că poate fi dată o caracterizare satisfăcătoare numai în termenii diferitelor relații de condiționare. Ar trebui de asemenea să se examineze probleme cu privire la *posibilitatea de manipulare* (controlul) factorilor (vezi mai jos, § 7-10) și probleme de natură *epistemică*. Cele din urmă se referă la ordinea în care prezența factorilor devine cunoscută pentru noi, sau este luată în considerație în explicație. Relevanța ordinii epistemice este reflectată în operația de *extindere* a fragmentelor inițiale ale sistemelor, fie prin includerea de elemente ulterioare în spațiul-de-stare, fie prin considerarea unui mai mare număr de stadii în desfășurările sistemelor.

30. Onoarea de a fi primul care a pus în evidență rolul important al explicațiilor care răspund la întrebări de tipul *cum* ceva sau altceva a fost *posibil*, îi revine, cred eu, lui William Dray. Explicațiile de acest tip „nu sînt mai puțin” explicații prin subsumare la legi decît explicațiile care răspund la întrebări de tipul *de ce* ceva sau altceva s-a întîmplat. (Explicațiile prin subsumare la legi sînt departe de orice răspunsuri la întrebările *De ce este necesar?* Cf. mai jos, Cap. IV.) Cînd explicațiile de tipul *Cum este posibil?* sînt explicații prin subsumare la legi, ele se conformează unui model al legii de acoperire. Dar acest model nu este identic cu forma originală a schemei hempeliene. Recunoașterea statutului logic-independent al lui *Cum este posibil?* nu trebuie privită ca o critică a teoriei hempeliene a explicației, ci mai degrabă ca o completare a ei într-o direcție importantă. Este totuși interesant de notat că în critica opiniilor lui Dray s-a încercat să se privească cu bănuială explicațiile de tipul *Cum este posibil?* și uneori să le forțeze să intre în tiparul modelului hempelian al explicației de tipul *De ce este necesar?* Vezi Dray, 1968. În nici un fel de împrejurări nu va trebui să considerăm distincția dintre cele două tipuri de explicație drept caracteristică pentru o diferență generală dintre modelele explicative ale științelor naturale și umaniste.

31. După cum s-a observat în Cap. I, § 1, n. 3, problema relației dintre explicație și predicție a fost mult discutată în literatura recentă. Această discuție se referă, totuși, în ansamblu numai la puterile predictive ale răspunsurilor la întrebările *De ce?*

32. O excepție notabilă este Ernst Nagel. Numeroase dintre analizele sale asupra teleologiei tratează cazuri tipice de „cvasi-teleologie” și urmăresc să arate caracterul lor *causal*. Vezi Nagel, 1953; 1961, în special pp. 401-427; 1965.

33. O bună sinteză asupra situației problemei în acest domeniu este Lagerspetz, 1959. Poziția autorului este apropiată de cea a lui Nagel.

34. Despre acest „element contrafactual” inclus în noțiunea de acțiune, vezi mai jos Cap. III, § 10. Cf. și Black, 1958, p. 24, și von Wright, 1968 c, Cap. II, Sect. 6. Propriul meu punct de vedere anterior asupra acestui subiect este totuși oarecum diferit de poziția pe care o argumentez aici.

35. Expresia „condiție suficientă într-o anumită ocazie” nu trebuie să fie înțeleasă greșit. Dacă *a* este o condiție suficientă a lui *b*, atunci în *toate* ocaziile cînd *a* este, este și *b*. Dar se poate întîmpla ca în *anumite* ocazii ale apariției sale, *b* să fie asociat cu condiția suficientă *a*, în altele cu alte condiții suficiente ale sale, iar în alte ocazii să nu fie asociat cu nici un fel de condiție suficientă.

36. Jaeger, 1934, Cartea I, Cap. 9; Kelsen, 1941, Cap. V, a numit „Nașterea legii cauzalității din principiul talionului în filozofia greacă a naturii.“
37. Cf. Cohen, 1942, p. 13.
38. Pe lângă expresiile „a face lucruri“ și „a cauza lucruri“ există și expresia „a face lucrurile să se întâmple“. Nici una din cele trei expresii, așa cum sînt utilizate în mod obișnuit, nu poate fi asociată fără ambiguitate cu unul sau cu altul din perechea de concepte pe care eu aici, într-un sens tehnic, le numesc rezultatul și consecințele unei acțiuni. Dar mi se pare că „a face“ este asociat mai natural cu rezultatul, iar „cauzarea“ cu consecința unei acțiuni, în timp ce expresia „a face să se întâmple“ este utilizată mai natural decît celelalte două expresii în mod ambiguu utilizate, fie pentru rezultat, fie pentru consecință. Cf. Black, 1958.
39. Distincția dintre acțiuni fundamentale și non-fundamentale a fost introdusă în dezbaterea recentă de către A.C. Danto. Vezi Danto, 1963; 1965 a; 1966. Modul în care Danto face această distincție este deschis criticii. Cf. Stoutland, 1968. Danto definește o acțiune fundamentală ca una care nu este cauzată de nici o altă acțiune a aceluiași agent. Definiția lui Stoutland este ușor diferită: o acțiune fundamentală a unui agent este aceea pe care el nu o îndeplinește executînd o anumită altă acțiune. Ultima definiție este în mod decisiv mai bună; ea evită, cel puțin, noțiunea dubioasă de „cauzare a unei acțiuni“. Vezi și mai jos, Cap. III, n. 38.
40. Ideea că acțiunea este din punct de vedere conceptual primară față de cauză are antecedente îndepărtate în istoria gîndirii. Ea are și multe variante diferite. Unul din susținătorii ei a fost Thomas Reid. Opinia sa cu privire la întîietatea ideii de acțiune (putere activă) față de cea a eficienței cauzale este, totuși, mai degrabă diferită în raport cu perspectiva adoptată aici. Potrivit lui Reid, ideea noastră de *cauză* și *efect* în natură este modelată printr-o *analogie* între relația cauzală și aceea a unui *agent* față de *acțiunea* sa. Noțiunea de „putere activă“ într-o *ființă*, spune Reid, este ideea că *ființa* „poate să facă anumite lucruri, dacă vrea“ (Reid, 1788, Essay I, Cap. V). Un punct de vedere asupra relației dintre noțiunea de cauză și aceea a acțiunii, care este mai inrudită cu concepția adoptată aici, este oferit de noțiunea lui Collingwood de cauză ca „miner“. Cf. Collingwood, 1940, p. 296. Poziția cea mai apropiată de a mea, pe care am găsit-o în literatura de specialitate, este aceea propusă de Gasking, 1955. Din punctul de vedere al lui Gasking, „noțiunea de cauzare este esențial legată de tehnicile noastre de manipulare folosite pentru a produce rezultate“ și „un enunț despre cauza a ceva este foarte strîns legat de o rețetă pentru a-l produce sau pentru a-l preveni“ (p. 483). Acesta este în mod esențial adevărat și în cazurile cînd se spune că un anumit eveniment particular cu

un caracter complex și global, pe care nimeni nu ar putea să-l producă prin manipulare, a cauzat un alt eveniment particular. De exemplu, cînd ridicarea nivelului mării într-o anumită eră geologică este atribuită topirii calotelor glaciare polare. (Cf. exemplul nostru la p. 87 despre erupția Vezuviului și distrugerea cetății Pompei.) Deoarece „cînd se poate spune pe drept cuvînt acest lucru, acesta este totdeauna cazul în care oamenii pot produce evenimente de primul tip ca un mijloc de a produce evenimente de al doilea tip” (p. 483). Această noțiune manipuloare a cauzei este numită de Gasking „fundamentală sau primitivă” (p. 486). El face observația ce mi se pare corectă și importantă că această noțiune a cauzei nu figurează în mod proeminent în enunțurile teoretice ale oamenilor de știință (*ib.*). Se poate spune că, dintr-un anumit punct de vedere, progresul științelor naturale constă în tranziția de la „rețete de manipulare” la „legi funcționale” (p. 487). Aceasta este în acord cu punctul de vedere al lui Russell și al altora. Dar ar trebui apoi adăugat că, pentru scopurile experimentelor și ale aplicațiilor tehnice, aceste relații funcționale procură o bază logică din care pot fi extrase noi rețete de producere sau de prevenire a lucrurilor. Aceasta explică faptul, notat de Nagel (cf. mai sus, p. 55), că noțiunea de cauzare „manipuloare” continuă să fie „cuprinsă în evaluările pe care le dau cercetătorii din domeniul științelor naturii procedurilor lor de laborator”.

41. Pentru o apărare puternică a punctului de vedere al succesiunii humeene, „pasiviste” și regulate cu privire la cauzare și lege naturală, vezi Hobart, 1930. Autorul spune că „simpla succesiune în evenimente generează necesitatea în ele, așa cum a fost ea caracterizată de noi” (p. 298). *Într-un sens*, acest lucru este adevărat și pentru punctul de vedere asupra cauzării pe care îl apăr aici. Ideea de necesitate naturală, așa cum o văd eu, se originează în ideea că noi putem cauza lucruri făcînd alte lucruri. Cunoașterea noastră că lucrurile făcute „cauzează” alte lucruri se sprijină, totuși, pe observarea succesiunilor regulate. A spune că lucruri „cauzează” alte lucruri, este, așadar, înșelător: *această* „cauzare” nu este nimic altceva decît o succesiune regulată. În plus, cunoașterea noastră că putem face lucruri se sprijină pe siguranța noastră că anumite stări de lucruri vor rămîne neschimbate (sau se vor schimba într-un anumit mod), dacă noi nu intervenim, în mod productiv sau în mod preventiv, în cursul naturii. De unde am căpătat această siguranță? Evident, din experiență. Astfel, în ultimă analiză, noțiunea de acțiune este înrădăcinată în obișnuința noastră cu regularitățile empirice.

42. Simon, 1953, apără un punct de vedere asemănător asupra problemei asimetriei relației cauzale. El respinge ideea că „o cauză ar putea fi definită ca relație funcțională în conjuncție cu succesiunea în timp” (p. 159). Asi-

metria relației trebuie, după el, să fie explicată în termenii puterii de a controla și de a interveni în structura modelului.

43. Modelul brut sau imaginea pe care o utilizăm aici nu pretinde, desigur, să fie realist. „Evenimentele cerebrale” nu sînt nici „în principiu” deschise inspecției oculare. Din punctul de vedere al prezentei discuții, modelul brut își îndeplinește funcția logică *dacă* se admite că evenimentele cerebrale sînt procese neuronale care pot fi definite și identificate în mod *independent* de efectele pe care ele le produc în procesele numite „activitate musculară”. Dacă această condiție de independență este efectiv satisfăcută nu sînt eu în măsură să apreciez. Nu știu însă ca acest lucru să fi fost pus sub semnul întrebării. Dar subiectul ar merita să fie cercetat.

44. Ideea că un agent poate cauza evenimente cerebrale „în trecut” este discutată mult mai interesant în Chisholm, 1966. După Chisholm, un agent atunci cînd face ceva, de exemplu își ridică brațul, face să se întîmple anumite evenimente cerebrale. O relație cauzală de acest tip, și anume între un agent și un eveniment în lume, este numită de Chisholm *imanentă*. El o distinge pe aceasta de relațiile cauzale pe care el le numește *transeunte** și care au loc între un eveniment și un alt eveniment. Relația dintre ridicarea brațului și evenimentele cerebrale (antecedente) este o astfel de cauzare transeuntă. Utilizînd distincția lui Chisholm, s-ar putea spune că eu argumentez aici pentru existența cazurilor de cauzare transeuntă, care operează spre trecut. Deoarece eu încerc să argumentez că ridicarea brațului meu „cauzează” ca anumite evenimente cerebrale anterioare să aibă loc. Noțiunea lui Chisholm de „cauzare immanentă” mi se pare legată de dificultăți insurmontabile. Chisholm spune că „natura cauzării transeunte nu este mai clară decît aceea a cauzării imanente” (p. 22). Într-un sens, eu pot fi de acord cu el. Și poate că s-ar putea spune că noțiunea mea de „cauzare transeuntă”, datorită dependenței sale de noțiunea de acțiune, are o notă de „cauzare immanentă” deja zidită în ea. Chisholm spune de asemenea că „dacă noi nu am înțeles conceptul de cauzare immanentă, atunci nu l-am înțeles nici pe acela de cauzare transeuntă” (p. 22). Aici poziția mea mi se pare foarte apropiată de a lui. Dacă înlocuim cuvintele „cauzare immanentă” cu „acțiune”, obținem ideea în versiunea mea. Dacă se dorește, s-ar putea numi acțiunea „cauzare immanentă”, dîndu-se astfel un înțeles acestei expresii. Dar eu nu cred că noțiunea de cauzare immanentă poate fi întrebuințată pentru a *clarifica* conceptul de acțiune.

* Etimologia probabilă este latină, de la *trans+eo, ire, ivi, itum*, cu traducere literală *a merge dincolo, a trece*. (N.t.)

III. Intenționalitate și explicație teleologică

1. Această diferență între tipurile de explicație ar putea fi numai o diferență „de suprafață”, dacă explicațiile teleologice și cvasi-teleologice ar putea fi transformate în explicații cauzale autentice. Atunci ar fi totuși adevărat că explicația, de exemplu, a alergării unui om care este preocupat să prindă trenul, nu depinde în ceea ce privește corectitudinea sa de adevărul conexiunii nomice presupuse dintre alergare și sosirea în stație la timp pentru a prinde trenul. Dar ea ar depinde de adevărul unei conexiuni nomice dintre „dorința lui de a prinde trenul” (interpretată poate ca o anumită stare globală a corpului și a creierului său) și alergarea sa.
2. Aceasta ar corespunde, cred, perspectivei adoptate în Braithwaite, 1953, pp. 322-341; în Hempel, 1959, Sect.7; și în Nagel, 1961, pp. 401-428. În formularea lui Nagel: „Orice enunț despre subiectul unei explicații teleologice poate fi în principiu redat în limbaj non-teleologic, astfel încât asemenea explicații împreună cu toate aserțiunile despre contextele utilizării lor să fie traducibile în formulări non-teleologice echivalente din punct de vedere logic” (p. 421). Aceasta este în acord cu punctul de vedere al „ciberneticii radicale”, în sensul, spre exemplu, al lui Klaus, 1961, pp. 290-325.
3. Nu doresc să minimalizez importanța perspectivelor pe care le-a deschis cibernetica pentru analiza teleologiei în termeni cauzali. Această analiză, cel puțin într-o privință, m-a ajutat să disting mai clar între *tipurile* de teleologie. Pretenția mea *nu* este că explicația comportamentului orientat spre scop și a finalității nu poate fi uneori (adesea) redusă la conformitatea cu modelul legii de acoperire. Pretenția mea este numai că această reducere nu se aplică la *toate* formele de teleologie. Nu voi avea nici o obiecție față de aceia care preferă să numească formele non-reductibile cu alte nume, de exemplu intenționalitate, și să rezerve numele de teleologie pentru formele reductibile.
4. Ar fi neconvenabil și pedant să obiectez la utilizarea cuvântului „cauză” pentru altceva decât instanțieri ale conexiunilor nomice. Dar mi se pare rațional să obiectez la utilizarea termenului tehnic de „explicație cauzală” pentru explicații care nu se conformează modelului subsumării la legi.
5. Vezi Mayr, 1965 și Ayala, 1970.
6. Un nume alternativ pentru explicațiile care leagă prin relații nomice *explanandum*-ul și anumite *explanantia* posterioare ar fi „cauzare terminală”. El a fost inventat de către filozoful finlandez Kaila (1956). Acesta opune cauzarea *terminală* celei *inițiale*. După părerea lui Kaila, cauzarea terminală are o (mult mai) mare importanță, nu numai în științele vieții și

ale comportamentului, ci și în fizică — iar rolul explicațiilor cauzale în termeni de factori de condiționare antecedenti a fost mult exagerat.

7. Cf. Collingwood, 1946, p. 213, unde un act este descris ca „unitatea exteriorului cu interiorul unui eveniment“.

8. Prin „behaviorism“ se înțelege în mod obișnuit o doctrină sau o metodă care dă socoteală de comportamentul organismelor în termeni de stimul și răspuns. Este uimitor, totuși, că în cazurile *clare* de reflexe condiționate sau necondiționate nu este deloc natural să vorbim de „comportament“ (al organismului stimulat sau care reacționează). Salivația sau tresărirea genunchiului sînt reacții la stimuli. Dar numai oamenii care și-au pervertit vorbirea cu jargonul behaviorist vor crede că este natural să numească astfel de reacții „comportament“ al unui cîine sau al unui om. (Căci ele ar putea fi numite comportament al unor anumite glande sau al unui genunchi.) Partea interesantă și controversată a tezei behavioriste ar putea fi deci considerată pretenția că și un comportament poate fi explicat în mod „behaviorist“, ca și (formele complicate ale) răspunsuri(lor) la stimuli. Cred că observații ca acestea sînt folositoare deoarece ele atrag atenția asupra unor diferențe conceptuale și ne avertizează asupra generalizărilor pripite. Nu doresc să protestez împotriva terminologiei tehnice stabilite în cercetarea psihologică. Despre noțiunea de comportament și conceptele conexe ale actului (acțiunii) și mișcării, vezi interesanta lucrare a lui D.W. Hamlyn (1953).

9. Ar putea fi folositor să marcăm distincția dintre consecința (consecințele) *logică* și *cauzală*. Cînd vorbim de consecințe ale unei opinii, enunț sau propoziții, noi înțelegem de obicei consecințe logice. Dar cînd este utilizat în legătură cu acțiunea, termenul se referă aproape întotdeauna la consecințe cauzale.

10. Să se compare exemplul omului care se mișcă în sus și în jos în Anscombe, 1957, § 23-26.

11. Pentru un tratament mai complet al conceptelor de logică formală a acțiunii, vezi von Wright, 1963 a și 1968 c.

12. Activitatea musculară este cauzată de activitatea neuronală. Susținătorii punctului de vedere pe care eu îl schizez aici ar spune deci în majoritatea cazurilor că efectul imediat al voinței este un anumit eveniment neuronal care va fi apoi considerat, probabil, ca aspectul exterior imediat al acțiunii. Cf. Pritchard, 1945, p. 193: „Cînd voim o anumită mișcare a corpului nostru și credem că am cauzat-o, de fapt noi nu putem să o cauzăm în mod direct. Fiindcă ceea ce am cauzat în mod direct, dacă am cauza ceva, trebuie să fi fost o anumită schimbare în creierul nostru.“ Evenimentele neuronale, totuși, nu se caracterizează prin ceea ce numesc eu aici aspectul

exterior imediat al unei acțiuni. Și aceasta fiindcă ele nu sînt *rezultate* ale acțiunilor *fundamentale*. (Vezi, Cap. II, § 8.) Ele aparțin, dacă aparțin cumva, aspectelor exterioare ale acțiunii numai drept *consecințe* ale rezultatelor unor anumite acțiuni fundamentale. (Cf. discuția posibilei cauzări retroactive în Cap. II, § 10.) Dacă interpretăm argumentul asupra voinței drept cauză a acțiunii într-un astfel de mod încît să se spună despre voință că ea cauzează evenimente neuronale, care, la rîndul lor, cauzează un anumit comportament de amploare, atunci se poate spune că noi utilizăm stările neuronale ca o „pană” pentru a separa aspectul interior de aspectul exterior al unei acțiuni. Pretinsa necesitate a acestei separații servește, după părerea mea, numai pentru a ilustra natura conceptual neîntemeiată a unei „teorii cauzale a acțiunii”.

13. Pentru insistența lui Hume asupra independenței cauzei și efectului, vezi în special Hume, 1783, Cartea I, Partea III, Sect. 6. De asemenea, dacă se adoptă concepția că legăturile cauzale sînt o specie a necesității naturale, atunci se va dori să se susțină că atît cauza cît și efectul trebuie să fie independente din punct de vedere *logic*.

14. Această poziție a fost apărută cu cea mai mare ardoare de către Melden și de către un număr de autori care au scris sub influența lui. Cf. Melden, 1961, p. 53: „Evenimentul interior pe care îl numim «act de voință» ... trebuie să fie din punct de vedere logic distinct de pretinsul efect — aceasta este în mod sigur una dintre lecțiile pe care le putem deriva din citirea discuției lui Hume despre cauzare. Totuși, nimic nu poate fi un act de voință, dacă nu este conectat în mod logic cu ceea ce este voit — actul de a voi este inteligibil numai ca act de a voi ceea ce este voit.”

15. Pentru o discuție lucidă cu observații pertinente, vezi Stoutland, 1970.

16. Astfel, de exemplu, în Melden, 1961, după cum s-a văzut și din citatul de mai sus, în nota 14, în Daveney, 1966, sau White, 1967. Cf. și Wittgenstein, 1967 a, Sect. 53-60.

17. Cf. Stoutland, 1970, p. 125. Autorul evidențiază cu perfectă îndreptățire că perspectiva care face „din obiectele intențiilor, o parte din structura internă a intențiilor” nu contrazice în nici un fel posibilitatea (enunțul) că „există o relație contingentă între intenții și apariția a ceea ce le implică”.

18. În scopul de a arăta că două propoziții singulare, p și q , nu sînt independente din punct de vedere logic, trebuie să se arate că cel puțin una din cele patru combinații: $p \& q$, $p \& \sim q$, $\sim p \& q$ și $\sim p \& \sim q$ este o imposibilitate logică. Simplul fapt că este logic imposibil de verificat sau de falsificat o singură propoziție fără a verifica sau falsifica și pe celelalte, nu implică independența logică a celor două propoziții. Numai în combinație cu

următoarea teză, anume că trebuie să fie *logic* posibil să ajungem să cunoaștem valoarea de adevăr, adică să verificăm sau să falsificăm orice propoziție singulară contingentă, rezultă că propozițiile sînt independente. Eu consider acest punct de vedere despre relația de verificare și despre semnificația propoziției ca acceptabilă, dar nu voi argumenta aici pentru ea.

19. Posibilitatea ca *intențiile* să funcționeze drept cauze este în mod expres obiectul discuției în Ch. Taylor, 1964, Daveney, 1966, și Malcolm, 1968. Taylor spune (p. 33) că intențiile „cauzează” comportamentul. Dar, în același timp, el neagă (*ib.*) că intenția este „un antecedent causal” al comportamentului intenționat. Taylor întrebuițează „cauza” pentru a semnifica ceea ce se numește aici cauza humeană. Dar, după cum observă Malcolm (p. 59 f), „cauza” are și o utilizare mai largă. Malcolm distinge (*ib.*) între intențiile dintr-o acțiune și intențiile anterior formate de a face un lucru. El spune că primele nu sînt în nici un sens cauze. Ultimele cauzează comportament și astfel funcționează în chip de cauze, deși nu, dacă îl înțeleg eu în mod corect pe Malcolm, drept cauze humeene. Pentru o discuție a poziției lui Malcolm, vezi Iseminger, 1969.

20. Rolul uniformităților contemporane este corect subliniat în MacIntyre, 1966. Dar mi se pare că autorul interpretează necritic uniformitățile ca „legi cauzale”. Faptul, de exemplu, că înfringerea la cărți face (în mod regulat) o persoană tristă, este cu greu „un exemplu perfect de cauzare humeană” (*ib.*, p. 222), deși stările corporale care însoțesc și caracterizează supărarea pot avea cauze humeene. Cf. mai jos, Cap. IV, § 5, despre stimul și răspuns și mecanismele de „a face oamenii să facă lucruri”.

21. Tipul de raționament care este numit aici „inferență practică” este diferit de acela studiat în von Wright, 1963 b. Acolo, concluzia care emerge din premise a fost luată ca fiind norma „A trebuie să facă a”. Ambele tipuri, de altfel, sînt diferite de formele raționamentului practic, sau „ortopractic”, studiate în Castañeda, 1960/1961 și Rescher, 1966. Toate aceste tipuri sînt corelate, dar pare îndoielnic ca ele să aibă în comun vreo formă generică fundamentală. Vezi și mai sus, Cap. I, § 9, și von Wright, 1968 b.

22. Este o trăsătură logică a inferențelor practice că premisele lor și concluzia trebuie să aibă caracteristica numită „opacitate referențială”. Aceasta înseamnă că nu se poate, fără restricție, să se substituie pentru descrierile stărilor de lucruri și rezultatele acțiunii care apar în ele orice altă descriere a exact a aceleiași stări sau a aceluiasi rezultat. Acțiunea care este intențională într-o descriere a rezultatelor sale nu are nevoie să fie tot așa în orice altă descriere a sa, iar un mijloc pentru un scop care într-o descriere este considerat necesar, nu trebuie să fie considerat necesar într-o altă descriere.

23. Despre caracterul conceptual și condițiile de încercare, vezi von Wright, 1963 a, Cap. III, Sect. 10, și McCormick și Thalberg, 1967.
24. Gîndind astfel, el poate, desigur, să greșească. Greșeala lui îi va fi apoi în mod normal dezvăluită cînd se apucă el însuși să facă lucrul. Comportamentul său este poate complet nepotrivit pentru ceva care l-ar conduce la rezultatul dorit. Dar el poate totuși să aspire la acest scop, să-l fi „gîndit” ca un efort de a-l atinge.
25. Se poate sugera ca concluzia să fie formulată după cum urmează: Prin urmare *A* (acum) se apucă să facă *a* nu mai tîrziu decît în momentul *t'*. În această formulare a concluziei sale, raționamentul ar trebui, cred, să fie într-adevăr concludiv din punct de vedere logic. Și aceasta fiindcă a te „apuca” acum să faci ceva în viitor poate cu greu să însemne altceva decît că de acum înainte, și pentru citva timp, te vei ține numai de intenția și de opinia privitoare la acțiunea cerută, pe care ți le-ai format. (Cf. ceea ce se spune în § 8, despre schimbările în intențiile și în atitudinile cognitive.) Dar acesta este un sens diferit al lui „a se apuca să facă” de acela care este avut în vedere aici. (Cf. mai sus, § 4.)
26. Îi sînt îndatorat lui Allen Wood pentru semnalarea distincției dintre a-și uita intenția și a uita să facă lucrul intenționat.
27. Cf. mai sus, n. 18.
28. Despre distincția dintre cele două sensuri ale lui „poate să facă”, și anume sensul generic care semnifică abilitatea și sensul care semnifică succesul într-o anumită ocazie individuală, vezi von Wright, 1963 a, Cap. III, Sect. 9.
29. Dar noi putem prefera, în cazurile de conflict aparent între generalizare și cazul individual, să ne bîzuim pe prima pentru redescrierea ultimului, mai degrabă decît să lăsăm o descriere independentă a unui caz individual să răstoarne ceea ce considerăm că este o generalizare sigură (în legătură cu caracterul agentului, dispozițiile sau obișnuințele lui). Noi spunem uneori „Aceasta este ceea ce *trebuie* să fi avut el în vedere prin comportamentul său, știind cum este el”, deși el însuși neagă cu încăpăținare și poate cu bună credință atribuirea noastră de intenție. (Motive subconștiente.)
30. A fi salvat nu este ceea ce *intenționează* agentul. Este ceea ce el *doarește*. Ceea ce intenționează el este, schematic vorbind, să facă tot ceea ce poate pentru a fi salvat. Intenția sa este să creeze o situație care să-i facă posibilă ieșirea din situația grea. Aceasta este intenția care îl îndeamnă să dea un răspuns corect întrebării de ce strigă „ajutor”. Dar ea nu *are nevoie* să îl îndemne la aceasta. Dacă el o face sau nu, depinde de atitudinea epistemică ce îi completează intenția. Poate că el crede că va fi salvat în

orice caz, o dată ce a reușit să atragă atenția oamenilor, și că el ar putea să riște acum, în siguranță, chiar să mintă referitor la intențiile și dorințele sale, atunci când este întrebat.

31. Cf. „post scriptum de încheiere“ la Malcolm, 1968, p. 72.

32. Cf. Wittgenstein, 1953, Sect. 337: „O intenție este inculcată în situația sa, în tradițiile și instituțiile omenești.“

33. Inferența practică „autentică“ ar putea fi numită și *o angajare* în acțiune. Ea este un raționament condus cu referire la persoana întâi. Concluzia sa, când este exprimată în cuvinte, este: „Eu voi face acum *a*“, sau: „Eu voi face *a* nu mai târziu decât în momentul *t*“. Specificările: „Dacă eu nu sînt împiedicat“, sau „Dacă eu nu uit cîndva momentul“, nu aparțin inferenței ca angajare. Dacă angajarea nu va fi realizată, totuși, specificările pot fi oferite drept *scuze*. Numai cînd privim cazul din punctul de vedere al spectatorului („persoana a treia“) se întîmplă ca și concluzia să fie enunțată într-o formă mai precaută cu privire la agentul care „se apucă“ să facă o acțiune, și va fi supusă specificărilor cu privire la faptul de a nu fi împiedicat și de a nu fi uitat.

34. Problema compatibilității este foarte clar prezentată în Waismann, 1953. Dificultățile problemei sînt puse în evidență în Malcolm, 1968. Termenul de teză a compatibilității a fost inventat, după cite știu eu, de către Flew, 1959.

35. „Golit de intenționalitate“ înseamnă descris în așa fel încît comportamentul (mișcarea) corpului lui *A* nu este intențională în acea descriere.

36. Din această cauză soluția celor două niveluri, avansată de Waismann și de alții, nu rezolvă problema. Waismann distinge între acțiune ca „serie de mișcări“ și ca „acel ceva ce are un țel sau o semnificație“. Acțiunile în primul sens, spune el, sînt determinate de cauze (fiziologice); acțiunile în al doilea sens sînt determinate de către motive și rațiuni. Acest punct de vedere este foarte apropiat de distincția făcută aici între comportament ca mișcare și ca acțiune. Punctul de vedere al celor două niveluri ale acțiunii (sau, după cum prefer eu să spun, al comportamentului) este corelat într-un mod nu lipsit de interes cu punctul de vedere al lui Kant despre agent în calitate de „cetățean a două lumi“, și anume lumea fenomenelor și aceea a noumenelor. Potrivit punctului de vedere adoptat aici, *acțiunea este*, deși nu exact în sens kantian, *o idee noumenală*.

37. Von Wright, 1963 a, Cap. III, Sect. 3.

38. Diviziunea acțiunilor în fundamentale și non-fundamentale se aplică, să se observe, la acțiunile *individuale* și nu și la cele *generice*. (Despre această distincție, vezi von Wright, 1963 a, Cap. III, Sect. 2.) Dacă o acțiune

ne (individuală) este fundamentală sau nu, depinde de *cum este ea îndeplinită* în mod direct sau făcând altceva, într-o ocazie individuală care face posibilă executarea ei. După cite pot eu să-mi dau seama, nu există nici o acțiune direct realizabilă al cărei rezultat să nu poată fi cauzat făcând ceva diferit. Dacă deci acțiunile fundamentale sînt definite ca la început în Danto, 1963, p. 435, nu va exista probabil, contrar tezei lui Danto, nici o acțiune fundamentală.

39. Ceea ce eu numesc „element contrafactual în acțiune” *nu* înseamnă defel că anumite schimbări nu s-ar întîmpla dacă agentul nu le-ar face să se întîmple. Elementul de contrafactualitate constă în aceea că agentul *crede cu convingere* că anumite schimbări nu vor apărea atît timp cît el nu acționează. Această încredere are o bază experimentală. Dar aceasta nu arată că există o relație cauzală între anumite schimbări (rezultate ale acțiunii sale) și acțiunea sa. Acțiunea nu cauzează evenimente în lume. A crede că da ar însemna „animism”. Dacă un eveniment este rezultatul unei acțiuni care *nu* este fundamentală, atunci cauza sa este un alt eveniment anumit care este rezultatul uneia dintre acțiunile noastre fundamentale. Rezultatele acțiunilor fundamentale pot avea la rîndul lor cauze care să nu fie ele însele rezultate ale vreuneia din acțiunile noastre. Numai rareori verifică un observator exterior modul cum lucrează ele cînd noi acționăm. Iar *noi* nu putem, din rațiuni logice, să verificăm aceasta, chiar dacă am putea să urmărim (tot timpul) ceea ce se petrece în creierul nostru.

40. Cf. Wittgenstein, 1967 a, Sect. 608.

IV. Explicație în istorie și în științele sociale

1. Despre importanța întrebărilor *Ce?* pentru explicația istorică, vezi Dray, 1959.

2. Ideea unei „asocieri sub un nou concept” joacă un mare rol în filozofia inducției lui William Whewell. Vezi în special Whewell, 1858, Cap. V. Utilizări interesante ale aceleiași idei în filozofia istoriei se găsesc în scrierile lui W. H. Walsh. Vezi, în special, Walsh, 1942, pp. 133–135 și Walsh, 1951, pp. 59–64.

3. Această „lege” al cărei mod de acțiune este o temă principală a doctrinei lui Hegel despre ființă în prima parte a *Logicii* poate fi privită ca o idee generală antireducționistă. Exemplele favorite sînt de obicei luate din chimie. (Cf. Engels, 1878, Partea I, Cap. XII, și Engels, *Dialectica*, p. 84.) Există totuși, după cum se pretinde, exemple de o natură foarte diferită ale aceleiași legi, din viața socială. Astfel de exemple sînt transformarea banilor în capital, analizată de Marx în 1867/1894, sau transformarea de-

mocrației burgheze în democrație proletară, schițată de Lenin, 1918, Cap. V, Sect. 4. Legea transformării cantității în calitate mi se pare că este un bun exemplu pentru tendința lui Hegel, ca și pentru autori din tradiția sa, de a îngrămădi sub o etichetă comună un număr de lucruri conceptual foarte disparate. (Cf. Winch, 1958, pp. 72-73.) Această tendință este parțial responsabilă pentru numeroasele ambivalențe inerente gândirii hegeliene, și chiar într-o mai mare măsură celei marxiste. De asemenea, ar trebui să se vadă prin raportare la acest fundal tensiunea dintre o interpretare considerată ortodoxă și variate forme de „revizionism“.

4. Dezbaterea despre cauzare în istorie își datorează mare parte din confuzia și obscuritatea ei eșecului de a separa problema adecvării unei anumite *terminologii* (cauzale) de problema aplicabilității anumitor *categorii* sau concepte (cauzale) în cercetarea istorică. Rațiunile care au fost avansate împotriva utilizării limbajului causal în istorie sînt foarte amestecate. Uneori se consideră că acceptarea modelului legii de acoperire pentru istorie face desuetă folosirea („demodatei“) terminologii cauzale și că de aceea noi nu ar trebui să vorbim de cauze în Istorie. Alteori se gîndește că terminologia cauzală ar trebui evitată tocmai datorită solidarității ei cu modelul legii de acoperire, care este apoi respins. Claritatea conceptuală este rareori promovată de către reforma lingvistică, și mi se pare lipsit de sens și în zadar să protestez împotriva terminologiei folosite de obicei în istorie și în științele sociale. Este mai potrivită avertizarea împotriva utilizării etichetei metodologice de „explicație cauzală“ în științele umane. (Cf. mai sus, Cap. III, § 1, nota 4.) Cel mai important punct de discuție este totuși, dacă sau în ce măsură explicațiile cauzale în istorie și în științele sociale se conformează modelelor de explicație prin subsumare la legi.

Cînd Croce, sau Collingwood, sau Oakeshott (1933, p. 131) protestează împotriva cauzării în istorie, protestul lor este orientat împotriva aplicării la istorie a unei categorii care este proprie științelor naturii. Croce (1938, p. 16.) vorbește de „adevărul simplu și fundamental... pentru care conceptul de cauză este și trebuie să rămînă străin istoriei, fiindcă s-a născut pe terenul științei naturale și acolo își găsește mediul de acțiune“. Cînd, împotriva lor, Mandelbaum (1938, 1942) apără legitimitatea analizei cauzale și a explicației cauzale în istorie, aceasta se întîmplă parțial în numele unei folosiri extinse a limbajului causal, dar în parte și în numele unei concepții despre relațiile cauzale ca „relații de dependență“ între evenimente, ceea ce, în mod evident, este gîdit ca aplicabil atît în științele naturale cît și în cele umaniste. Un punct de vedere înrudit, care asimilează cauzarea în istorie cu cauzarea între evenimente naturale, se găsește în Cohen, 1941.

În limba germană se poate face o distincție utilă între *Kausalität* și *Ursächlichkeit*, asociindu-se primul termen cu o întrebuintare mai restrînsă

(„științifică”), iar al doilea cu o folosire mai largă a termenului englezesc „cauzare” (*causation*). Cf. Gadamer, 1964, p. 200: „Este un alt sens al „cauzei”, nu acela de cauzalitate, care determină relațiile istoriei.”

5. Încă o dată este potrivit să avertizăm împotriva ambiguităților de terminologie. Dacă „explicație cauzală” în istorie este înțeles într-un sens larg, neangajat față de teoria legii de acoperire, atunci condițiile suficiente sînt cu siguranță și „în mod direct” relevante pentru căutarea explicațiilor istorice. Analiza explicativă în termenii relațiilor de condiționare este tot atît de importantă, iar distincția dintre diferitele tipuri de condiție este tot atît de utilă în studiul problemelor umane pe cît este și în științele naturii. Diferența este că relațiile de condiționare care exprimă legăturile economice ale cauzării în sensul lui Hume intră de obicei în explicațiile din istorie și din științele sociale într-o manieră *indirectă*, ceea ce înseamnă că corectitudinea explicației nu este dependentă de adevărul conexiunii nomice implicate. (Cf. Cap. III, § 1.) Pentru utilizarea conceptelor condiției în analiza cauzală și a explicației în istorie, vezi Dahl, 1956, Marc-Wogau, 1962, și Trany, 1962.

6. Despre cauzele primului război mondial, vezi interesanta, deși adesea controversata carte a lui G.M. Thomson (1964). Thomson pune un mare accent pe rolul „cauzal” al noilor situații create în calitate de consecințe întimplătoare ale diferitelor acțiuni politice.

7. Nu se susține, desigur, că actorii pe scena istoriei formulează în mod normal argumente practice în vorbe sau în gînd, atunci cînd acționează. *Uneori* ei fac, totuși, aceasta.

8. Concepția lui Marx despre procesul istoric este în mod esențial un efort de a reduce marile schimbări în societate la schimbări de natură tehnologică. Cel mai clar enunț se găsește poate în *Introducerea la Marx, 1859*. Vezi și Elster, 1969 a, b.

9. Diferența dintre atitudinea greacă și cea creștină față de „natură” poate fi un caz de discutat. Ideea dominației omului asupra naturii, datorită pătrunderii și a puterii de a manipula mecanisme cauzale, este corelată la origine cu secularizarea tradiției religioase iudeo-creștine. Dar acest proces de secularizare a fost, la rîndul său, condiționat de către dezvoltarea meșteșugurilor și a producției de armament, și astfel, prin schimbări cu caracter tehnologic în Evul Mediu tîrziu.

10. Cf. Wittfogel, 1932. Autorul face o distincție între două tipuri de forțe de producție (*Produktionskräfte*), și anume acelea care depind de condiții sociale și acelea care depind de condiții naturale (geofizice). Wittfogel susține că Marx însuși, ca și unii dintre principalii scriitori din tradiția lui, au avut un simț acut al importanței fundamentale a condițiilor geofizice (*das*

Naturmoment) pentru economie și istoria socială. Această conștiință, crede autorul, lipsește autorilor multor „materialisme istorice” de mai târziu, care pun un accent exclusiv pe condiționarea socială a forțelor de producție.

11. Mi se pare că unii metodologi interpretează greșit și supraestimează importanța falsificării pentru construirea teoriei științifice. Rolul primordial al falsificării este legat de variatele proceduri caracteristice în principal științelor naturii și studiate tradițional în logica inductivă: cercetarea cauzelor, eliminarea ipotezelor explicative concurente, schițarea „experimentelor cruciale” pentru a decide între teoriile rivale etc. În aceste proceduri este presupus un cadru conceptual relativ stabil în scopul de a descrie și de a explica fenomenele. Schimbările în schemele conceptuale, de exemplu adoptarea și înlăturarea paradigmelor în sensul lui Kuhn, sînt numai în mod indirect, dacă sînt, în genere, rezultatul „falsificării”.

12. Kuhn (1962) se îndoieste că științele sociale au ajuns deja la stadiul care este caracterizat prin paradigme universale acceptate a căror răsturnare urmată de adoptarea de noi paradigme constituie o „revoluție științifică” (p. 15). Adevărul este că probabil nu există paradigme universale în științele sociale și că aceasta este o trăsătură care le distinge de științele naturii. Dar este cu siguranță cazul că știința socială marxistă este dominată de paradigmă deși dezvoltarea marxismului dovedește prin multe încercări desprinderea de paradigmă. Ceea ce marxistii numesc știința socială „burgheză” este probabil mult mai modelată de paradigme decît oamenii crescuți în concepția tradițională cumulaționistă despre știință ca un corp de fapte ce crește în mod uniform, și decît sînt teoriile înclinate să admită. Se poate vorbi, așadar, cu o anumită justificare de existența tipurilor paralele de știință socială. (Cf. Löwith, 1932, p. 53.) Ele nu diferă prea mult prin faptul că susțin puncte de vedere în conflict asupra faptelor, ci în paradigmele pe care le adoptă pentru scopuri de descriere și explicație. Această diferență în paradigme reflectă o diferență în *ideologie*. „Revoluțiile” în științele sociale sînt, deci, rezultate ale criticii ideologiei.

13. Distanța pe care eu o fac aici este *înrudită* cu distincția pe care o face Hart (1961) între reguli primare și secundare. Este un mare merit al lui Hart de a fi arătat că un sistem normativ, ca acelea de ordine juridică, este unirea a două tipuri de reguli. El nu posedă caracterul monist, pe care i-l atribuie, de exemplu, Kelsen (1940), cînd crede că orice normă juridică poate fi reconstruită ca normă coercitivă, altfel spus, ca o normă care asigură sancțiuni. Încercarea lui Hart de a caracteriza regulile secundare nu mi se pare, totuși, în întregime încununată de succes.

14. În legătură cu importanța acordată regulilor în cercetarea sociologică, este interesant de comparat ideea lui Winch despre știința socială cu aceea

a lui Durkheim. Ambii autori pun un puternic accent pe reguli, dar nici unul dintre ei nu face distincția pe care am făcut-o eu aici între cele două tipuri de norme sau reguli. Se pare că Durkheim gândește normele în mod predominant ca reguli de conduită care exercită o presiune normativă asupra comportamentului. Winch, la rândul său, este preocupat în primul rând de regulile care definesc instituții sau constituie practici. Această diferență în accent poate fi legată cu diferența ce există în general între metodologia „pozitivistă” a lui Durkheim și metodologia „hermeneutică” a lui Winch.

15. Observația pe care am încercat să o fac aici în legătură cu *incompletitudinea esențială* a descrierii de către istoric a trecutului este mai complet elaborată în Danto, 1965 b. Vezi, în special, strălucitorul capitol despre propozițiile narrative, pp. 143–181.

16. Vezi Löwith, 1941, Partea I, Cap. I; și Maurer, 1965.

17. Cf. Buckley, 1967, p. 18.

18. După cum am observat mai înainte, în Cap. I, § 10, cibernetica a avut o puternică influență asupra anumitor tendințe ale filozofiei marxiste moderne și asupra științelor sociale. Cibernetica este foarte „la modă” în țările socialiste din Estul Europei. Din această perspectivă, găsesc surprinzător că, după cîte cunosc foarte bine, s-a făcut foarte puțin pînă acum pentru reinterpretarea *sistematică* a structurii conceptuale hegeliene, moștenită și dezvoltată de marxism, în lumina ciberneticii sau a terminologiei și ideilor teoriei sistemelor.

O reinterpretare în lumina teoriei sistemelor a logicii hegeliene nu conduce cu necesitate la o teorie cauzalistă” asupra explicației științifice. Explicațiile cibernetice în biologie, adică explicația comportamentului cu finalitate în stilul lucrării clasice a lui Rosenblueth, Wiener și Bigelow (1943), sînt, cred eu, „cauzaliste” sau „mecaniciste” în sensul că ele sînt în acord cu modelul subsumării la legi, sau cu modelul legii de acoperire. Dar nu rezultă de aici că folosirea categoriilor ciberneticii în scopul înțelegerii fenomenelor sociale este, în acest sens, „cauzalistă”. Fenomenele care includ intenționalitate și *autentică* teleologie pot fi explicate în terminologie cibernetică, așa cum a fost gîndit să arate exemplul discutat în text.

19. Cf. Dahl, p. 108.

20. Cf. binecunoscutul comentariu al lui Troțki despre răceala pe care a contractat-o în mod neașteptat într-un moment critic al vieții sale politice (Carr, 1961, p. 92). Problema de a reconcilia acțiunea „legii de fier a istoriei” cu operațiile capricioase ale hazardului, a constituit totdeauna o problemă pentru gîndirea istorică marxistă. Despre aceasta, vezi Carr, 1961, pp. 95 și urm. ; Engels, 1894.

21. Cf. Mill 1843, Cartea VI, Cap. III, Sect. 2: „Acțiunea indivizilor nu poate fi prevăzută cu precizie științifică.” Dar pentru scopurile științelor politice și sociale, adaugă Mill, noi putem prevedea lucruri, în legătură cu „conduita colectivă a maselor”, care sînt „numai probabile atunci cînd sînt asertate despre ființele umane individuale selectate fără discriminări”.

22. Rapp, 1968, pp. 157 și urm. Pentru exemple din istoria gîndirii, vezi și Keynes, 1921, Cap. XXIX.

23. Pentru o discuție mai completă asupra problemelor epistemologice legate de ideea de *Ausgleich des Zufalls*, vezi von Wright, 1941/1957, Cap. VII, Sect. 3.

24. Cf. Wittgenstein, 1967 b, p. 94: „Probabilitatea este legată de esența unei descrieri incomplete.” De asemenea, Wittgenstein, 1964, p. 293: „Legea probabilității este legea naturii, ceea ce se vede cînd clipești.”

25. Termenul „istorism” este folosit într-o multitudine confuză de sensuri. (Cf. Carr, 1961, p. 86.) Popper (1957) înțelege „prin «istorism» un demers al științelor sociale care presupune că *predicția istorică* este principalul lor scop” (p. 3). Dar nici unul dintre autorii pe care el îi acuză de istorism nu este gînditor de orientare istoristă în *acest* sens, și cel mai puțin dintre toți este Hegel, una din principalele ținte ale atacului lui Popper.

26. Concepția lui Hegel despre necesitate în istorie este în mod foarte clar un determinism de tipul inteligibilității, și nu al predictibilității. Necesitatea inerentă procesului istoric este conceptuală, logică. (Cf. Litt, 1953, p. 223.) Aceasta este și concepția filozofilor istoriei din filonul hegelian, cum sînt Croce și Collingwood. În opoziție cu aceasta, concepția marxistă asupra necesității istorice este în mod inerent ambiguă sau ambivalentă în raport cu cele două tipuri. Există aici o fisură chiar în gîndirea lui Marx. Concepția sa pare să penduleze între o atitudine „scientistă” sau „pozitivistă” asupra determinismului, și o atitudine „hermeneutică”. Această ambivalență este reflectată în dezvoltările ulterioare ale marxismului. (Cf. mai sus, Cap. I, nota 27.) Astfel, de exemplu Kon (1964, Vol. I, pp. 290 și urm.) interpretează pretenția materialismului istoric că istoria și procesul social sînt guvernate de legi deterministe, drept pretenția că evenimentele istorice sînt previzibile la nivelul macro. Alții văd în materialismul istoric o paradigmă pentru a face inteligibil trecutul. (Cf. mai sus, § 4.) Eu însumi cred că cel din urmă punct de vedere este mai rodnic.

27. Adică, trebuie să se arate că este inteligibil ca acțiune. Cf. Walsh, 1959, p. 299.

28. Vezi Foot, 1957; și Westermarck, 1906, Cap. XIII.

Referințe

Această bibliografie nu intenționează să fie completă, și nici să listeze toate publicațiile cele mai importante în domeniu. Ea include scrierile pe care eu le-am consultat în decursul cercetării mele și pe care le-am găsit folositoare. Nu sînt listate aici toate publicațiile efectiv menționate sau la care s-a făcut referire în note.

Am utilizat următoarele abrevieri:

APQ — *American Philosophical Quarterly*; BJPS — *The British Journal for the Philosophy of Science*; JHI — *Journal of the History of Ideas*; JP — *The Journal of Philosophy*; MW — *Man and World*; PAS — *Proceedings of the Aristotelian Society*; PPR — *Philosophy and Phenomenological Research*; PQ — *The Philosophical Quarterly*; PR — *The Philosophical Review*; PS — *Philosophy of Science*; RM — *The Review of Metaphysics*.

Abel, Th., 1948, „The Operation called «Verstehen»“, *American Journal of Sociology* 54. Retipărit în și citat din *Readings in the Philosophy of Science*, ed. de H. Feigl și M. Brodbeck. Appleton-Century-Crofts, New York, 1953.

Ackermann, R., 1965, „Deductive Scientific Explanation“, PS 32.

— 1967, „Explanations of Human Action“, *Dialogue* 6.

— 1969, „Mechanism, Methodology, and Biological Theory“, *Synthese* 20.

— și A. Stennes, 1966, „A Corrected Model of Explanation“, PS 33.

Ajdukiewicz, K., 1934, „Das Weltbild und die Begriffsapparatur“, *Erkenntnis* 4.

Albert, H., 1968, *Traktat über kritische Vernunft*, J.C.B. Mohr, Tübingen.

Angel, R.B., 1967, „Explanation and Prediction: A Plea for Reason“, PS 34.

Anscombe, G.E.M., 1957, *Intention*, Basil Blackwell, Oxford.

Apel, K.O., 1955, „Das Verstehen (eine Problemgeschichte als Begriffsgeschichte)“, *Archiv für Begriffsgeschichte* 1.

— 1966, „Wittgenstein und das Problem des hermeneutischen Verstehens“, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 63.

- 1967, *Analytic Philosophy of Language and the Geisteswissenschaften*. D. Reidel, Dordrecht-Holland. Publicată pentru prima dată în limba germană în *Philosophisches Jahrbuch* 72, 1965.
- 1968, „Szientistik, Hermeneutik, Ideologie-Kritik“, *MW* 1. Aristotel, *Etica nicomahică*.
- Ashby, W. Ross, 1952, *Design for a Brain: The Origin of Adaptive Behaviour*, John Wiley & Sons, New York (a II-a ed. rev. 1960).
- 1956, *An Introduction to Cybernetics*, Chapman & Hall, Londra.
- Ayala, F.J., 1970, „Teleological Explantation in Evolutionary Biology“, *PS* 37.
- Berlin, I., 1954, *Historical Inevitability*, Oxford University Press.
- Black, M., 1955, „Why Cannot an Effect Precede Its Cause?“, *Analysis* 16.
- 1958, „Making Something Happen“. În S. Hook (ed.) 1958.
- Braithwaite, R.B. 1953, *Scientific Explanation*, Cambridge University Press.
- Brandt, R. și J. Kim, 1963, „Wants as Explanations of Actions“, *JP* 60.
- Broad, C.D., 1926, *The Philosophy of Francis Bacon*, Cambridge University Press.
- 1930, „The Principles of Demonstrative Induction (I)“, *Mind* 39.
- 1935, „Mechanical and Teleological Causation“, *PAS*, Suppl. Vol. 14.
- 1950, Critical Notice on Kneale 1949, *Mind* 59.
- Brown, D.G., 1968, *Action*, Allen & Unwin, Londra.
- Buckley, W., 1967, *Sociology and Modern Systems Theory*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J.
- (ed.) 1968, *Modern Systems Research for the Behavioral Scientist: A Sourcebook*, Aldine Publishing Company, Chicago.
- Burks, A.W., 1951, „The Logic of Causal Propositions“, *Mind* 60.
- Burt, E.A., 1924, *The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Londra (a II-a ed. rev. 1932).
- Campbell, N., 1921, *What Is Science?* Referințele sînt la ediția retipărită de Dover, New York, 1952.
- Canfield, J.V. (ed.), 1966, *Purpose in Nature*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J.
- Carr, E.H., 1961, *What Is History?*, Macmillan, Londra.
- Cassirer, E., 1946, „Galileo's Platonism“, în *Studies and Essays Offered in Homage to George Sarton*. Ed. de M.F. Ashley Montagu, Henry Schuman, New York.
- Castañeda, H.N., 1960/1961, „Imperative Reasonings“, *PPR* 21.
- Caws, P., 1965, *The Philosophy of Science*, D. Van Nostrand, Princeton, N. J.

- Chisholm, R.M., 1954, „The Contrary-to-Fact Conditional“, *Mind* 55.
- 1966, „Freedom and Action“, in K. Lehrer (ed.) 1966.
- și R. Taylor, 1960, „Making Things to Have Happened“, *Analysis* 20.
- Churchland, P.M., 1970, „The Logical Character of Action-Explanations“, *PR* 79.
- Cohen, M.R., 1942, „Causation and its Application to History“, *JHI* 3.
- Collingwood, R.G., 1941, *An Essay on Metaphysics*, Oxford University Press.
- 1946, *The Idea of History*, Oxford University Press.
- Comte, A., 1830, *Cours de philosophie positive*.
- 1844, *Discours sur l'esprit positif*.
- 1851, *Le Système de politique positive*.
- Cornelius, H., 1903, *Einleitung in die Philosophie*, B.G. Teubner, Leipzig.
- 1931, „Zur Kritik der wissenschaftlichen Grundbegriffe“, *Erkenntnis* 2.
- Cowan, J.L., 1968, „Purpose and Teleology“, *The Monist* 52.
- Croce, B., 1938, *La Storia come Pensiero e come Azione*, Laterza & Figli, Bari.
- Dahl, O., 1956, *Om årsaksproblemer i historisk forskning*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Danto, A., 1963, „What Can We Do?“ *JP* 60.
- 1965 a, „Basic Actions“, *APQ* 2.
- 1965 b, *Analytical Philosophy of History*, Cambridge University Press.
- 1966, „Freedom and Forbearance“, in K. Lehrer (ed.) 1966.
- D'Arcy, E., 1963, *Human Acts*, Oxford University Press.
- Daveney, T.F., 1966, „Intentions and Causes“, *Analysis* 27.
- David, A., 1965, *La cybérnetique et l'humain*, Gallimard, Paris.
- Davidson, D., 1963, „Actions, Reasons and Causes“, *JP* 60.
- 1967, „Causal Relations“, *JP* 64.
- Derbolav, J., 1970, „Über die gegenwärtigen Tendenzen der Hegelaneignung“, *Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie Wien 2-9 September 1968*, Band V. Herder, Viena.
- Desan, W., 1965, *The Marxism of Jean-Paul Sartre*, Doubleday, Garden City, N.Y.
- Dilthey, W., 1883, *Einleitung in die Geisteswissenschaften*.
- 1894, *Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie*.
- 1900, „Die Entstehung der Hermeneutik“.
- 1905, *Die Jugendgeschichte Hegels*.
- 1910, *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. [Lucrările de mai sus au fost publicate în W. Dilthey, *Gesammelte Schriften* (I-VII), B.G. Teubner, Leipzig, 1914-1927.]
- Dingler, H., 1931, „Über den Aufbau der experimentellen Physik“, *Erkenntnis* 2.

- 1953, „Was ist Konventionalismus?“ *Actes du XIème Congrès International de Philosophie*, vol. 5, North-Holland, Amsterdam.
- Donagan, A., 1962, *The Later Philosophy of R.G. Collingwood*, Oxford University Press.
- 1964/1966, „The Popper-Hempel Theory Reconsidered“, in W.H. Dray (ed.) 1966.
- Dray, W.H., 1957, *Laws and Explanation in History*, Oxford University Press.
- 1959, „Explaining What' in History“, in P. Gardiner (ed.) 1959.
- 1963, „The Historical Explanation of Actions Reconsidered“, in S. Hook (ed.) 1963.
- 1968, „On Explaining How-Possibly“, *The Monist* 52.
- (ed.) 1966, *Philosophical Analysis and History*, Harper and Row, New York.
- Droysen, J.G., 1858, *Grundriss der Historik*.
- 1857/1937, *Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*. [Ambele lucrări sint publicate în J.G. Droysen, *Historik*, ed. de R. Hübner, Oldenbourg, München, 1937.]
- Ducasse, C.J., 1925, „Explanation, Mechanism, and Teleology“, *JP* 22.
- 1926, *On the Nature and the Observability of the Causal Relation*“, *JP* 23.
- 1957, „On the Analysis of Causality“, *JP* 54.
- 1961, „Concerning the Uniformity of Causality“, *PPR* 22.
- 1965, „Causation: Perceivable? or Only Inferred?“, *PPR* 26.
- [Articolele de mai sus au fost retipărite în C.J. Ducasse, *Truth, Knowledge and Causation*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1968.]
- Dummett, M., 1954, „Can an Effect Precede Its Cause?“ *PAS*, Suppl. Vol. 28.
- 1964, „Bringing About the Past“, *PR* 73.
- Durkheim, E., 1893, *De la division du travail social*.
- 1894, *Les règles de la méthode sociologique*.
- Eberle, R., D. Kaplan, și R. Montague, 1961, „Hempel and Oppenheim on Explanation“, *PS* 28.
- Elster, J., 1969 a, *Essays om Hegel og Marx*, Pax Forlag, Oslo.
- 1969 b, „Teknologi og histoire“, *Häften för kritiska studier* 2. Eneroth, B., 1969/1970. „En tolkning av den marxistiska dialektiken“ („An Interpretation of Marxist Dialectics“), I-II, *Häften för kritiska studier* 2-3.
- Engels, F., 1878, *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* („Anti-Dühring“).
- *Dialektik der Natur*. [Publ. postum; ref. la traducerea în engleză de J.B.S. Haldane, Londra, 1940.]
- 1894, Letter to Startkenburg 25. I 1894. Ref. la *Karl Marx und Friedrich Engels, Ausgewählte Schriften II*, Dietz, Berlin, 1955.

- Fain, H., 1963, „Some Problems of Causal Explanation“, *Mind* 72.
- Flew, A., 1954, „Can an Effect Precede Its Cause?“ *PAS*, Suppl. Vol. 28.
- 1959, „Determinism and Rational Behaviour“, *Mind* 68.
- Foot, Ph., 1957, „Free Will as Involving Determinism“, *PR* 66.
- Frischeisen-Köhler, M., 1912, „Wilhelm Dilthey als Philosoph“, *Logos* 3.
- Fromm, E. (ed.), 1965, *Socialist Humanism*. Doubleday, Garden City, N.Y.
- Gadamer, H.G., 1960, *Wahrheit und Methode, Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, J.C.B., Mohr, Tübingen.
- 1964, „Kausalität in der Geschichte?“ in *Ideen und Formen, Festschrift für Hugo Friedrich*, Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt/Main. Retipărit în *Kleine Schriften I*.
- 1967, *Kleine Schriften I-II*, J.G.B. Mohr, Tübingen.
- 1969, „Hermeneutik“, in *Contemporary Philosophy III*, ed. de R. Klibansky, La Nuova Italia, Florența.
- (ed.) 1967, *Das Problem der Sprache*, Wilhelm Fink, München.
- Gale, R.M. (ed.), 1968, *The Philosophy of Time*, Macmillan, Londra.
- Galilei, G., 1628, *Dialoghi sui massimi sistemi tolemaico e copernicano*.
- 1638, *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno à due nuove scienze*.
- Gardiner, P., 1952, *The Nature of Historical Explanation*, Oxford University Press.
- 1966, „Historical Understanding and the Empiricist Tradition“, in *British Analytical Philosophy*, ed. de B. Williams și A. Montefiore. Routledge and Kegan Paul, Londra.
- (ed.) 1959, *Theories of History*, The Free Press, Glencoe, Ill.
- Gasking, D., 1955, „Causation and Recipes“, *Mind* 54.
- Gluck, S.E., 1955, „Do Statistical Laws Have Explanatory Efficacy?“, *PS* 22.
- Goodman, N., 1947, „The Problem of Counterfactual Conditionals“, *JF* 44.
- 1954, *Fact, Fiction and Forecast*, The Athlone Press, Londra.
- Gramsci, A., 1953, „Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce“, in *Opere II*, Feltrinelli, Milano.
- Habermas, J., 1967, *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, J.C.B. Mohr, Tübingen.
- Hall, A.D. și R.E. Fagen, 1956, „Definitions of System“, in Buckley (ed.), 1968.
- Hamlyn, D.W., 1953, „Behaviour“, *Philosophy* 28.
- Hampshire, St., 1959, *Thought and Action*, Chatto and Windus, Londra.
- Hanson, N.R., 1959, „On the Symmetry of Explanation and Prediction“, *PR* 68.
- Hart, H.L.A., 1961, *The Concept of Law*, Oxford University Press.

- Hartmann, N., 1923, „Aristoteles und Hegel“. Tipărit în N. Hartmann, *Kleinere Schriften II*, De Gruyter, Berlin, 1957.
- 1951, *Teleologisches Denken*, De Gruyter, Berlin.
- Hegel, G.W.F., 1807, *Phänomenologie des Geistes*.
- 1812/1816, *Wissenschaft der Logik*.
- 1830, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* (ed. a III-a)
- *Jenenser Logik, Metaphysik und Naturphilosophie*. [Publicată postum; ed. G. Lasson, Felix Meiner, Leipzig, 1923.]
- Hempel, C.G., 1942, „The Function of General Laws In History“, *JP* 39.
- 1959, „The Logic of Functional Analysis“, in *Symposium on Sociological Theory*, ed. de L. Gross, Harper and Row, New York.
- 1962, „Deductive-Nomological vs. Statistical Explanation“, in *Minnesota Studies in the Philosophy of Science (III)*, ed. de H. Feigl și G. Maxwell, University of Minnesota Press.
- 1962/1966, „Explanation in Science and in History“, in W. H. Dray (ed.), 1966.
- 1965, „Aspects of Scientific Explanation“, in *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, The Free Press, New York. Include, de asemenea, Hempel, 1942, 1959, și Hempel-Oppenheim, 1948.
- și P. Oppenheim, 1948, „Studies in the Logic of Explanation“, *PS* 15.
- Henderson, G.P., 1968, „Predictability in Human Affairs“, in Vesey (ed.), 1968.
- Hobart, R.E., 1930, „Hume without Scepticism (I-II)“, *Mind* 39.
- Hook, S. (ed.), 1958, *Determinism and Freedom*, New York University Press.
- (ed.) 1963, *Philosophy and History*, New York University Press.
- Hume, D., 1739, *A Treatise on Human Nature*.
- 1748, *An Enquiry Concerning the Human Understanding*.
- Iseminger, G., 1969, „Malcolm on Explanations and Causes“, *Philosophical Studies* 20.
- Jaeger, W., 1934, *Paideia I*, Walter de Gruyter, Berlin. Trad. engl. Basil Blackwell, Oxford, 1939.
- Jarvis, J., 1962, „Practical Reasoning“, *PQ* 12.
- Johnson, W.E., 1921/1924, *Logic I-III*, Cambridge University Press.
- Kaila, E., 1956, *Terminalkausalität als Grundlage eines unitarischen Naturbegriffs*, I. Acta Philosophica Fennica 10.
- Kaufmann, W., 1965, *Hegel*, Doubleday, Garden City, N.Y.
- Kelsen, H., 1941, *Vergeltung und Kausalität, eine soziologische Untersuchung*, W.P. Van Stockum & Zoon, The Hague.

- 1949, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Kenny, A., 1963, *Action, Emotion and Will*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- 1966, „Practical Inference“, *Analysis* 26.
- Keynes, J.M., 1921, *A Treatise on Probability*, Macmillan, Londra.
- Kim, J., 1963, „On the Logical Conditions of Inductive Explanation“, *PS* 30.
- Kirschenmann, R.R., 1969, *Information and Reflection, On Some Problems of Cybernetics and How Contemporary Dialectical Materialism Copes with Them*, D. Reidel, Dordrecht-Holland.
- Klaus, G., 1961, *Kybernetik in philosophischer Sicht*, Dietz Verlag, Berlin.
- Kneale, W., 1949, *Probability and Induction*, Oxford University Press.
- 1961, „Universality and Necessity“, *BJPS* 12.
- Kolnai, A., 1968, „Agency and Freedom“, in Vesey (ed.), 1968.
- Kon, I.S., 1964, *Die Geschichtsphilosophie des 20. Jahrhunderts I-II*, Akademie-Verlag, Berlin.
- Koyré, A., 1939, *Etudes galiléennes I-III*, Hermann Editeurs, Paris.
- Krajewski, W., 1963, „Spory i szkoly w filozofii marksistowskiej“, in *Szkice filozoficzne*, Warsaw.
- Kuhn, Th. S., 1962, *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press.
- Kusý, M., 1970, „Szientismus oder Anthropologismus in der marxistischen Philosophie“, *Akten des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie Wien 2-9 September 1968*, Band V., Herder, Viena.
- Lagerspetz, K., 1959., *Teleological Explanations and Terms in Biology*, Ann. Zool. Soc. 'Vanamo' XIX:6, Helsinki.
- Lange, O., 1962, *Calocs i rozwój w swietle cybernetyki*, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, Trad. engl. *Wholes and Parts, A General Theory of System Behaviour*, Pergamon Press, Oxford.
- Lauener H., 1962, *Die Sprache in der Philosophie Hegels*, Paul Haupt, Bern.
- Lehrer, K. (ed.), 1966, *Freedom and Determinism*, Random House, New York.
- Lenin, V. I., 1909, *Materializm i Empiriokritiżm*.
- 1918, *Gosudarstvo i revoliuția*.
- Lerner, D. (ed.), 1965, *Cause and Effect*, The Free Press, New York.
- Lewin, K., 1930/1931, „Der Übergang von der aristotelischen zur galileischen Denkweise in Biologie und Psychologie“, *Erkenntnis* 1.
- Litt, Th., 1953, *Hegel, Versuch einer kritischen Erneuerung*, Quelle & Meyer, Heidelberg.
- Losano, M. G., 1969, *Giuseibernetica, macchine e modelli cibernetici nel diritto*, Einaudi, Torino.

- Louch, A.R., 1963, „The Very Idea of a Social Science“, *Inquiry* 6.
 — 1966, *Explanation and Human Action*, Basil Blackwell, Oxford.
- Lukács, G., 1948, *Der junge Hegel*, Europa Verlag, Zürich.
- 1955, „Zur philosophischen Entwicklung des jungen Marx“, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 2.
- Löwith, K., 1932, „Max Weber und Karl Marx“, I-II, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 67.
- 1941, *Von Hegel zu Nietzsche*, Europa Verlag, Zürich.
- MacIntyre, A., 1957, „Determinism“ *Mind* 66.
- 1966, „The Antecedents of Action“, in *British Analytical Philosophy*, ed. de B. Williams și A. Montefiore, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- Mackie, J.L., 1965, „Causes and Conditions“, *APQ* 2.
- 1966, „The Direction of Causation“, *PR* 75.
- Malcolm, N., 1967, Rev. of Ch. Taylor 1964, *PR* 76.
- 1968, „The Conceivability of Mechanism“, *PR* 77.
- Mandelbaum, M., 1938, *The Problem of Historical Knowledge*, Liveright Publishing Corporation, New York.
- 1942, „Causal Analysis in History“, *JHI* 3.
- Marc-Wogau, K., 1962, „On Historical Explanation“, *Theoria* 28.
- Marcuse, H., 1932, *Hegels Ontologie und die Grundlegung einer Theorie der Geschichlichkeit*, Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt am Main.
- 1941, *Reason and Revolution: Hegel and the Rise of Social Theory*, Oxford University Press.
- Marcović, M., 1969, „Basic Characteristics of Marxist Humanism“, *Praxis* 5.
- Martin, J.M., 1969, „Another Look at the Doctrine of Verstehen“, *BJPS* 20.
- Marx, K., 1859, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*.
- 1867/1894, *Das Kapital I-III*.
- Maurer, R.K., 1965, *Hegel und das Ende der geschichte*, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart.
- Maxwell, N., 1968, „Can There be Necessary Connections between Successive Events?“, *BJPS* 19.
- Mayr, E., 1965, „Cause and Effect in Biology“, in D. Lerner (ed.) 1965.
- McCormick, S. și I. Thalberg, 1967, „Trying“, *Dialogue* 6.
- Melden, A.I., 1961, *Free Action*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- Mill, J. St., 1843, *A System of Logic*.
- 1865, „August Comte and Positivism“, *Westminster Review*.
- Nagel, E., 1951, „Mechanistic Explanation and Organismic Biology“, *PPR* 11.
- 1953, „Teleological Explanation and Teleological Systems“, *Readings in the Philosophy of Science*, ed. de H. Feigl și M. Brodbeck, Appleton-Century-Crofts, New York.

- 1961, *The Structure of Science*, Harcourt, Brace and World, New York.
- 1965, „Types of Causal Explanation in Science“, in D. Lerner (ed.) 1965.
- Nerlich, G.C. și W. A. Suchting, 1967, „Popper on Law and Natural Necessity“, *BJPS* 18.
- Neurath, O., 1932, *Empirische Soziologie*, Julius Springer, Viena.
- Oakeshott, M., 1933, *Experience and Its Modes*, Cambridge University Press.
- Pears, D., 1968, „Desires as Causes of Actions“, in Vesey (ed.) 1968.
- Poincaré, H., 1902, *La science et l'hypothèse*, Flammarion, Paris.
- Popper, K., 1935, *Logik der Forschung*, Julius Springer, Viena.
- 1945, *The Open Society and Its Enemies I-II*, Routledge and Kegan Paul, Londra, (*Societatea deschisă și dușmanii ei I-II*, Humanitas, București, 1993.)
- 1957, *The Poverty of Historicism*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- 1967, „A Revised Definition of Natural Necessity“, *BJPS* 18.
- Pritchard, H.A., 1945, „Acting, Willing, Desiring“, *Moral Obligation; Essays and Lectures*, Oxford University Press, 1949.
- Quetelet, A., 1846, *Lettres sur la théorie des probabilités appliquée aux sciences morales et politiques*.
- 1848, *Du système sociale et des lois qui le regnissent*.
- Radnitzky, G., 1968, *Contemporary Schools of Metascience I-II*, Akademiförlaget, Gothenburg.
- Rapp, Fr., 1968, *Gesetz und Determination in der Sowjetphilosophie*, D. Reidel, Dordrecht-Holland.
- Reid, N., 1788, *Essays on the Active Powers of Man*.
- Rescher N., 1963, „Discrete State Systems, Markov Chains, and Problems in the Theory of Scientific Explanation and Prediction“, *PS* 30.
- 1966, „Practical Reasoning and Values“, *PQ* 16.
- Rosenblueth, A. și N. Wiener, 1950, „Purposeful and Non-Purposeful Behaviour“, *PS* 17. Retipărit în Buckley (ed.) 1968.
- Rosenblueth, A., N. Wiener și J. Bigelow, 1943, „Behaviour, Purpose, and Teleology“, *PS* 10. Retipărit în Canfield (ed.) 1966 și Buckley (ed.) 1968.
- Russel, B., 1912/1913, „On the Notion of Cause“, *PAS* 13. Citat din *Mysticism and Logic*, Penguin Books, Londra, 1953.
- Sartre, J.P., 1960, *Critique de la Raison Dialectique I*, Gallimard, Paris.

- Schaff, A., 1961, *Marksizm a egzystencjalizm*, Varșovia.
- Scheffler, I., 1957, "Explanation, Prediction, and Abstraction", *BJPS* 7.
- Schütz, A., 1932, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt, eine Einleitung in die verstehende Soziologie*, Julius Springer, Viena.
- 1962, *Collected Papers: I. The Problem of Social Reality*. Ed. de M. Natanson, Martinus Nijhoff, Haga.
- 1964, *Collected Papers: II. Studies in Social Theory*. Ed. de A. Brodersen, Martinus Nijhoff, Haga. Include în traducere o parte considerabilă din Schütz, 1932.
- Scriven, M., 1959, "Truism as the Grounds for Historical Explanation", in P. Gardiner (ed.) 1959.
- 1964, "The Structure of Science", Critical study of Nagel 1961. *RM* 17.
- Simmel, G., 1892, *Die Probleme der Geschichtsphilosophie*, Duncker & Humblot, Leipzig.
- 1918, *Vom Wesen des historischen Verstehens*, E.S. Mittler & Sohn, Berlin.
- Simon, H., 1952, "On the Definition of the Causal Relation", *JP* 49.
- 1953, "Causal Ordering and Identifiability", *Studies in Econometric Method*, ed. de W.C. Hood și T.C. Koopmans, John Wiley & Sons, New York. Retipărit în Lerner (ed.) 1965.
- Referințele sint la Lerner (ed.) 1965.
- și N. Rescher, 1966, "Cause and Counterfactual", *PS* 33.
- Simon, J., 1966, *Das Problem der Sprache bei Hegel*, W. Kohlhammer Verlag, Berlin.
- Skjervheim, H., 1959, *Objectivism and the Study of Man*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Skolimowski, H., 1965, "Analytical Linguistic Marxism in Poland", *JHI* 26. Retipărit în H. Skolimowski, *Politik Analytical Philosophy*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1967.
- Stegmüller, W., 1969, *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie. I. Wissenschaftliche Erklärung und Begründung*, Springer Verlag, Berlin.
- Stein, A., 1913, *Der Begriff des Geistes bei Dilthey*, Max Drechsel, Berna.
- Stoutland, F., 1968, "Basic Actions and Causality", *JP* 65.
- 1970, "The Logical Connection Argument", *APQ* 7.
- Suchting, W. A., 1967, "Deductive Explanation and Prediction Revisited", *PS* 34.
- Suppes, P., 1970, *A Probabilistic Theory of Causality*, North-Holland, Amsterdam.
- Taylor, Ch., 1964, *The Explanation of Behaviour*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- 1966, "Marxism and Empiricism", in *British Analytical Philosophy*, ed. de B. Williams și A. Montefiore, Routledge and Kegan Paul, Londra.

- Taylor, R., 1950 a, „Comments on a Mechanistic Conception of Purposefulness“, *PS* 17.
- 1950 b, „Purposeful and Non-Purposeful Behavior: A Rejoinder“, *PS* 17.
- 1966, *Action and Purpose*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Thomson, G.M., 1964, *The Twelve Days*, Hutchinson, Londra.
- Trany, K.E., 1962, „Historical Explanation: Causes and Conditions“, *Theoria* 28.
- Vanquickenborne, M., 1969, „An Analysis of Causality in Everyday Language“, *Logique et Analyse* 12.
- Vesey, G.N.A., (ed.), 1968, *The Human Agent*, Macmillan, Londra.
- Wach, J., 1926/1933, *Das Verstehen, grundzüge einer Geschichte der hermeneutischen Theorie im 19 Jahrhundert I–III*, J.C.B. Mohr, Tübingen.
- Waismann, F., 1953, „Language Strata“, *Logic and Language*, Seria a II-a, ed. de A. Flew, Basil Blackwell, Oxford.
- Wallace, J.D., 1969, „Practical Inquiry“, *PR* 78.
- Walsh, W.H., 1942, „The Intelligibility of History“, *Philosophy* 27.
- 1951, *An Introduction to the Philosophy of History*, Hutchinson, Londra.
- 1959, „Meaning’ in History“, in P. Gardiner (ed.) 1959.
- 1962/1963, „Historical Causation“, *PAS* 63.
- Weber, M., 1913, „Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie“, *Logos* 4.
- 1912, *Wirtschaft und Gesellschaft, Grundriss der verstehenden Soziologie*, ed. a IV-a, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1956.
- *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1922. (Conține pe Weber 1913.)
- Westermarck, E., 1906, *The Origin and Development of the Moral Ideas I*, Macmillan, Londra.
- Whewell, W., 1858, *Novum Organon Renovatum*, ed. a IH-a, John W. Parker & Son, Londra.
- White, A.R., 1967, *The Philosophy of Mind*, A.A. Knopf, New York.
- Whiteley, C.H., 1968, „Mental Causes“, in Vesey (ed.), 1968.
- Wiener N., 1948, *Cybernetics*, The M.I.T. Press, Cambridge, Mass.
- Wilenius, R., 1967, *Filosofia ja politiikka*, Tammi, Helsinki.
- Winch, P., 1958, *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- 1964 a, „Understanding a Primitive Society“, *APQ* 1.
- 1964 b, „Mr. Louch’s Idea of a Social Science“, *Inquiry* 7.
- Windelband, W., 1894, „Geschichte und Naturwissenschaft“, *Retipărit in Präludien*, a III-a ed., J.C.B., Mohr, Tübingen, 1907.

- Wittfogel, K.A., 1932, „Die natürlichen Ursachen der Wirtschaftsgeschichte“ I-III, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 67.
- Wittgenstein, L., 1921/1922, *Tractatus logico-philosophicus*, Kegan Paul, Londra. (Humanitas, București, 1993.)
- 1953, *Philosophische Untersuchungen*, Basil Blackwell, Oxford.
- 1964, *Philosophische Bemerkungen*, Basil Blackwell, Oxford.
- 1967 a, *Zettel*, Basil Blackwell, Oxford.
- 1967 b, *Gespräche, aufgezeichnet von Friedrich Waismann*, ed. de B.F. McGuinness, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- 1969, *Philosophische Grammatik*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Von Wright, G.H., 1941/1945, *The Logical Problem of Induction*, a II-a ed. rev., Basil Blackwell, Oxford.
- 1951, *A Treatise on Induction and Probability*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- 1957, „On conditionals“, *Logical Studies*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- 1963 a, *Norm and Action*, Routledge and Kegan Paul, Londra.
- 1963 b, „Practical Inference“, *PR* 72.
- 1965, „'And Next'“, *Acta Philosophica Fennica* 18.
- 1968 a „'Always'“, *Theoria* 34.
- 1968 b, „The Logic of Practical Discourse“, in *Contemporary Philosophy I*, ed. de R. Klibansky, La Nuova Italia, Florența.
- 1968 c, *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*, North-Holland, Amsterdam.
- 1969, *Time, Change and Contradiction*, Cambridge University Press.
- Yalton, J.W., 1966, „Agent Causality“, *APQ* 3.

Indice de nume

- Abel, Th., 184
Ackermann, R., 180, 183
Adorno, Th. W., 184
Ajdukiewicz, K., 180
Albert, H., 177
Angel, R.B., 173
Anscombe, G.E.M., 47, 48, 50,
103, 182, 194
Apel, K.O., 175, 184
Aristotel, 26, 31, 48, 166, 173,
182
Ashby, W. Ross, 187
Ayala, F.J., 179, 180, 193
- Bacon, Fr., 174, 175
Berlin, I., 170
Bigelow, J., 38, 39, 179, 203
Black, M., 186, 189, 190
Braithwaite, R.B., 39, 179, 185,
186, 193
Brandt, R., 182
Broad, C.D., 185, 186
Brown, D.G., 182
Buckley, W., 181, 187, 203
Burks, A.W., 186
Burt, E.A., 173
- Campbell, N., 56, 185
Canfield, J.V., 179
Carr, E.H., 203, 204
Cassirer, E., 173
Castañeda, H.N., 196
- Caws, P., 173
Chisholm, R.M., 43, 186, 192
Churchland, P.M., 183
Cohen, M.R., 190, 200
Collingwood, R.G., 28, 31, 47,
49, 53, 185, 190, 194, 200,
204
Comte, A., 27, 30, 174, 175,
177, 180, 185
Copernicus, N., 27
Cornelius, H., 180
Croce, B., 28, 31, 200, 204
- Dahl, O., 201, 203
Danto, A., 190, 199, 203
D'Arcy, E., 182
Daveney, T.F., 195, 196
David, A., 180, 181
Davidson, D., 183
Derbolav, J., 183
Desan, W., 184
Descartes, R., 106
Dilthey, W., 28, 29, 53, 175,
176, 177, 184
Dingler, H., 180
Donagan, A., 182, 185
Dray, W.H., 33, 45, 46, 47, 48,
49, 50, 178, 181, 182, 189,
199
Droysen, J.G., 28, 29, 175, 176
Ducasse, C.J., 177
Dummett, M., 186

- Durkheim, E., 30, 176, 203
 Eberle, R., 180
 Elster, J., 201
 Engels, F., 166, 199, 203
 Fagen, R.E., 187, 188
 Fain, H., 180
 Fichte, J.G., 177
 Flew, A., 186
 Foot, Ph., 204
 Frege, G., 166
 Freud, S., 176
 Frischeisen-Köhler, M., 176
 Fromm, E., 184
 Gadamer, H.G., 177, 183, 184, 201
 Gale, R.M., 186
 Galilei, G., 27, 31, 173, 174, 175
 Gardiner, P., 46, 181, 182
 Gasking, D., 190, 191
 Gluck, S.E., 178
 Goodman, N., 43, 181
 Grimm, I., 27
 Habermas, J., 184
 Hall, A.D., 187, 188
 Hamlyn, D.W., 194
 Hampshire, St., 182
 Hanson, N.R., 173
 Hart, H.L.A., 202
 Hartmann, N., 177, 179
 Harvey, W., 27
 Hegel, G.W.F., 30, 31, 51, 52, 53, 161, 163, 166, 172, 176, 177, 182, 183, 184, 199, 200, 204,
 Hempel, C.G., 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 45, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 193
 Henderson, G.P., 183
 Hobart, R.E., 178, 191
 Hook, S., 181
 Horkheimer, M., 184
 von Humboldt, W., 27
 Hume, D., 27, 54, 107, 185, 186, 195, 201
 Iseminger, G., 196
 Jaeger, W., 82, 190
 Jarvis, J., 182
 Jevons, W. St., 177
 Johnson, W.E., 180, 181
 Kaila, E., 193
 Kant, I., 198
 Kaplan, D., 180
 Kelsen, H., 82, 190, 202
 Kenny, A., 182
 Kepler, J., 27
 Keynes, J.M., 204
 Kim, J., 180, 182
 Kirschenmann, R.R., 184
 Klaus, G., 180, 184, 193
 Kneale, W., 180, 181
 Kolnai, A., 183
 Kon, I.S., 177, 204
 Koyré, A., 173
 Krajewsky, W., 184
 Kuhn, Th.S., 173, 202
 Kusý, M., 184
 Lagerspetz, K., 188
 Lange, O., 180, 184, 187
 Lauener, H., 183
 Leibniz, G.W., 31, 166
 Lenin, V.I., 177, 200
 Lewin, K., 173
 Litt, Th., 177, 204
 Löwith, K., 202, 203
 Losano, M.G., 181

- Louch, A.R., 182, 183
 Lukács, G., 184
- McCormick, S., 197
 MacIntyre, A., 196
 Mackie, J.L., 186, 188
 Malcolm, N., 196, 198
 Mandelbaum, M., 200
 Manninen, J., 182
 Marc-Wogau, K., 186, 188, 201
 Marcuse, H., 177, 184
 Marković, M., 184
 Martin, J.M., 184
 Marx, K., 30, 51, 52, 166, 176,
 177, 184, 199, 201, 204
 Maurer, R.K., 203
 Maxwell, N., 180
 Mayr, E., 193
 Melden, A.I., 182, 195
 Mill, J. St., 27, 33, 174, 175,
 176, 177, 179, 185, 186,
 204
 Mommsen, Th., 27
 Montague, R., 180
- Nagel, E., 39, 55, 179, 180,
 185, 188, 189, 191, 193
 Nerlich, G.C., 180
 Neurath, O., 184
 Newton, I., 27
- Oakeshott, M., 47, 49, 200
 Oppenheim, P., 178, 184
- Pears, D., 183
 Platon, 26
 Poincaré, H., 180
 Popper, K., 45, 170, 173, 177,
 179, 180, 181, 185, 204
 Pritchard, H.A., 194
- Radnitzsky, G., 184
- von Ranke, L., 27
 Rapp, Fr., 177, 204
 Rask, R., 27
 Reid, Th., 190
 Rescher, N., 187, 196
 Rickert, H., 28
 Rosenblueth, A., 38, 39, 179, 203
 Russel, B., 32, 55, 56, 57, 185,
 191
- Sartre, J.P., 52, 184
 Schaff, A., 184
 Scheffler, I., 173
 Schütz, A., 183
 Scriven, M., 178, 186, 188
 Simmel, G., 28, 29, 176
 Simon, H., 191
 Simon, J., 183
 Skolimowski, H., 184
 Stegmüller, W., 183
 Stein, A., 175
 Stennes, A., 180
 Stoutland, F., 190, 195
 Suchting, W.A., 180
 Suppes, P., 55, 179, 185
- Taylor, Ch., 48, 49, 177, 196
 Taylor, R., 179, 186
 Thalberg, I., 197
 Thomson, G.M., 201
 Trany, K.E., 201
 Trotsky, L., 203
 Tylor, E., 27
- Vanquichenborne, M., 186
 Vesalius, A., 27
 Vesey, G.N.A., 183
- Wach, J., 175, 184
 Waismann, Fr., 198
 Wallace, J.D., 182
 Walsh, W.H., 199, 204

- Weber, M., 28, 30, 49, 176
Westermarck, E., 204
Whewell, W., 199
White, A.R., 195
Whiteley, C.H., 183
Wiener, N., 38, 39, 179, 180, 203
Wilenius, R., 177, 183
Winch, P., 49, 50, 183, 200,
202, 203
Windelband, W., 28, 175
Wittfogel, K.A., 201
Wittgenstein, L., 32, 49, 50, 51,
53, 63, 183, 195, 198, 199,
204
Wood, A., 197
Yolton, J.W., 183

Indice tematic

- Abilitate, vezi: a Putea
- Abținere, 80, 85, 104, 105, 121, 128, 155
- Activitate, 79, 101, 102
- musculară, 92, 101, 106, 120, 192, 194
 - neuronă, 194
 - mentală, 101
- Acțiune, 21, 22, 44, 47-49, 56, 78, 79, 83-90, 101-106, 140, 141, 154, 155, 165, 192, 198, 199
- aspect exterior al, 101 și urm., 105 și urm., 110, 194, 195
 - aspect interior al, 101 și urm., 105 și urm., 110, 194, 195
 - și cauză, vezi Cauză
 - consecință a, vezi Consecință
 - explicație a, 100-101, 109 și urm., 134, 181 și urm., 182-183
 - fundamentală, 85, 92 și urm., 138, 140, 190, 195, 199
 - ocazie (favorabilă) pentru, 135 și urm., 139
 - reflexă, 102, 121, 155, 158, 171, 194
 - rezultat al, 83, 84, 85, 92, 102, 103, 106,
 - scop al, 48, 110, 113, 133, 151-152, 166, 172, 182
- Agent, 82, 96, 136, 137, 165, 190
- Alege(re), 112, 171
- (a se) Apuca să facă, 109, 110, 111, 112, 113, 120, 121, 122, 130, 197, 198
- Asimetrie (a relației cauzale), 60, 61, 62, 90-97, 191
- Atitudine cognitivă, 111, 122, 123
- epistemică, vezi Atitudine cognitivă
- Behaviorism, 53, 194
- Cauzal(ă), 26, 27, 28, 29, 30, 37, 38, 55, 56, 60, 61, 62, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 79, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 97, 101, 102, 103, 106, 107, 109, 111, 117, 120, 129, 137, 147, 154-163, 174, 175, 179
- analiză, 37, 179, 201
 - explicație, vezi Terminologia explicației
- Cauzalitate, vezi Cauzare
- Cauzare, 22, 38, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 70, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 100, 101, 106, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117 - 120, 128, 167, 176, 186, 190, 191, 195, 200, 201

- humeană, 107, 108, 109, 111,
 129, 139, 141, 146, 148, 151,
 164, 165, 196
 imanentă, 192
 lege a, 39, 42, 55
 retroactivă, 61-62, 96
 terminală, 193
 și timp, vezi Timp
 transeunt, 192
 Cauză, 21, 22, 31, 37, 38, 39,
 41, 54, 55, 56, 57, 58, 60,
 61, 62, 69, 70, 71, 72, 74,
 82, 83, 86, 87, 90, 91, 92,
 96, 97, 98, 106, 107, 111,
 123, 136, 138, 139, 140,
 145-146, 148, 153, 165,
 174, 178, 188, 191, 193,
 198
 și Acțiune, 21, 22, 44, 82, 83,
 85, 86, 90, 110, 136
 Cibernetică, 39, 40, 44, 49, 52,
 83, 167, 174, 180, 181,
 183, 184, 187, 193, 203
 Comportament, 30, 33, 38, 39,
 44, 47, 49, 50, 52, 77, 78,
 100, 101, 102, 103, 104,
 105, 106, 107, 108, 109,
 110, 111, 120, 121, 123,
 124, 125, 126, 127, 128,
 129, 130, 131, 132, 133,
 134, 135, 136, 137, 139,
 142, 145, 153, 157, 158,
 160, 168, 170, 171, 179,
 193, 194, 195, 196, 197,
 198, 203
 Condiție, 57, 63, 66, 69, 70,
 71, 73, 92, 122, 186, 188,
 192, 201
 contingentă, 74, 187, 188
 necesară, 57, 58, 60, 70, 71,
 72, 74, 75, 76, 77, 80, 84, 89,
 93, 145, 162, 188
 relativă, 74, 76, 89, 187, 188
 suficientă, 57, 58, 60, 61, 69,
 70, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 80,
 81, 83, 84, 87, 94, 96, 114,
 139, 140, 146, 164, 188, 189
 Condiționare (relație), 57, 59,
 61, 71, 72, 73, 78, 79, 83,
 85, 88, 98, 99, 162, 186,
 187, 188, 194, 201
 Confirmare, vezi și Verificare, 88
 Consecință, 54, 68, 71, 85, 86,
 92, 107, 159, 165, 166,
 168, 173, 194, 201
 a acțiunii, 83, 84, 102, 103,
 104, 106, 172, 178, 195
 Constrângere, 110, 112, 117,
 119, 128, 154, 155, 165
 Contrafactual
 condițional, 43, 44, 60, 88
 element în acțiune, 136, 189,
 199
 Convenționalism, 42, 90, 180
 Cuantificare (cuantificatori),
 59, 66
 Cum este posibil?, 76, 77, 145,
 147, 164, 189
 Cunoaștere, 31, 34, 78, 79,
 111, 125, 126, 169, 175,
 176, 191
 Cvasi-cauzalitate, 99, 100, 151,
 152, 160
 Cvasi-teleologic, 76, 77, 99, 100,
 160, 163-164, 189, 193
 De ce este necesar?, 76, 99, 145,
 164, 189
 Decizie, 68, 86, 93, 94, 109,
 148, 165
 Descriere, vezi și Intențional,
 25, 26, 34, 47, 49, 62, 64,
 69, 96, 102, 103, 104, 120,
 127, 130, 131, 135, 138,

- 144, 149, 151, 160, 165,
166, 169, 171, 175, 196,
197, 198, 202, 203, 204
- Descriere-de-stare, 62, 64, 96
- Determina, vezi și Cauza, Face,
Întimpla, Produce, 66, 67, 84,
86, 89, 92, 137, 167, 170, 172,
174, 185, 198
- Determinism, vezi și Libertate,
56, 59, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 204
- Dori, 48, 69, 94, 95, 100, 109,
112, 113, 115, 123, 124,
130, 133, 134, 139, 141,
153, 155, 160, 162, 165,
168, 193, 195, 197-198
- Dublă negație, 166
- Efect, 36, 37, 39, 54, 55, 57,
58, 60, 61, 62, 71, 74, 76,
82, 83, 86, 87, 90, 91, 92,
93, 97, 98, 102, 106, 107,
108, 121, 130, 137, 138,
145, 146, 148, 149, 153,
164, 165, 166, 178, 190,
192, 194, 195
- Emergență (calități emergente),
144
- Empatie, 29, 30, 47, 49, 51
- Evenimente (stări) ale creieru-
lui, 92, 93, 139, 141, 192,
194
- Experiment(are), 22, 25, 31,
56, 68, 77, 79, 81, 89, 94,
95, 97, 100, 168, 169, 170,
191, 199, 202
- Explicație, 21, 25, 26, 27, 28,
29, 31, 32, 33, 37, 39, 41,
44, 47, 51, 60, 65, 76, 77,
100, 105, 109, 124, 133,
143, 161, 163, 169, 173,
175, 178, 189, 203
- bază a, 34, 35, 36, 41
- cauzală, 26, 28, 30, 37, 38,
48, 56, 73, 75, 76, 77, 98, 100,
106, 129, 130, 135, 145, 146,
147, 151, 155, 160, 163, 170,
176, 177, 179, 185, 186, 193,
194, 200, 201
- deductiv-nomologică, 34, 35,
36, 37, 111, 179, 180, 185
- funcțională, 77, 99
- inductiv-probabilistică, 34, 35,
178
- istorică, 45, 46, 47, 148, 150,
152, 181, 199, 201
- mecanicistă, vezi Mecanism,
26, 177, 183
- obiect al, 34, 41
- rațională, 47
- a teoriei subsumării, 33, 35,
38, 40, 43, 44, 45, 48, 57, 174,
180, 181, 182, 185, 189, 200
- teleologică, 26, 38, 48, 76, 77,
98, 99, 100, 104, 106, 110,
111, 112, 113, 129, 130, 131,
132, 135, 142, 143, 144, 151,
156, 157, 160, 163, 171, 179,
193
- Exterior (aspect al unei acțiuni),
vezi Acțiune
- Face(re), 31, 35, 36, 44, 58, 76,
77, 79, 81, 83, 85, 89, 90,
91, 92, 97, 103, 110, 111,
112, 117, 119, 120, 123,
129, 131, 132, 137, 154,
192
- Face să facă, 154, 155, 157,
158, 160, 196
- să se întâmple, vezi și Deter-
mina, 86, 90, 190, 199
- Feedback (negativ), 39, 163,
164, 165, 166, 179

- Filozofie analitică, 32, 33, 43, 44
 Frecvență relativă, 36, 37, 168
 Funcție, 36, 38, 39, 55, 57, 65,
 77, 108, 160-161, 179, 192
 matematică, 65
 și teleologie, 77, 99, 160
 Funcțională
 explicație, vezi Explicație
 relație, 55, 56, 57, 65, 191,
 192
 Galileană, 26, 28, 42, 49, 173
 tradiție, 26, 28, 42
Geisteswissenschaft(en), 29, 30,
 31, 47, 51, 176
 Generală
 lege, vezi Lege;
 Uniformitate;
 Universalitate
 Generic, 41, 43, 46, 54, 57, 58,
 61, 62, 70, 73, 91, 96,
 121, 141, 168, 170, 174,
 179, 183, 186, 187, 196,
 197, 198
 Hegelianism, 31, 47, 49, 51,
 52, 144, 166, 177, 182,
 184, 204
 Hermeneutică, 28, 50, 51, 52,
 175, 177, 183, 184, 203,
 204
 Humeană
 cauzare, vezi Cauzare
 Ideologie, 202
 Implicație strictă, 186, 188
 Independență, vezi Logică
 Inducție, 54, 168, 199
 Inferență practică (argument, ra-
 ționament, silogism), 9, 10, 12,
 13, 48, 64, 109, 110, 111-
 112, 113, 114, 115, 116, 117,
 118, 119, 120, 121, 122, 124,
 125, 126, 127, 128, 129, 131,
 132, 133, 150, 151, 152, 156,
 162, 165, 182, 196, 198
 Inteligibilitate, 11, 14, 144, 167
 Intenție, 22, 28, 29, 46, 47, 93, 94,
 101, 103, 104, 105, 106, 107,
 108, 109, 111, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 118, 119, 121,
 122, 123, 124, 125, 126, 127,
 128, 130, 131, 133, 134, 137,
 138, 139, 140, 143, 156, 161,
 162, 165, 170, 195, 196, 197,
 198
 Intenționa (a avea intenția de a face)
 Intențional, 29, 30 - 31, 47, 83,
 103, 104, 112, 120, 121,
 123, 124, 125, 126, 127,
 128, 130, 134, 135, 137,
 142, 144, 156, 161, 165,
 167, 171, 179, 193, 196,
 198
 acționind, 125
 Intenționalitate, 7, 14, 16, 29, 38,
 44, 47, 50, 98, 101, 126,
 127, 132, 140, 158, 172,
 198, 203
 și limbaj, vezi Limbaj
 Inferență, vezi și Experiment; Ma-
 nipulare, 155
 Interior (aspect al unei acțiuni),
 vezi Acțiune
Inus-condiție, 188
 Istorică
 explicație, vezi Explicație
 Istorie (în logica contemporană),
 62-68
 Istorism, 170
 Încercare, 60, 80, 91, 102, 120,
 132, 134, 143, 197,
 Îndemn, 197

- Îndeplinire, 81, 114, 120, 121,
123, 128, 135, 151, 153,
156, 162
- Întâmpla, 34, 36, 37, 61, 68,
88, 89, 91, 98, 99, 117,
134, 138, 139, 141, 155,
158, 168, 169, 189, 199
- Înțelegere, 25, 28, 29, 30, 31,
47, 48, 49, 50, 51, 53, 82,
109, 126, 134, 135, 142,
143, 144, 154, 160, 163,
171, 173, 176, 177, 182,
183, 184, 203
- Lege (a naturii), vezi și Necesitate; Nomic; Uniformitate; Universalitate, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 55, 57, 59, 60, 65, 82, 89, 90, 97, 111, 150, 151, 155, 156, 159, 166, 168, 169, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 185, 186, 189, 190, 191, 193, 196, 199, 200, 203, 204
- Lege de acoperire (model al, teorie a), 33, 34, 35, 38, 40, 44, 45, 46, 47, 48, 56, 57, 111, 148, 151, 165, 178, 181, 189, 193, 200, 201, 203
- Lege a numerelor mari, 168
- Libertate, 56, 67, 97, 139
- Limbaj, 22, 32, 50, 59, 66, 82, 86, 98, 101, 126, 130, 170, 183, 193, 200
- Logic, 31, 32, 33, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 54, 58, 59, 62, 64, 65, 66, 79, 85, 88, 96, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 120, 127, 128, 129, 131, 132, 139, 140, 143, 148, 150, 158, 166, 168, 176, 180, 183, 186, 187, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 202, 203, 204
- argument al conexiunii, 30, 102, 107, 108, 111, 127, 128
- atomism, 32, 63, 65
- independență, 62, 108, 189
- pozitivism, vezi Pozitivism
- Logică a condiționării, 57 și urm.
- Logică temporală, 59, 64, 65, 187
- Lume (posibilă), 62 și urm., 67 și urm.
- Manipulare (manipulabil), vezi și Experiment, 88 și urm., 155, 170, 188, 189, 190, 191
- Marxism, 51, 52, 166, 167, 177, 184, 202, 203, 204
- Materialism istoric, 154, 184, 201, 204
- Mecanism (mecanicist), 26, 39, 40, 76, 77, 82, 86, 91, 111, 136, 148, 149, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 162, 174, 177, 179, 183, 196, 201, 203
- Metodologie, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 37, 40, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 59, 77, 143, 169, 173, 175, 176, 177, 183, 184, 200, 202, 203
- Mișcare, 52, 67, 68, 79, 80, 81, 82, 85, 94, 95, 97, 99,

- 101, 102, 103, 104, 105,
106, 111, 120, 121, 125,
126, 127, 130, 132, 134,
135, 136, 137, 138, 142,
143, 144, 148, 152, 155,
160, 163, 164, 177, 184,
194, 198
- Modal (ă), 43, 57, 59, 66, 180,
186, 187
(concepte de) logică, 21
- Monism metodologic, 27, 28, 32
- Motiv, 22, 32, 33, 42, 44, 45-46,
49, 54, 55, 56, 62, 76, 81,
86, 100, 108, 109, 120,
131, 138, 141, 143, 146,
153, 155, 157, 159, 162,
197, 198
- Motivație (fundal motivațional),
29, 86, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 156, 157, 158,
162, 165, 181, 183
- Necesitate, 30, 32, 43, 44, 46,
48, 66, 72, 81, 93, 116,
129, 139, 153, 156, 162,
165, 168, 172, 176, 177,
180, 186, 188, 191, 195,
203, 204
logică, 40-41, 42, 43, 128,
140, 186
naturală, 42, 43, 57, 87, 140,
180, 191, 195
- Neopozitivism, vezi Pozitivism
- Neuronal (activitate, procese, stări),
vezi Evenimente (stări) ale
creierului
- Nomic (ă) (conexiune), 43, 44,
57, 60, 62, 77, 83, 86, 87,
88, 89, 93, 98, 99, 100,
111, 147, 148, 151, 158,
162, 178, 180, 193, 201
- Normă, vezi și Regulă, 21,
155, 156, 157, 158, 159,
160, 168, 171, 196, 197,
201, 202, 203
- Observație, 31, 47, 68, 78, 80,
81, 82, 83, 89, 94, 107,
112, 120, 123, 125, 151,
170, 178, 181, 182, 191,
194, 195, 203
- Ocazie, 23, 36, 62, 63, 64, 65,
67, 88, 135, 136, 137, 168,
170, 182, 187, 188, 189,
197, 199
- Oportunitate, vezi Acțiune,
ocazie (favorabilă) pentru
- Pedeapsă, 157
- Pozitivism, 27, 28, 30, 31, 32,
33, 40, 41, 42, 43, 46, 49,
50, 51, 52, 169, 174, 175,
176, 177, 180, 184, 203,
204
- Presiune (normativă), 155, 156,
157
- Probabilitate, 36, 37, 113, 168,
169, 179, 187, 204
- Produce, vezi și a Cauza, Deter-
mina, Întimpla, 34, 35, 36,
37, 39, 45, 46, 58, 66, 75,
76, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 88, 89, 90, 93, 94, 95,
96, 97, 104-105, 111, 112,
113, 114, 118, 122, 123,
125, 127, 132, 138, 154,
161, 165, 168, 175, 178,
179, 190, 191, 192, 201,
202
- Putea (să facă), 35, 58, 78, 81,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 94,
96, 128, 141, 153, 159, 191
- Raționalism, 171, 172

- critic, 177
- Rațiuni (pentru acțiune), vezi și
Motivație; Motiv, 22, 114,
178, 181, 198, 199, 200
- Răspuns, 34, 36, 38, 41, 44,
63, 69, 70, 74, 75, 76, 80,
81, 84, 86, 87, 92, 99, 102,
104, 108, 110, 111, 112,
113, 114, 118, 120, 124,
125, 126, 129, 132, 135,
136, 139, 142, 143, 145,
146, 154, 155, 157, 158,
160, 161, 163, 164, 166,
171, 183, 189, 194, 196,
197
- Reacție, 23, 28, 30, 31, 45, 49,
52, 68, 101, 102, 121, 123,
126, 155, 156, 158, 179,
194
- Recompensă, 157, 158
- Regularitate (secvență regulată),
vezi Uniformitate
- Regulă, 49, 50, 64, 66, 138, 155,
156, 157, 158, 159, 160,
165, 170, 191, 202, 203
primară, 159, 202
secundară, 159, 160, 202
- Relații temporale, vezi Timp
- Retrodicție, 77
- Reuniune (sub concept), 144-145,
199, 200-201
- Sanctiune, 156, 157, 158, 159,
160, 202
- Schimba(re), 43, 53, 65, 67,
68, 75, 79, 80, 81, 84, 85,
91, 95, 96, 101, 102, 105,
115, 117, 119, 122, 123,
128, 141, 144, 146, 153,
154, 158, 169, 187, 191,
194, 197, 199, 201, 202
- Scop (al acțiunii), vezi Acțiune
- Scuza, 160, 198
- Sistem, 38, 39, 40, 44, 52, 65,
66, 67, 69, 70, 71, 72, 73,
74, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
85, 93, 94, 95, 96, 97, 129,
130, 140, 155, 164, 165,
166, 167, 170, 173, 179,
187, 188, 202, 203
închis, 73, 78, 80, 81, 85, 94,
95, 96, 97, 188
- Spațiu-de-stare, 63, 68, 70, 74,
188
- Stare de lucruri, 34, 62, 68, 70
- Stare totală (a lumii), 62, 64
- Stimul, 23, 94, 102, 130, 158,
194, 196
- Tehnologie, 52, 147, 153, 154,
174, 201
- Teleologie, vezi și Cvasiteleologie,
26, 29, 30, 31, 38, 39,
44, 47, 48, 49, 50, 52, 77,
86, 98, 99, 100, 101, 104,
105, 106, 110, 111, 112,
113, 126, 129, 130, 131,
132, 135, 139, 142, 143,
144, 151, 154, 155, 156,
157, 158, 160, 164, 170,
171, 172, 173, 174, 176,
177, 179, 180, 189, 193,
196
- Teleonomie, 100
- Teoria sistemelor, vezi și Ciber-
netică, 52, 167, 203
- Teoria subsumării, vezi Explica-
ție, 35, 38, 39, 40, 43, 44,
45, 180, 181
- Terminologia explicației, 26,
28, 29, 30, 37, 38, 48, 56,
57, 73, 75, 76, 77, 78, 98,
99, 100, 129, 130, 135,
144, 145, 146, 147, 155,

- 164, 170, 176, 177, 179,
185, 200, 201
Teza compatibilității, 129, 198
Timp, 21, 22, 26, 27, 35, 54,
61, 62, 64, 65, 66, 68, 70,
71, 75, 77, 80, 91, 93, 94,
95, 96, 116, 117, 118, 119,
120, 122, 123, 128, 131,
146, 156, 169, 176, 192
Tractatus-lume, vezi Lume
Tradiție aristotelică, 26, 31, 166
Transeuntă
cauzare, vezi Cauzare
Transformare a cantității în cali-
tate, 144, 199, 200
Țel (intențional), vezi și Teleo-
logie, 28, 29, 149, 151,
152, 182
Ținti(re), vezi și Acțiune; scop
al; Intenție, 115, 121, 128,
129, 132, 157, 166, 179,
204
Uitare, 117, 118, 119, 120,
122, 128, 197, 198
Uniformitate (în natură), vezi și
Lege, 40, 83, 169, 185
Universalitate, 43, 175
Verificare, 77, 81, 88, 89, 108,
120, 121, 122, 123, 124,
125, 126, 127, 129, 163,
174, 195-196, 199
Verstehen, vezi și Înțelegere,
29, 30, 53, 175, 182, 184
Voi(nță), 44, 58, 87, 88, 101,
105, 106, 107, 108, 109,
120, 123, 139, 172, 194-
195

Cuprins

<i>Notă introductivă</i>	5
<i>Prefață</i>	21

I. Două tradiții

1. Două tradiții principale în știința și filozofia metodei științifice: aristotelică și galileiană. Relația lor cu eforturile omului de a înțelege lucrurile în mod teleologic și de a le explica în mod causal.	25
2. Caracterizarea pozitivismului ca poziție în filozofia științei. Sublinierea unității metodei științifice, a exactității matematice ca ideal de perfecțiune și a subsumării fenomenelor la legi generale.	26
3. Hermeneutica, reacție la monismul metodologic al pozitivismului. <i>Geisteswissenschaften</i> . Distincția dintre explicație și înțelegere. Aspectele psihologice și semantice ale înțelegerii.	28
4. Ambivalența pozițiilor lui Hegel și Marx. Hegel și Aristotel. „Cauzalismul“ explicit al marxismului în contrast cu teleologia lui implicită.	30
5. Renașterea pozitivismului și înglobarea lui în curentul mai larg al filozofiei analitice. Fisura înăuntrul celei din urmă. Antipozitivismul implicit al filozofiei lingvistice. Pozitivismul tradițional al filozofiei analitice a științei. Metodologia științelor comportamentului și a științelor sociale la mijlocul secolului.	31
6. Teoria explicației științifice la Hempel. Modelul nomologic-deductiv și inductiv-probabilistic al subsumării la legi. Al doilea nu este un model de explicație, ci un mijloc de justificare a așteptărilor și predicțiilor.	33
7. Divizarea sferei teleologiei în domeniul funcției și scopului, pe de o parte, și al intenționalității, pe de altă parte. Cibernetica și „Cauzalizarea teleologiei“.	37

8. Critica punctului de vedere pozitivist despre legile științifice. Convenționalismul. Distincția dintre necesitățile nomice și uniformitățile accidentale. Rolul logicii modale și al problemei condiționalilor contrafactuali în renașterea noțiunii de necesitate naturală. 40
9. Ascensiunea filozofiei analitice a acțiunii. Anscombe despre intenționalitate și raționamentul practic. Critica pozitivismului în filozofia analitică a istoriei (Dray) și a științelor sociale (Winch). 44
10. Renașterea filozofiei hermeneutice a *Geisteswissenschaften*. Afinități cu filozofia analitică. Fisurile din cadrul gândirii marxiste: între o orientare „umanistă” spre hermeneutică și o orientare „scientistă” spre pozitivism. 50

II. Cauzalitate și explicație cauzală

1. Cauzarea, o categorie neperimată în filozofia științei. Teoria prin subsumare la legi ca o provocare la adresa ideii conexiunii logice — și o dată cu aceasta la adresa problemei cauzării. 54
2. Relațiile cauzale ca relații de condiționare. Condiții necesare și suficiente. Punctul de vedere extensionalist-cuantificațional și cel intensionalist-modal despre relațiile de condiționare. 57
3. Asimetria cauză-efect. Aceasta nu poate fi explicată numai în termeni de relație temporală. Posibilitatea „cauzării retroactive”. 60
4. Aparatul formal-logic include: logica propozițiilor, logica modală a propozițiilor și logica temporală a propozițiilor pentru un mediu temporal discret. Stările de fapt — o categorie ontologică fundamentală. Noțiunea de lume și de istorie a lumii. O prezentare topologică a istoriilor posibile ale lumii. Noțiunea de sistem. 62
5. Analiza cauzală în sisteme. Seriile de condiții suficiente nu pot avea întreruperi. Seriile de condiții necesare pot avea întreruperi. Noțiunea de închidere. 69
6. Tipuri de explicație cauzală. Întrebările „De ce este necesar?” și „Cum este posibil?” Răspunsurile la întrebările de primul tip pot fi folosite pentru a face predicții; răspunsurile la întrebările de al doilea tip, pentru a face retrodicții. Cvasi-teleologie sau explicația cauzală a finalității în natură. 73
7. Caracterul închis al sistemelor, stabilit prin „punerea lor în mișcare” printr-un act de intervenție în cursul naturii. 78

8. Acțiune și cauzare. Distincția dintre a face și a cauza. Acțiuni fundamentale.	82
9. Noțiunea experimentală a cauzării. Distincția dintre factorii-cauză și factorii-efect se întemeiază pe distincția dintre lucruri făcute și lucruri cauzate prin acțiune. Condițiile factuale care fac acțiunea logic posibilă oferă, de asemenea, o bază pentru a distinge între conexiuni nomice și uniformități accidentale în natură.	86
10. Problema asimetriei relației cauzale. Reconsiderarea posibilității cauzării retroactive. Se sugerează că, înfăptuind acțiuni fundamentale, un agent poate cauza evenimente anterioare în sistemul său neuronal. Determinismul ca iluzie metafizică hrănită de tendința de a gândi că simpla observare a secvențelor regulate este suficientă pentru a stabili conexiuni nomice.	90

III. Intenționalitate și explicație teleologică

1. Distincția dintre explicația cauzală și explicația cvasi-cauzală. Cea de-a doua nu depinde, în ceea ce privește validitatea ei, de adevărul conexiunilor nomice. Proeminența ei în istorie și în științele sociale. Distincția dintre explicația teleologică și explicația cvasiteleologică. Dependența celei de-a doua de conexiuni nomice. Proeminența ei în științele vieții.	98
2. Comportament și acțiune. Aspectul interior și aspectul exterior al unei acțiuni. Activitatea musculară ca aspect exterior imediat al acțiunii. Rezultatul unei acțiuni distinse de antecedentele ei cauzale și de consecințele ei. Acțiune și abținere.	100
3. Relația dintre aspectul interior și aspectul exterior al unei acțiuni. Considerarea celui dintii ca o cauză humeană a celui de al doilea. Acest punct de vedere este contestat de unii susținători ai argumentului conexiunii logice.	105
4. Inferența practică. Este ea concludentă din punct de vedere logic? Relația ei cu explicațiile teleologice. Premisele unei inferențe practice descriu un complex volitiv-cognitiv.	109
5. Inferența practică privește mijloacele necesare unui scop dat al acțiunii. Intenția și abilitatea presupusă a agentului de a realiza obiectul intenției.	111
6. În formularea unei inferențe practice trebuie să se ia în considerație posibilitatea ca obiectul intenției să fie în viitor, iar agentul să fie împiedicat să pună în practică intenția sa.	116

7. Cum se stabilește că un agent își propune să facă un anumit lucru? Povara verificării transferată asupra premiselor inferenței practice.
8. Cum se stabilește prezența intenției și a atitudinii cognitive a unui agent? Povara verificării transferată asupra concluziei inferenței practice. Comportamentul intențional este un act cu sens. Actul are sens numai în cadrul unei narațiuni despre agent.
9. Problema compatibilității explicației cauzale și teleologice a comportamentului. Cele două explicații au *explananda* diferite. Distincția dintre înțelegerea intențională a comportamentului ca acțiune și explicația teleologică a acțiunii, ca mijloc pentru înfăptuirea unui scop.
10. Reconsiderarea problemei compatibilității. Interpretarea intenționalistă a comportamentului ca acțiune este legată în mod contingent de existența unei cauze umane a comportamentului. Credința în cauzarea universală, o dogmă care nu poate fi dovedită ca adevărată pe temeuri *a priori*.

IV. Explicația în istorie și în științele sociale

1. Succesiunea actelor în înțelegerea intenționalistă a datelor comportamentale. Comportamentul individual și de grup. Un răspuns la întrebarea „Ce este aceasta?” integrează faptele sub un nou concept. „Calități emergente” în comportamentul de grup.
2. Explicații autentice cauzale în istorie și în științele sociale. Rolul lor ca legături între *explanans* și *explanandum* în explicațiile care nu sînt (autentice) cauzale.
3. Explicațiile cvasi-cauzale în istorie. Atentatul de la Sarajevo și izbucnirea primului război mondial, ca exemplu. Cum afectează desfășurarea evenimentelor fundalul motivațional al inferențelor practice care se finalizează în acțiune.
4. Schimbări externe și interne și fundalul motivațional al acțiunii. Importanța schimbărilor tehnologice —o paradigmă a explicației pentru procesul social.
5. A determina oamenii să facă anumite lucruri și noțiunea de presiune normativă. Presiunea normativă are un fundal teleologic care se clădește sub influența recompensei și a pedepsei. Acest fundal

poate fi mai mult sau mai puțin îndepărtat de acțiunea individuală. În cazul-limită, presiunea normativă decade pînă la nivelul meca-	
nismului cauzal stimul-răspuns (condiționat).	154
6. Distincția dintre reguli care reglementează conduita și reguli care definesc diverse practici sociale și instituții. Regulile de al doilea tip nu exercită presiune normativă și nu intervin în explicația teleologică a comportamentului. Dar ele sînt de primă importanță pentru înțelegerea comportamentului — și, în consecință, pentru obiectivele descriptive ale antropologilor și ale cercetătorilor sociali. .	158
7. Explicații cvasi-teleologice în istorie. Atribuirea unei semnificații (noi) evenimentelor anterioare în lumina întîmplărilor ulterioare. De ce nu poate exista, din rațiuni conceptuale, o relatare completă asupra trecutului istoric.	160
8. Explicații cibernetice ale finalității. Funcționarea proceselor de feedback în istorie și în viața societăților nu este o cauzare umană prin subsumare la legi, ci necesitate motivațională prin inferențe practice. Mecanisme de feedback și „negarea negației“. Reinterpretarea cibernetică și sistemic-teoretică a noțiunilor-cheie hegeliene și marxiste.	163
9. O distincție între două idei ale determinismului în istorie. Determinismul ca predictibilitate. Predictibilitatea la nivel macro și micro. Rolul presupus al probabilității și al legii numerelor mari în concilierea libertății cu necesitatea. Posibilitatea de manipulare a sistemelor din exterior de către experimentator — și din interior de către subiecții studiului comportamentului. Erorile „istorismului“. .	167
10. Determinismul ca inteligibilitate a acțiunii individuale și a procesului istoric. Limitele explicației teleologice, ca și ale explicației cauzale, ca problemă de experiență. Pretenția că istoria are un scop immanent transcende granițele unui studiu „științific“ despre om și societate.	170
<i>Note</i>	173
<i>Referințe</i>	205
<i>Indice de nume</i>	217
<i>Indice tematic</i>	221

Culegere și paginare ADISAN COMPUTER

Tipărit la
Editura și Atelierele Tipografice **METROPOL**